

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

Arm. d. 61

ИЗСЛѢДОВАНІЕ
О ДІАЛЕКТАХЪ
АРМЯНСКАГО ЯЗЫКА.

ФИЛОЛОГИЧЕСКІЙ ОПЫТЪ.

К. ПАТКАЦОВА.

*Patkoff, die Dialecte
der armen. Sprache*

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(В. О., 9 ливія, № 12).

1869.

Arm. de bl.

95 8 22.

Indian Institute, Oxford.

THE MALAN LIBRARY

PRESENTED

BY THE REV. S. C. MALAN, D.D.,

VICAR OF BROADWINDSOR,

January, 1885.

ИЗСЛѢДОВАНИЕ

О ДИАЛЕКТАХЪ

Հայերէնի Եւրիկա
АРМЯНСКАГО ЯЗЫКА.
Հայերէնի Եւրիկա

ФИЛОЛОГИЧЕСКІЙ ОПЫТЪ.

К. ПАТКАНОВА.

К. Патканова

Հայերէնի Եւրիկա
САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(В. О., 9 линия, № 12).

1869.

Съ разрѣшенія Факультета Восточныхъ Языковъ, печатать дозво-
ляется, 4 апрѣля 1869 года.

Деканъ факультета *Каземъ-Бекъ*.

Non multa, sed multum.

Въ небольшой статьѣ: „Ueber den armenischen Dialect von Agulis“, помѣщенной въ „Monatsbericht“ Берлинской Академіи, 26 ноября 1866 г., я сообщилъ въ краткихъ словахъ свой взглядъ на армянскіе діалекты, имѣя въ виду впослѣдствіи въ отдѣльномъ трудѣ поговорить гораздо подробнѣе объ этомъ предметѣ. Въ настоящее время представляю на судъ интересующихся наукой Языкознанія тощій плодъ моихъ трехлѣтнихъ наблюденій надъ діалектами армянскаго языка. Приступивъ къ печатанію моего труда, я, по нѣкоторымъ причинамъ, долженъ былъ, болѣе чѣмъ на половину, уменьшить его объемъ и издать его въ болѣе сжатомъ видѣ, чѣмъ предполагалъ сначала.

Изслѣдованія на почвѣ необработанной, не сглаженной предшественниками, сопряжены съ трудностями, мало понятными для тѣхъ, кто только продолжаетъ дѣло, начатое другими. Труднѣе всего — стать на настоящую точку зрѣнія, найти удобную систему изложенія, болѣе сообразную съ самой сущ-

ностью предмета. Пока трудъ заключается въ листахъ, переписанныхъ и передѣланныхъ нѣсколько разъ, авторъ, послѣ окончательныхъ поправокъ, подъ конецъ успокоивается въ надеждѣ, что придастъ своему произведенію форму и отдѣлку, вполне соответствующую его содержанію. Лишь только послѣдняя корректура послѣдняго листа появляется на столѣ, и даетъ возможность судить о цѣломъ сочиненіи, — отрезвляющее дѣйствіе печати на автора немедленно начинаетъ обнаруживаться. То что казалось хорошо, ясно, удовлетворительно, — оказывается неполно, темно, неудовлетворительно, и авторъ невольно становится первымъ, и едвали самымъ снисходительнымъ, критикомъ своего произведенія.

ИЗСЛѢДОВАНИЕ

ОБЪ АРМЯНСКИХЪ ДІАЛЕКТАХЪ.

Настоящій трудъ нашъ, въ нѣкоторой степени, служитъ дополненіемъ къ сочиненію, изданному нами въ 1864 г. подъ заглавіемъ: «Изслѣдованіе о составѣ Армянскаго языка». Въ этомъ сочиненіи мы говорили о важности изученія армянскихъ діалектовъ для полнаго объясненія многихъ непонятныхъ явленій въ составѣ, такъ называемаго, *древняго* армянскаго языка. Собственно древняго армянскаго языка не существуетъ, т. е. такого древняго, который относился бы къ новымъ армянскимъ нарѣчіямъ, какъ Зендъ и языкъ персидскихъ клинообразныхъ надписей къ новоперсидскому, или какъ Санскритъ къ новоиндустанскимъ нарѣчіямъ. То что мы называемъ *древнимъ армянскимъ языкомъ*, есть одно армянское нарѣчіе, вошедшее около III столѣтія по Р. Х. въ употребленіе при дворѣ, въ администраціи, судахъ, и по изобрѣтеніи Св. Месропомъ буквъ армянскихъ, сдѣлавшееся литературнымъ¹⁾. Въ настоящее время мы не можемъ съ достовѣрностью опредѣлить — въ какой провинціи древней Арменіи жило племя, говорившее первоначально на этомъ діалектѣ, и какъ образовался этотъ, частью условный,

¹⁾ Для краткости назовемъ этотъ древній письменный языкъ *Гайканскимъ*, въ отличіе отъ двухъ литературныхъ армянскихъ нарѣчій новаго времени.

литературный языкъ. Рѣшенію этаго вопроса должно предшествовать полное и всестороннее изученіе всѣхъ разнообразныхъ нарѣчій армянскаго языка, сохранившихся до нашего времени.

До сихъ поръ мало обращали вниманія на составъ и строеніе діалектовъ новаго армянскаго языка, между тѣмъ какъ гайканскій былъ предметомъ многихъ ученыхъ изслѣдованій. Гайканскій языкъ стоитъ на одинакой степени развитія съ пехлевійскимъ, съ языкомъ временъ Сасанидовъ, съ осетинскимъ и съ другими, средними по времени, пранскимъ нарѣчіями. Новоармянскіе діалекты, во многихъ случаяхъ стоятъ на одной ступени съ древне-литературнымъ. Въ нихъ сохранились почти тѣже грамматическія флексіи, какъ и въ средне-пранскихъ. Кромѣ того мы замѣчаемъ въ нихъ возникновеніе новыхъ формъ, флексій, первоначальные представители которыхъ давно вышли изъ употребленія въ гайканскомъ. Съ нѣкоторыми исключеніями всѣ формы гайканскаго языка сохранились въ разныхъ діалектахъ существующаго нынѣ армянскаго языка, и многія неправильности и непонятныя формы перваго объяснимы только подъ условіемъ полного и глубокаго изученія послѣднихъ.

О важности изслѣдованія новыхъ діалектовъ для полного изученія гайканскаго языка мы слегка коснулись въ выше-приведенной нашей диссертациі. Не считаемъ излишнимъ сказать нѣсколько словъ о томъ же предметѣ. Извѣстно, что племенная жизнь предшествуетъ сознательно національной, и что діалекты суть виды извѣстнаго языка. Какъ нѣтъ націи безъ племенъ, такъ и нельзя себѣ представить языка безъ діалектовъ. Нѣтъ народа, который, на всемъ пространствѣ обитаемой имъ почвы, говорилъ бы однимъ и тѣмъ же нарѣчіемъ. Эта истина извѣстна всякому. Съ ходомъ цивилизаціи у cadaго народа одно изъ нарѣчій приобрь-

таетъ мало по малу случайный перевѣсъ надъ другими, и дѣлается, такъ сказать, языкомъ оффиціальнымъ, а съ введеніемъ письменности, *литературнымъ*. Такъ какъ этотъ литературный языкъ дѣлается, нѣкоторымъ образомъ, органомъ сношенія между собою разныхъ племенъ одного народа, то онъ по необходимости подвергается ихъ вліянію, и принимаетъ въ себя разнообразныя элементы всѣхъ нарѣчій, для выраженія нравственныхъ стремленій и матеріальныхъ потребностей цѣлаго народа. Изъ сказаннаго ясно истекаетъ необходимость изученія разнообразныхъ діалектовъ для точнаго изслѣдованія всякаго литературнаго языка.

Слова *языкъ*, *нарчїе* — понятія отвлеченныя. Въ практической жнзни народовъ существуютъ *діалекты*, *говоры* (Mundart). Общій для всей націи языкъ создается позже, въ періодъ сознательнаго развитія племенъ; это языкъ литературный — достояніе нѣсколькихъ племенъ одного народа. Чѣмъ большее число племенъ признаютъ этотъ языкъ, тѣмъ чувство національности болѣе распространяется въ народѣ. Безъ этого общаго всѣмъ племенамъ оффиціального-письменнаго языка, даже близкія племена извѣстнаго народа не скоро доходятъ до сознанія своего кровнаго родства съ другими племенами одного происхожденія. Въ періодъ отсутствія литературнаго языка племена не называютъ себя общимъ именемъ народа, а каждое изъ нихъ замѣняетъ это родовое названіе своимъ племеннымъ, и относится къ своимъ братьямъ по національности, какъ къ совершенно чужимъ, т. е. враждебно. Исторія древней и новой Европы представляетъ не мало примѣровъ въ подтвержденіе этой мысли. Германія своимъ единствомъ не мало обязана литературному языку, пробудившему въ сознаніи массъ чувства одной національности.

Нынѣшніе армянскіе діалекты суть потомки древнѣйшихъ

діалектовъ, существовавшихъ въ доисторическія времена. Они стоятъ на болѣе или менѣе одинаковой между собою степени развитія, какъ это слово понимается въ наукѣ языкознанія. Новые языки собственно старѣе древнихъ: они дольше жили, и, какъ въ мірѣ органическомъ, съ наступленіемъ старости утратили всѣ признаки молодости. Это разложеніе дѣлается тѣмъ рѣзче, чѣмъ позже захватываетъ письменность какой нибудь языкъ, и чѣмъ дѣльше этотъ языкъ былъ во власти массы, невладѣвшей искусствомъ писать. Здѣсь рѣчь идетъ о народахъ, исторически жившихъ въ отдаленныя времена. Народы, поздно выступившіе на историческую почву (Славяне, Литва), дольше сохранили въ словахъ полноту, а въ грамматикѣ первобытныя формы. Оставляемъ въ сторонѣ вопросъ о томъ, какое вліяніе имѣють другія историческія случайности на разложеніе языковъ.

У каждаго народа была эпоха, въ которую онъ употреблялъ слова и флексіи съ большимъ сознаниемъ ихъ внутренняго состава и значенія, а не смысла только. Если письменность застаётъ языкъ именно въ эту или въ ближайшую къ ней эпоху, то языкъ, благодаря этой случайности, сохраняетъ полноту своихъ грамматическихъ формъ, роды, ударенія, членораздѣльность словъ и т. д.; языки же, получившіе письменность въ своей старости, уже утратили живое чутье для пониманія своихъ флексій, словъ, которыя вслѣдствіе потери органической жизни своихъ составныхъ частей, разлагаются, стираются и приходятъ въ окаменѣлость; слова и формы, лишеныя жизненности, сохраняють только смыслъ понятія, дѣлаются символами ихъ, и въ тоже время въ сознаниі народа теряють свое составное значеніе. Вслѣдствіе подобнаго состоянія потеря слоговъ въ началѣ или въ концѣ словъ дѣлается для смысла ихъ нечувствительнымъ. Въ такихъ случаяхъ необходимо нѣкоторый родъ химическаго анализа для того,

чтобъ открыть въ нихъ остатки прежнихъ составныхъ частей. Эти отношенія не въ равной степени существуютъ въ разныхъ языкахъ, и болѣе рѣзко выказываются въ тѣхъ изъ нихъ, которые, послѣ многотысячилѣтняго историческаго существованія, только въ позднѣйшее время сдѣлались письменными.

Существовавшее долгое время, и нынѣ частью существующее, мнѣніе о томъ, что разнообразныя діалекты и говоры армянскаго языка нашего времени суть только видоизмѣненія одного древняго, общаго для всей армянской націи языка, въ настоящее время не выдерживаетъ критики. За три или болѣе тысячи лѣтъ до Р. Х. армянскія племена стали переселяться въ араратскія страны, и вытѣснили изъ нихъ мало по малу первобытныхъ жителей (аборигеновъ?) неизвѣстной расы и частью Семитовъ (см. *Renan*—*Histoire des langues sémitiques*), заняли громадное пространство между морями Средиземнымъ, Чернымъ и Каспійскимъ. Западныя племена въ историческія уже времена доходили въ Малой Азіи до рѣки Галиса. Извѣстное мнѣніе древнихъ о происхожденіи Армянъ отъ Фригійцевъ (вѣроятно малочисленные Фригійцы были однимъ изъ армянскихъ племенъ), которое хотя не совсѣмъ подтвердилось филологическими наблюденіями послѣдняго времени, но и не опровергнуто ими, даетъ поводъ предполагать о родствѣ и другихъ малоазійскихъ и оракійскихъ племенъ съ армянскими. Впрочемъ извѣстія древнихъ о жизни и народѣ армянскомъ чрезвычайно скудны и сбивчивы и, безъ другихъ болѣе убѣдительныхъ фактовъ, не могутъ служить базисомъ для какихъ бы то ни было выводовъ. Клинообразныя надписи, встрѣчающіяся во многихъ мѣстахъ Арменіи, еще не разобраны, и врядъ ли скоро будутъ объяснены. Если въ этихъ надписяхъ заключается дѣйствительно армянскій языкъ, какъ предполагаютъ

многіе, то, въ случаѣ ихъ чтенія, мы получимъ единственный обрацикъ вполнѣ древней армянской рѣчи.

Сами армяне относительно древности своего языка и этническаго состава націи не сохранили никакихъ свѣдѣній. Если встрѣчаются у нихъ кое-какія извѣстія объ этомъ предметѣ, то они относятся къ позднѣйшему времени (къ IV и V ст. по Р. Х.), къ эпохѣ установившагося литературнаго языка, дошедшаго до нашего времени. Но и въ эту относительно древнюю эпоху мы уже встрѣчаемъ у армянскихъ авторовъ съ одной стороны намеки на существованіе разныхъ нарѣчій (см. Корьюнъ), съ другой — обороты, формы и употребленіе словъ, свидѣтельствующія о томъ, что не смотря на желаніе и стараніе авторовъ золотаго (V) вѣка сохранить изящную чистоту и неприкосновенность условнаго литературнаго языка, эти обороты и формы противъ ихъ воли врывались въ ихъ рѣчи. Этому то обстоятельству мы обязаны фактическомъ подтвержденіемъ того мнѣнія, что съ самаго древняго времени, независимо отъ дошедшаго до насъ литературнаго языка, въ народныхъ устахъ господствовалъ другой говоръ, другая постановка рѣчи. При внимательномъ изученіи гайканскаго языка, съ одной стороны (у Дав. и въ Грам. Діонис.) мы встрѣчаемъ архаическія формы, уже не употребительныя въ литературномъ языкѣ V вѣка (предлогъ *և*. женскій родъ указ. мѣстоим. род. съ *ը* двойственное число и пр.); съ другой — въ литературной чистой рѣчи попадаются обороты и фразы, тождественныя съ оборотами говоромъ нашего времени (Фаустъ, Іаковъ Згонъ и частью Парпеци IV—V вѣк.). Самый древній примѣръ, свидѣтельствующій о совмѣстномъ существованіи народнаго языка съ литературнымъ, встрѣчается у Хоренскаго въ отрывкѣ пѣсни объ Арташесѣ, и заключается въ фразѣ: *շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրհորդի*, гдѣ употребленіе

չսիւմъ въ смыслѣ *очень* (въ гайканскомъ շարի, յոյժ) и гдѣ въ словѣ ՎՋբ, բ множ. числа не обратилось въ *ս*, какъ сдѣдовало ожидать, а сохранилось въ томъ видѣ, какъ слово это употребляется и нынѣ въ народной рѣчи. Довольно подробное подтвержденіе того, что у первыхъ армянскихъ авторовъ V—VII вѣковъ встрѣчаются остатки народной рѣчи тѣхъ временъ, любознательный читатель можетъ найти въ добросовѣстномъ трудѣ О. Айдыньяна, въ его Критической Грамматикѣ армянскаго языка настоящаго времени; см. ниже.

Въ языкѣ надписей уже съ VIII ст. чаще и чаще начинаютъ попадаться формы и обороты новаго армянскаго языка, съ употребленіемъ словъ въ позднѣйшемъ ихъ значеніи. Вообще языкъ надписей, до самаго конца прошлаго столѣтія, представляетъ смѣсь древнелитературныхъ формъ съ народными. Но литература въ тѣсномъ смыслѣ, т. е. историческія и богословскія сочиненія, до воцаренія династіи Багратидовъ, съ особеннымъ стараніемъ избѣгаетъ употребленія новыхъ формъ и словъ, и держится строго правилъ того условнаго письменнаго языка, который въ IV—V вѣкахъ лучшими армянскими писателями былъ доведенъ до совершенства; того языка, на который сдѣланы образцовые переводы Библии и всѣхъ лучшихъ сочиненій древней и христіанской Греціи.

Со временъ царствованія Багратидовъ это дѣло нѣсколько измѣнилось. Хотя языкъ оффиціальныи, литературныи, остался тотъ же, но полное и отчетливое его знаніе сдѣлалось рѣже. Для народа и въ XI вѣкѣ гайканскій языкъ былъ такимъ же особеннымъ и не совсѣмъ понятнымъ, какъ и въ наше время. Отъ того мы видимъ, что въ сочиненіяхъ авторовъ послѣ XI вѣка все чаще и чаще встрѣчаются формы, обороты и слова новаго армянскаго языка. Въ XII вѣкѣ

Нересъ Благодатный написалъ нѣсколько загадокъ на народномъ нарѣчїи. Мхитаръ Гераци (врачъ XII в.) оставилъ цѣлый трактатъ о лѣченіи лихорадки, на мѣстномъ нарѣчїи. Въ исторїи Вардана (XIII в.) есть цѣлыя страницы, писанныя на народномъ языкѣ.

Чѣмъ болѣе мы приближаемся къ нашему времени вліяніе народной рѣчи становится все болѣе и болѣе ощутительнымъ въ писанїяхъ авторовъ. Въ эпоху Рубенидовъ (XI—XIV в.) въ Киликіи образовался новый канцелярскій языкъ, въ которомъ основа, уже народная, заключаетъ кое-гдѣ формы и обороты гайканскаго. Этимъ же языкомъ писалъ свою Хронику Смбатъ.

Между тѣмъ съ 12-го вѣка политическія обстоятельства побудили Армянъ выселяться изъ своей злосчастной родины на чужбину. Вторженїя Сельджукидовъ и вскорѣ послѣ того Монголовъ лишили Арменїю большей части ея первобытныхъ жителей. Горы Киликіи, Малая Азія, Константинополь, Оракія, Трансильванія, Венгрія, Польша мало по малу населились армянскими обществами, остатки которыхъ живутъ въ этихъ мѣстностяхъ и до нашего времени. Большая часть поселившихся въ Западной Европѣ въ концѣ прошлаго столѣтїя смѣшалась съ туземцами. Небольшое число Армянъ (въ Венгріи, Трансильваніи и Молдавіи) до настоящаго времени сохранили свою вѣру и отчасти свой языкъ. Только въ Польшѣ многочисленныя колонїи Армянъ, процвѣтавшія долгое время вслѣдствіе дарованныхъ имъ правъ и преимуществъ, въ концѣ XVII и въ началѣ прошлаго столѣтїя, послѣ 100 лѣтней борьбы противъ правительства и духовенства, принуждены были уступить силѣ и принять католичество. Католическїй армянскїй архїепископъ и до сихъ поръ возсѣдаетъ въ Львовѣ. Другіе Армяне пошли на Сѣверъ, основались въ Сараѣ, въ Астрахани,

Казани, Болгарахъ, и, во время удѣльныхъ смуть, по нынѣшней южной Россіи, перебрались въ Крымъ, гдѣ число ихъ въ скоромъ времени дошло до 300,000. Завоеваніе Крыма Османскими Турками побудило многихъ изъ нихъ выселиться въ Польшу, гдѣ они подкрѣпили собою ослабѣвшія колоніи прежнихъ поселенцевъ. Въ эпоху завоеванія Крыма Русскими, Армянъ числилось на полуостровѣ до 70,000. Нынѣ ихъ находится тамъ не болѣе 5000. Большая часть была переселена на Донъ, гдѣ основала городъ Нахичевань.

Въ древнѣйшихъ письменныхъ памятникахъ этихъ поселенцевъ мы встрѣчаемъ въ разныхъ краяхъ тѣ же нарѣчія, которыя въ настоящее время въ употребленіи у Армянъ, оставшихся на родинѣ; изъ чего можно видѣть, что съ XII вѣка до нашего времени языкъ народный весьма мало измѣнился, и что нынѣшнія народныя нарѣчія существуютъ гораздо дѣльше, чѣмъ то обыкновенно полагають.

Еще въ XIV столѣтіи извѣстный армянскій писатель Іоаннъ Ерзенкаци (одинъ экземпляръ рукописной грамматики Ерзенкаци находится въ библіотекѣ С.-Петербургскаго университета), въ своихъ комментаріяхъ на Грамматику Діонисія Өракійскаго приводитъ названія 8 нарѣчій армянскаго языка, существовавшихъ въ его время въ разныхъ областяхъ Арменіи:

1 Корчайкъ	2 Тайкъ	3 Хутайкъ	4 Сперъ
5 IV Арменіи	6 Сюникъ	7 Арцахское	8 Араратское и Востаникъ.

Далѣе онъ говоритъ, что для литературнаго образованія достаточно знаніе одного послѣдняго. Изъ этаго ясно видно, что нынѣшнія армянскія нарѣчія не суть разнообразныя искаженія древняго литературнаго, а только преемники существовавшихъ издревле отдѣльныхъ нарѣчій различныхъ ар-

мянскихъ племенъ. Изъ всего сказаннаго нами выходитъ, что современныя народныя нарѣчія Армянъ существовали почти въ такомъ же видѣ и до V вѣка, когда первые переводчики христіанской Арменіи изъ придворнаго языка образовали тотъ условно-литературный языкъ, который для Армянъ до начала настоящаго столѣтія былъ тѣмъ же, чѣмъ латинскій для Европы Среднихъ вѣковъ т. е. единственно допускаемымъ въ Литературѣ и въ Богослуженіи. Едва ли мы ошибемся, если скажемъ, что языкъ Хоренскаго, Давида и др. для ихъ современниковъ не былъ разговорнымъ, и что пониманію и употребленію его предшествовала, и въ то время, болѣе или менѣе долговременная подготовка въ школахъ. Впрочемъ и сами Армяне, назвавъ его *հրաբար*, письменный, въ различіе отъ народнаго *աշխարհարար*, указываютъ этимъ на его отношенія къ живымъ разговорамъ. Если онъ когда нибудь и былъ разговорнымъ, то судя по формамъ и относительной полнотѣ словъ, никакъ не позже пареянской династіи въ Арменіи, слѣд. за 150 лѣтъ до Р. X.

Мы говорили, и теперь утверждаемъ, что разнообразныя нарѣчія и говоры армянскаго языка никогда не были предметомъ серьезнаго изученія и критическаго анализа. Этимъ мы впрочемъ не думаемъ утверждать того, что ни одно изъ этихъ нарѣчій не обращало до сихъ поръ на себя никакого вниманія. Напротивъ, въ настоящее время существуютъ два литературныхъ нарѣчія новоармянскаго языка. Одно изъ нихъ можетъ назваться представителемъ западной группы діалектовъ, и съ начала настоящаго столѣтія введено въ употребленіе въ Турціи, какъ въ періодическихъ изданіяхъ, такъ и въ образовательныхъ сочиненіяхъ, писанныхъ для народа. Другое письменное нарѣчіе вошло въ употребленіе у русскихъ Армянъ въ сороковыхъ годахъ нынѣшняго вѣка и

настолько уже воздѣлано, что въ состояніи служить проводникомъ образованія въ народѣ. Но до сихъ поръ ни одно изъ этихъ нарѣчій не выставило ни геніальнаго народнаго поэта, ни писателя съ огромнымъ талантомъ, которые придали бы языку ту внутреннюю живость и нѣкоторую законченность, безъ чего литературные языки окончательно не устанавливаются. Особенно литературный языкъ русскихъ Армянъ, представитель восточной группы, много страдаетъ въ этомъ отношеніи. Всякій пишетъ по своему, соображаясь только съ нѣкоторыми общими литературными условіями. Грамматическія формы еще не установились; не опредѣлено, что можно и чего нельзя заимствовать изъ гайканскаго, который служитъ неизсякаемымъ источникомъ, изъ котораго авторы смѣло черпаютъ матеріалъ для ново-литературной рѣчи. Нужно замѣтить что простонародныя нарѣчія въ лексическомъ отношеніи болѣе чѣмъ на половину усвоили себѣ составъ словъ персидскихъ, турецкихъ, арабскихъ, грузинскихъ, русскихъ и пр., смотря по странѣ, гдѣ они въ употребленіи. Литературный же языкъ замѣняетъ ихъ возможности чисто армянскими словами, сохранившимися въ гайканскомъ, прибѣгая въ рѣдкихъ случаяхъ къ заимствованію техническихъ выраженій изъ европейскихъ языковъ.

При изученіи армянскаго языка не слѣдуетъ выпускать изъ виду того обстоятельства, что въ лексическомъ, а частью и въ фонетическомъ отношеніи онъ подвергался разнообразнымъ вліяніямъ. Такъ какъ еще нѣтъ хорошаго армянскаго корнеслова, то, при близкомъ родствѣ иранскихъ языковъ, весьма легко иностранное слово принять за чисто армянское и на оборотъ. Кромѣ того нужно дѣлать различіе между словами *заимствованными* (Lehnwort) т. е. такими, которыя отъ долговременнаго употребленія получили армянскій колоритъ, и *чужими* (Fremdwort), которыя приняты

языкомъ въ позднѣйшее время, безъ особенной нужды, и большею частью могутъ быть замѣнены чисто армянскими словами. При этомъ слѣдуетъ обратить вниманіе на то обстоятельство, что не всѣ чуждые элементы извѣстнаго рода приняты языкомъ въ одинъ періодъ. Вліяніе семитическихъ народовъ на армянскій было одно изъ сильнѣйшихъ, но нужно различать слова, вошедшія въ армянскій языкъ въ позднѣйшее время, вслѣдствіе вторженія Арабовъ отъ тѣхъ, которыя въ древнѣйшую эпоху заимствованы Армянами у Арамейцевъ и другихъ Семитовъ, вслѣдствіе постоянныхъ сношеній съ ними. Тоже можно сказать и о персидскихъ словахъ. Независимо отъ народовъ, вліявшихъ на Армянъ въ историческія времена слѣдуетъ обратить вниманіе на тѣ необъяснимые элементы въ лексическомъ и фонетическомъ отношеніяхъ, которые обязаны своимъ происхожденіемъ вліянію аборигеновъ, которыхъ застали Армяне въ первую эпоху своего вторженія въ Арменію. Что касается новыхъ армянскихъ нарѣчій, то въ нихъ иностранныя слова изобилуютъ вслѣдствіе небрежности народа къ своему языку, небрежности, зависящей отъ многихъ историческихъ причинъ.

По этому, разсматривая составъ армянскихъ діалектовъ, мы вовсе некасаемся этого чуждаго элемента въ языкѣ, т. е. иностранныхъ словъ. Количество ихъ таково, что въ иныхъ случаяхъ болѣе половины употребляемыхъ словъ — иностранныя. Не ограничиваясь заимствованіемъ именъ, Армяне ухитрились образовать свои сложные глаголы изъ турецкихъ, такъ что къ причастію турецкому на *مش* прибавляли вспомогательный глаголъ на армянскомъ языкѣ, и новый глаголъ былъ готовъ. И это дѣлалось въ то время, когда свои слова существовали, и не было никакой нужды прибѣгать къ турецкимъ и т. д. Злоупотребленія въ заимствованіи дошли до того, что во многихъ діалектахъ въ двой-

ныхъ числительныхъ именахъ, напимѣрь *семдесятъ пять*, первое слово говорилось по турецки, и только послѣднее по армянски. Въ числительныхъ порядочныхъ окончаніе ставилось турецкое или персидское. Въ иныхъ случаяхъ въ цѣлыхъ фразахъ только граматическія окончанія были армянскія; остальное все турецкое и пр. (см. Грам. Айдын. стр. 233).

Изъ грамматическихъ трудовъ, имѣвшихъ предметомъ народныя нарѣчія мы назовемъ тѣ, которые намъ извѣстны. Во всѣхъ ихъ (за исключеніемъ грамматикъ Айдынъяна и Ахвердова) господствуетъ мнѣніе, что новыя нарѣчія суть искаженія древне-литературнаго языка; вслѣдствіе чего авторы грамматическихъ сочиненій этого рода смотрятъ на составъ армянскихъ нарѣчій безъ яснаго пониманія и наукой уясненнаго взгляда.

Вотъ нѣкоторыя изъ нихъ:

1. *Schroeder* къ своему учебнику гайканскаго языка, *Thesaurus linguae Armenicae* присоединилъ краткую грамматику и образцы новаго армянскаго языка подъ заглавіемъ: *Synopsis linguae civilis Armenorum*. Amsterdam 1711 p. 299.

2. *Мхитаръ* издалъ краткую грамматику нарѣчія турецкихъ Армянъ съ объясненіемъ на турецкомъ языкѣ. Венеція 1724.

3. *Riggs* (Америк. Миссіон.) A grammar of the modern Armenian language, as spoken in Constantinople and Asia Minor. Constant. 1847.

4. *Бероевъ*, по предложенію Академіи Наукъ помѣстилъ въ *Melanges Asiatiques*, Т. I, 1849. S. Petersb. p. 455, краткія понятія о говорѣ астраханскихъ Армянъ, подъ заглавіемъ: Краткое начертаніе правилъ гайканскаго простонароднаго языка.

5. *Chahan Cierbed*, въ своей армянской грамматикѣ на

французскомъ языкѣ, помѣстилъ нѣкоторыя свѣдѣнія и о народныхъ нарѣчіяхъ: *Grammaire de la langue Arménienne*. Paris 1823, pp. 738—787. Авторъ приводитъ безъ разбору слова и формы всѣхъ нарѣчій, и считаетъ ихъ за искаженія одного гайканскаго языка. Изъ многочисленныхъ и разнообразныхъ примѣровъ, приводимыхъ въ книгѣ, видно, что авторъ имѣлъ въ своемъ распоряженіи весьма богатое собраніе свѣдѣній о народныхъ нарѣчіяхъ Армянъ.

6. Ю. Ахвердовъ, издавая пѣсни Саятъ-Нова, предположилъ имъ обстоятельную грамматику тифлискаго діалекта. Въ этой грамматикѣ авторъ (докторъ Мед.) высказалъ замѣчательно вѣрный взглядъ на народныя нарѣчія и на отношенія ихъ къ литературному. Ранняя смерть прекратила его весьма полезную для армянской литературы дѣятельность въ то время, когда онъ готовился издать въ свѣтъ прекрасныя грамматики и другихъ нарѣчій. Жительство въ Тифлисѣ, куда стекаются Армяне всѣхъ странъ, богатое собраніе рукописей, критической умъ при научномъ образованіи, давали ему болѣе чѣмъ другому возможность справиться съ подобнаго рода работой. Во всякомъ случаѣ его грамматика Тифлискаго нарѣчія останется на долго образцомъ того, какъ слѣдуетъ смотрѣть на разработку народныхъ нарѣчій.

7. *Petermann* издалъ въ Берлинѣ въ 1867 году довольно хорошо разработанную грамматику Тифлискаго нарѣчія «*Über den Dialect der Armenier von Tiflis*», преимущественно по матеріаламъ, сообщаемымъ въ грамматикѣ Ю. Ахвердова.

8. *Айдынъянъ* — Критическая грамматика народнаго армянскаго языка. Вѣна, 1866, стр. 334 и 502. Въ этомъ трудѣ авторъ съ большимъ тщаніемъ собралъ и разобралъ всѣ доступныя для него факты народнаго языка, въ разработкѣ ихъ высказалъ наблюдательность и ученые приемы,

не совсѣмъ обыкновенные, и довольно удачно справился съ предложенною имъ самимъ себѣ задачею. Книга состоитъ изъ трехъ частей. Въ 1 ч. стр. 1 — 333, авторъ исторически прослѣдилъ за всѣми проявленіями народной рѣчи въ ея оборотахъ и формахъ съ самаго V вѣка востѣхъ письменныхъ памятникахъ древней армянской литературы до позднѣйшаго времени. Здѣсь авторъ, излагая свое мнѣніе о народныхъ нарѣчіяхъ раздѣляетъ ихъ на 4 главныя нарѣчія по географическому положенію, занимаемому нынѣ разными частями армянской націи: на 1) жителей Арменіи (Ванъ, Месопотамія). 2) Константинополя и Малой Азіи. 3) Польши и Венгріи. 4) Астрахани — Персіи, отъ Россіи до Индіи. Это мнѣніе, проведенное по всей книгѣ, составляетъ самую слабую сторону его труда. Онъ и самъ впрочемъ сознаетъ ошибочность своего мнѣнія, когда нѣсколькими строками ниже говоритъ, что три первыя нарѣчія составляютъ собственно одно, съ нѣкоторыми неважными видоизмѣненіями.

Во второй части авторъ весьма подробно излагаетъ грамматику новоармянскаго литературнаго языка западной группы т. е. турецкихъ и западно-европейскихъ Армянъ. Къ этимъ двумъ частямъ, какъ дополненіе для болѣе общаго взгляда на цѣлый составъ армянскаго языка, авторъ присоединяетъ не обширно, но толково разработанную грамматику гайканскаго языка, чѣмъ и оканчивается все сочиненіе. Самая любопытная и вмѣстѣ съ тѣмъ болѣе слабая часть критической грамматики—первая. Независимо отъ ложнаго основанія, принятаго авторомъ для раздѣленія армянскихъ нарѣчій, онъ впадаетъ еще въ другую не менѣе важную ошибку. Задавшись обширной задачею — сравнить между собою всѣ нарѣчія армянскаго языка, онъ не дѣлаетъ различія между нарѣчіями, діалектами, говорами, и приводя тѣ или

другія формы какого нибудь говора, онъ говоритъ о нихъ, какъ о принадлежности цѣлаго нарѣчія, между тѣмъ какъ существуютъ не нарѣчія, а отдѣльные говоры съ ихъ разнообразными видоизмѣненіями, относящіеся къ нарѣчіямъ, какъ виды къ роду. Такъ, говоря о восточной группѣ (которую онъ называетъ Астрахано-Персидскимъ нарѣчіемъ, въ употребленіи на всемъ протяженіи отъ Россіи до Индіи), онъ не дѣлаетъ особеннаго различія между различными говорами этой группы, и не обозначаетъ часто мѣстности, гдѣ въ употребленіи та или другая форма. Между тѣмъ въ этой-то группѣ встрѣчаются говоры съ самыми разнообразными измѣненіями (о нихъ поговоримъ ниже), и нѣтъ возможности говорить о нихъ, какъ объ одномъ діалектѣ. Не смотря на эти недостатки трудъ О. Айдыньяна составленъ весьма добросовѣстно, и можетъ служить долгое время сводомъ весьма разнообразныхъ свѣдѣній для занимающихся армянскимъ языкомъ.

Нѣсколько выше мы говорили, что всѣ разнообразныя нарѣчія и говоры армянскаго языка можно раздѣлить главнымъ образомъ, на двѣ группы — восточную и западную. Въ обѣихъ группахъ старыя формы *Ind. Praes* и *Imperf.* обратились въ въ тѣже времена *Conjunctiv*.

Отличительнымъ признакомъ первой служитъ *мѣстный падежъ* (*locativus*), на *սի*; *ըսի*; *աի*; во второй группѣ сходный съ именительнымъ падежемъ или образуемый посредствомъ предлога *սի*, *սց*. Далѣе, Настоящее и Прошедшее время Изъявит. наклоненія въ восточной группѣ сложны, и состояются изъ окончанія *мѣстнаго падежа*, приставленнаго къ корню глагола, съ присоединеніемъ существительнаго глагола; а въ западныхъ — посредствомъ частичекъ *իս*, *իր*, *ի*, приставляемыхъ къ этимъ же временамъ гайканскаго языка, безъ посредства вспомогательнаго глагола. Эти

частички *կու*, *կը*, *կի*, *կ'* въ восточныхъ діалектахъ образуютъ Будущее время. Частички *կու*, *կը* и т. д. образовались, по всей вѣроятности, изъ глагола *կամ* — пребываю, такъ что *կու զիպի*, *կու ելնէ* стоятъ вмѣсто *կ'ու զիպի*, *կ'ու ելնէ* изъ *կայ ու զիպի*, *կայ ու ելնէ*. Ср. Айдынъянъ стр. 151. 75. 97 и въ др. Петерманъ стр. 79 объясняетъ это *կու* изъ слова *կամք*, кор. *կամ* — желаніе, воля. Первое мнѣніе намъ кажется болѣе убѣдительнымъ. Въ третьихъ, Причастіе прошедшаго времени въ восточной группѣ по древнему обыкновенію оканчивается на *եր* тогда какъ въ западной это окончаніе обратилось уже въ *եր* — *բերել* и *բերեր*, *զնացել* и *զնացեր* и т. д.

Такимъ образомъ мы имѣемъ слѣдующія отличительныя формы:

Для восточной группы Для западной группы

Мѣстный надежъ.

<i>քաղաքում</i>	<i>քաղքի մէջ</i>
<i>քաղաքում</i>	<i>զրքի մէջ</i>
<i>քաղաքամ</i>	<i>ժամը</i>

Настоящ. изъяс.

<i>սովորում (ըմ, ամ) եմ</i>	<i>կըսորվիմ կըլսեմ</i>
<i>զնաման ամ</i> , также	
<i>տալիսեմ</i> и <i>բերեսում</i> .	

Прошедшее:

<i>սովորում (ըմ, ամ) էի</i>	<i>կըսորվէի</i>
<i>զնումի</i> , <i>իր</i> и пр.	

Будущее:

կըլտեմ

պիտի սորվիմ

Причастіе прошедшее:

գրել տեսել

գրեր, տեսեր

գնացել

գնացեր

Независимо отъ формъ, отличительнымъ свойствомъ западныхъ діалектовъ отъ восточныхъ является *перебой* звуковъ, по которому всѣ *tenues* вторыхъ *պ. տ. կ. ճ. ծ* уже давно произносятся въ первыхъ, какъ *mediae* *բ. դ. զ. ձ. ր*. Фонетика гайканскаго языка явно указываетъ на то, что Св. Месропъ, при изобрѣтеніи буквъ, имѣлъ въ виду произношеніе восточныхъ Армянъ. Онъ читалъ *պատմել, կապել* — *ratmel, kapel*, а не *badmel, gabel*, какъ западныя армянскія племена.

Обратимъ вниманіе на окончаніе *ում*, образующее въ діалектахъ восточной группы времена *Настоящее* и *Прошедшее Несовершенное*, и служащее однимъ изъ отличительныхъ признаковъ діалектовъ восточной группы.

Тѣ формы, которыя въ гайканскомъ языкѣ образовали времена *Настоящее* и *Прошедшее Несовершенное* Изъявительнаго Наклоненія *գնամ, բրեմ*, въ новыхъ армянскихъ діалектахъ обратилась въ формы тѣхъ же временъ Сослагательнаго наклоненія, а для Изъявительнаго, языкъ долженъ былъ изобрѣсть другія. Западныя племена прибѣгли къ частичкамъ *կու, կը, կ'*, какъ мы выше замѣтили. Восточныя же племена поступили нѣсколько иначе. Они обратились къ окончанію Мѣстнаго падежа, которое приставили къ глагольному корню и, съ помощью вспомогательнаго глагола *եմ*, образовали недостающія времена. На стр. 48 «Изслѣд. о Сост.»

мы говорили, что характеристической буквой Дательнаго падежа въ древнѣйшемъ армянскомъ языкѣ была буква *Ճ*; которая уже въ гайканскомъ языкѣ вышла изъ общаго употребленія, и сохранилась только въ мѣстоименіяхъ *սմա, այսմ, ուճեք* и т. д.; въ числительныхъ порядочныхъ— *սոսջնուճ, երկրորդուճ* и др., и въ нѣкоторыхъ именахъ у древнѣйшихъ армянскихъ писателей, напр. у Давида (V вѣка) *Ճարդուճ, Կիսուճ, սրբուճ* и др. Въ Грамматика Діоннісія Фракійскаго эта буква *Ճ* красуется, какъ единственная форма Дательнаго падежа. Когда въ древнемъ армянскомъ языкѣ, въ дописемный періодъ, исчезло особенное окончаніе для Мѣстнаго падежа, то стали употреблять этотъ Дательный на *ճ* съ предлогомъ *ի*; такъ что, Мѣстный падежъ отъ *գլուի*, сдѣлался *իգլիսուճ*; отъ *քաղաք*— *իքաղաքուճ*. Гайканскій языкъ не удержалъ и этой формы. Онъ составилъ свой мѣстный изъ Родительнаго съ предлогомъ *ի*. Обратимся къ мѣстному на *ճ*. Этотъ мѣстный на *ուճ* только безъ предлога, сохранился въ народныхъ діалектахъ Восточной группы — *գլիսուճ, քաղաքուճ* и пр.

Вотъ эту-то форму на *ուճ* восточные діалекты, приставивъ къ глагольному корню, образовали съ помощью вспомогательнаго *ել* недостающія времена: *Настоящее* и *Прошедшее Несовершенное Изъявительнаго наклоненія*: *գնուճեմ, բերուճ եմ, գնուճէի, բերուճ էի*, или *գնրմ ըմ, բերրմի* и т. д., собственно: *есмъ (нахожусь) въ несеніи, хожденіи—несу, хожу*, и пр.

Въ джюльфинскомъ нарѣчій форма на *ման* тоже образовалась изъ древняго мѣстнаго за выпускомъ предлога *ի*. *անկմանմ* вм. *յանկմանմ. գնաման ի. բերման այ* изъ *ի բերման է*;

Другая форма на *լիս*, или вѣрнѣе на *իս*, есть также форма Мѣстнаго падежа безъ предлога. Эта форма употре-

бляется во многихъ говорахъ восточной группы — *սալիս*, *դալիս եմ էի* и пр.

Въ хойскомъ діалектѣ форма на *ս* до сихъ поръ не поддается объясненію — *բերես ըմ էրթաս ըմ տնետրմ* и т. д.

Обратимся снова къ формѣ на *սմ*. По свойству Агулискаго нарѣчія это *սմ* переходитъ въ *ամ* и получается *բերամրմ*, *տնտամրս* и т. д. Но слова, начинающіяся гласной, буквой принимаютъ въ этомъ діалектѣ въ началѣ букву *ն*. Такъ *աչել*, *արել*, *ըրվալ* (*երևիլ*) образуютъ не *աչամրմ*, *арамрմ*, *ըրվամի*, а *նաչамրմ*, *նарамрս*, *նըրվամի* т. е. *սսսսմմմմ*, *սնссссս*, *երևссссի* и т. д. Откуда же это *ն*? Мы говорили выше, что предлогъ *ի* вмѣстѣ съ Дат. *սմ* образовывавшій *Мьстный* падежь, въ новыхъ нарѣчіяхъ, вышелъ изъ употребленія. Онъ исчезъ, но не повсѣхъ случаяхъ. Въ Агулисскомъ діалектѣ онъ является въ видѣ другаго древняго предлога *ն*, встрѣчающагося у древнѣйшихъ авторовъ (Давидъ), и находящаго въ связи съ предлогами *in*, *en* въ другихъ индо-европейскихъ языкахъ. Въ Агулисскомъ словѣ *նիր* — куда, *ն* приставленъ къ слову *սր*, какъ бы *սիր* — въ какую сторону? въ какомъ мѣстѣ? гдѣ? ср. Джульф. *նսսսսս*.

Въ настоящемъ изданіи мы имѣли въ виду помѣстить образчики всѣхъ говоровъ армянскаго языка обоихъ нарѣчій, разобрать ихъ каждое особо, и на основаніи точныхъ данныхъ сдѣлать общіе выводы. При ближайшемъ знакомствѣ съ дѣломъ желаніе наше по меньшей мѣрѣ оказалось не своевременнымъ. Не говоря о недостаткѣ матеріала для изслѣдованія діалектовъ, намъ извѣстныхъ и болѣе доступныхъ, внѣ нашего знанія остаются діалекты довольно многочисленныя, о которыхъ мы не имѣемъ никакого понятія и ни одного образца. Знаемъ только, что они существуютъ въ разныхъ мѣстностяхъ около Вана, въ Мокской Провинціи, въ Байланѣ у Антиохіи, въ горахъ Зейтунскихъ, что они имѣютъ

многія особенности, нестрѣчающіяся въ болѣе извѣстныхъ говорахъ, и что они непонятны для другихъ Армянъ (см. Индж. Древ. Арм. III, стр. 8 и Географ. Нов. Арм.). Также мало знаемъ о языкѣ Боша, армянскихъ цыганъ, кочующихъ въ Арзрумскомъ Пашалыкѣ. Нѣсколько отдѣльныхъ словъ, приведенныхъ О. Персесомъ Саргисьянъ въ его путешествіи по Арменіи, показываютъ, что въ лексическомъ составѣ языка много примѣси чисто армянскихъ корней въ древнемъ ихъ значеніи: *րսիել* — сказать, *սրիել* — пить, *չիել* — идти и т. д. Ни одной грамматической формы не приведено авторомъ, чтобъ можно было судить о характерѣ языка.

На первый разъ мы нѣсколько подробнѣе разобрали діалекты Агулисскій, Джульфинскій и Карабахскій. Для тифлискаго діалекта существуютъ двѣ монографіи, о которыхъ мы говорили выше. Эриванскій и Астраханскій извѣстны болѣе или менѣе всему образованному классу Армянъ въ Россіи и на Кавказѣ. Они ближе всего подходятъ къ новолитературному языку восточныхъ Армянъ. Относительно Курдскаго у насъ нѣтъ никакихъ матеріаловъ. Въ настоящемъ трудѣ нашемъ мы вовсе неимѣли въ виду достигнуть тѣхъ результатовъ, о которыхъ мы говорили въ началѣ статьи, да эти результаты и недостижимы въ настоящее время, когда еще не существуетъ ни одного сборника, заключающаго въ себѣ различныя статьи, написанныя на одномъ или на разныхъ діалектахъ. Эти сборники должны быть составлены людьми, понимающими дѣло и умѣющими обращать свое вниманіе на то, что именно ускользаетъ отъ взгляда непосвященныхъ. Внимательное выслушиваніе произношенія гласныхъ и согласныхъ буквъ, особенное правописаніе, передающее это произношеніе, умѣніе собрать въ одно статьи разнообразнаго содержанія съ цѣлью уловить въ

нихъ всѣ формы и особенности языка — вотъ условія, необходимыя для составителей подобныхъ сборниковъ. Статьи, доставленныя намъ, именно страдали недостатками этихъ условій, и потому по неволѣ мы оставили много пробѣловъ, излагая формы разобранныхъ діалектовъ. Просьбы, съ которыми мы обращались къ разнымъ лицамъ о присылкѣ статей на народныхъ нарѣчійхъ, по большей части остались безъ исполненія. Между тѣмъ обстоятельства ведутъ къ тому, что вскорѣ Астрахано-Эриванское нарѣчіе вытѣснить изъ употребленія всѣ другія; и безъ того вторженіе его въ область этихъ діалектовъ болѣе сильно, чѣмъ сколько оно было желательно для занимающагося народными говорами. И потому теперь самая пора спасти посредствомъ печати типы и разновидности народныхъ нарѣчій для науки сравнительнаго языкознанія. Звуковыя перемѣны въ словахъ и измѣненія въ флексіяхъ представляютъ въ нихъ много аналогическаго съ тѣми же измѣненіями въ другихъ мало извѣстныхъ индоевропейскихъ нарѣчійхъ, и нѣтъ сомнѣнія, что многія необъясненныя до сихъ поръ въ нихъ явленія могли быть поняты путемъ изученія армянскихъ діалектовъ. Лексическое богатство армянскихъ діалектовъ, не вошедшее въ составъ Лексиконовъ и Словарей гайканскаго языка, тоже весьма быстро оскудѣваетъ, и грозитъ вскорѣ опасностью совершенно исчезнуть. Между тѣмъ армянскій языкъ, одинъ изъ древнѣйшихъ представителей иранской семьи, непремѣнно служитъ соединительнымъ звѣномъ между разными группами арійскихъ языковъ, хотя мѣсто его между ними недостаточно ясно опредѣлено наукой. То что мы издаемъ нынѣ въ свѣтъ есть не болѣе какъ первый опытъ того, чего въ будущемъ совершенствѣ мы ожидаемъ отъ другихъ. Полезные и плодотворные выводы отъ сравненія діалектовъ между собою и съ гайканскимъ можно будетъ сдѣлать только тогда,

когда масса нашихъ точныхъ и твердыхъ свѣдѣній о нихъ будетъ болѣе обширна. Въ теченіе всей книги мы не разъ дѣлали указанія на формы гайканскаго языка и тѣмъ, хотя отчасти, подтверждали наше мнѣніе, высказанное въ началѣ статьи. Мы помѣстили по небольшому отрывку или разсказу при каждомъ діалектѣ, болѣе интересномъ своими особенностями. На первый разъ мы ограничились разборомъ діалектовъ восточнаго нарѣчія. Въ слѣдующемъ выпускѣ имѣемъ въ виду разсмотрѣть діалекты западной группы вмѣстѣ съ діалектомъ польскихъ Армянъ. Не большіе образчики діалектовъ *муискаго*, *польскихъ Армянъ* и друг. мы присоединяемъ къ книгѣ съ цѣлью дать читателю нѣкоторое о нихъ понятіе.

Характеръ нашего изслѣдованія не вполне научный, но мы съ намѣреніемъ избѣгали сжатаго изложенія и общихъ въ наукѣ языкознанія приемовъ съ цѣлью дать молодымъ людямъ возможность легко усвоить себѣ тѣ приемы, которые на первый разъ достаточны будутъ для мало приготовленныхъ собирателей матеріаловъ для будущей Сравнительной грамматики всѣхъ до нынѣ сохранившихся діалектовъ Армянскаго языка. — *Sapienti sat.*

Приступая къ самому изложенію предмета мы придерживаемся весьма простой системы. Беремъ извѣстный діалектъ, выставяемъ какойнибудь разсказъ или отрывокъ изъ находящихся у насъ подъ рукою матеріаловъ, и (по невозможности, вслѣдствіе вышеизложенныхъ причинъ, разобрать звуковую часть) стараемся проникнуть въ сущность особенностей этаго діалекта, какъ въ фонетическомъ (въ смыслѣ перехода буквъ, а не произношенія), такъ частью въ лексическомъ,

и особенно въ грамматическомъ отношеніяхъ. Вся работа наша заключалась въ изслѣдованіи законовъ извѣстныхъ явленій и въ обобщеніи этихъ законовъ во всей области извѣстнаго діалекта, и насколько возможно, цѣлаго нарѣчія.

I. Астраханскій діалектъ.

Астраханскій діалектъ въ употребленіи у Армянъ по сю сторону Кавказа, также въ Москвѣ и Петербургѣ. Формы словъ и произношеніе буквъ ближе всего подходятъ къ *гайканскому-письменному*. Имѣя много другихъ преимуществъ предъ остальными діалектами новаго армянскаго языка, онъ сдѣлался основаніемъ ново-литературнаго языка восточной группы, и въ настоящее время образованный классъ Армянъ въ Россіи и на Кавказѣ употребляетъ его какъ въ разговорѣ, такъ и въ письмѣ и печати. Литературный языкъ изгналъ изъ этого діалекта иностранныя слова, злоупотребленіе которыми доходило у Астраханцевъ до смѣшнаго, и діалектическія $\zeta\zeta\rho$, $\mu\mu\rho$, $\lambda\lambda\zeta$ и т. д. замѣнилъ болѣе древними — $\zeta\psi\rho$, $\mu\psi\rho$, $\lambda\psi\zeta$ и пр.; но сохранилъ свойственныя діалекту формы — $\varphi\omega\varphi\omega\varphi\omega\mu$, $\varphi\zeta\omega\mu\mu\mu$, $\omega\mu\omega\omega\omega\mu\mu\mu$, $\rho\mu\rho\mu$ и пр. Это нарѣчіе такъ извѣстно, что я нахожу лишнимъ о немъ распространяться. Въ сороковыхъ годахъ настоящаго столѣтія на этомъ нарѣчій былъ напечатанъ базельскими миссіонерами Новый Завѣтъ и нѣсколько другихъ книгъ. Съ тѣхъ поръ журналы, газеты и отдѣльныя сочиненія въ большомъ количествѣ издаются и распространяются въ массѣ.

III. Тифлисскій діалектъ.

Этотъ діалектъ отличается отъ всѣхъ другихъ чистымъ и опредѣленнымъ произношеніемъ буквъ одного разряда, такъ что только въ немъ одномъ можно ясно отличать mediae отъ tenues и aspiratae. Во всѣхъ другихъ нарѣчіяхъ нѣтъ этой ясности и опредѣленности въ произношеніи буквъ. Изъ особенностей этого говора въ фонетическомъ отношеніи замѣтимъ склонность обращенія первоначальнаго *t* въ *h*. *whu* вм. *wtu*. *λhq* вм. *λtq*. *q̄h̄n̄l̄h̄d̄* вм. *q̄h̄n̄l̄t̄d̄*; далѣе произношеніе *n* какъ *ɲn̄*. *ɲn̄r* вм. *nr*, *ɲn̄r̄θ̄h̄* вм. *nr̄rh̄*; *o* вм. *n̄l̄w*. *h̄oūt̄*, *h̄od̄t̄*, *h̄od̄t̄* вм. *h̄n̄l̄ w̄ut̄*, *h̄n̄l̄ w̄od̄t̄*, *h̄n̄l̄ w̄od̄t̄*. *ʒ̄h̄n̄l̄w̄gh̄r̄* вм. *ʒ̄h̄n̄l̄w̄gh̄r̄*, *h̄n̄l̄h̄d̄* вм. *h̄n̄l̄h̄d̄h̄d̄* и т. д. Лучшимъ образчикомъ этого нарѣчія служатъ пѣсни Саятъ-Нова, писанныя въ половинѣ прошлаго столѣтія и изданныя въ Москвѣ въ 1852 г.

Кромѣ того въ газетѣ *Ūt̄q̄n̄* и въ журналѣ *h̄n̄n̄d̄h̄* помѣщены множество небольшихъ статей на этомъ нарѣчіи. Гг. Ахвердовъ и Петерманнъ весьма добросовѣстно и подробно разработали грамматику тифлисскаго діалекта. О нихъ мы говорили выше.

IV. Курдскій діалектъ.

Слова въ этомъ діалектѣ до такой степени сжимаются вслѣдствіе выпуска гласныхъ, что затрудняютъ произношеніе. По отсутствію матеріаловъ нельзя опредѣлить, къ какой группѣ онъ принадлежитъ, вѣроятно же — къ западной.

Онъ не понятенъ для большей части Армянъ. Въ грамматикѣ Айдыньяна приведена слѣдующая фраза на этомъ языкѣ: *էտոնց ըմբլլը ձգնա մղի մեր իգէր* т. е. *էտոնց ամենն էլ ձեզնից մեզի պէտքէր գար: ըմբն ւմ. ամեն. լը ւմ. էլ. ըղըրդ ւմ. զորդ, և զ ըղըրդ* и пр.

Другихъ обращиковъ этого нарѣчія мы неимѣемъ, и потому не можемъ сообщить другихъ характеристическихъ особенностей.

V. Агулисскій діалектъ.

1. Հըլաուրը և մոհը

Մոյն հըլաուր մորդ մէշումը փայտայ նեւ կտարած և հօրզնը կապած, դրեծ եօնսին, տանամ տոն: Խբոր վստակածայ նեւ բեռնի ծընդրութիւնիցը և ճնրփահիցը, փայտը վերայ դրել և ինքը իւրան սրտամը տըրտընջալիս այ նեւ իւրան աղկատութեան վարայ, պարկ սասաւ կանչալայ մոհին, օր գիւ իւրան պրծըցանի դարտիցը: Բրդան մոհը նըվահալայ սրոյ և ահալայթա՝ ունչըս նիգամ անձանից: Հըլավուրին ջունը ոհ ու գուղ այ ընկել և ահալ այ թա՝ քիզանդուր ու ջայրմ կանչալ, օր գիւս հոկ հօրզնը փայտը բցըրցանիս, դրիս եօնսիս վարան:

2. Շոնը և գիւղը

Քշարան գիւղը հոց այ գիցել շուն առաջբը, օր փերգի, եարար կեահիլ այ գրոնաւ խարիլ նրոյ. ամա շոնը ահալթա՝ այ մորդ, գիւ մայտկա նարամ օր ամ լիւղըս կապիս, օր իս հաջիմունչ ամտայրիս խայրին ուջա, ամա շօտ խարվամըս,

անդուր օր քու ստի բեղափիլ արած ըզկոթիւնիցդ նրվալիս
այ, օր մատամայ որթուն մընօմ օր դու կեարիս ունչ վնաս
տոս :

3. Պեառնուկը և իզնը

Պեառնուկը ըզահալ այ օր իզնի չունք դառնայ, սկսել
այ ըռոհնիլ. գեառնուկին ձեօգը հրօտ այ տվել իւրան մօրը,
օր առ բանիցը հռանայ. ամա նո ալ նիւրի սկսելայ ըռոհնիլ.
ձեօգը սաս արալ թա՛ գիւ ճղվիս ալ իզնին հսանալ չիս:
Իրիք ինձին ալ նիւրի գեառնուկը ըռոհալ այ և ճղվել:

4. Փայտ կըտարուղ և Ղիոս չաստուածը

Մոյն մորդ փայտ այ նել կըտարամ գիտի մօտ. բիւն նա
րամ վախտը բրդանբիր կացինը դուս այ պըրծել ձառքիցը,
ընկել ջուրը: Մն վախտը բիւն արուղը մայտկը կըրծահած
և ճօրը կըտրեծ նստել այ գիտի զրաղին և լոց այ նել նելամ
իւրան անբաղդութեան վարայ: Ղիոսը առ վախտին ան
եանիցը յինցայ նել կալիս, լսել այ փայտ կտրուղուն գեա
նգեատը և սարտը մըրմընջալաւ նրոյ վարայ, մտելայ ջրին
մաչը, մոյն կացին հանալ. ամա ան կացինը չինել օր կըրցա
հածայ նել առ մոյն ասկա կացին այ նել. հրցահալ այ նրոհա
նից թա՛ հսկ այ քու կացինդ: Իբոր նո ահալ այ թա՛ ադ չի,
Ղիոսը հանալայ ջրիցը մոյն արծաթայ կացին. ամա ան մորդը
ալ նիւրի ահալ այ թա՛ ստալ չի ամը: Ղիոսը հանալ այ մոյն
արկաթի կացին. ան մորդը ըրխահալ այ՝ թա՛ առ այ ամ կա
ցինս: Մամաս (կամ աստի) արդարութեան շոտ և շոտ հո
վան այ կահալ չաստուածը, զամման կացինները բըշխելայ
նրոյ: Իբոր փայտ կտրուղը այս բիւնը ունչպէս ելած այ
նել սլատմալ այ շոտերին, մոյն օրիշ մորդ ալ ըզահալ այ առ
բիւնը փերղի, և զասդան իւրան կացինը գիցել այ ջըրին
մաչը և սկսել լոց ըլելի: Ղիոսը սրոյ ալ այ ըռաստ ահալ:

յիմընեւաւ սրոյ լոց ըլելու պատճառը, հանալ այ ջրիցը մոյն ասկա կացին և հրցահալ այ թա՛ հնկ այ քու կըրցահած կա ցինըդ. նոեալ շոտ ըրխահալ այ, թա՛ հո՛ առ այ ամ կացինա: Գիտոր տահալ այ օր սո խարամայ իւրան, հոահալ այ և տարալ իւրան հետ ասկա կացինը, ամա ջրի մաջ ընկեծ կա ցինը ալ հանալ չի:

5. Արկու բարիկամ.

Արկու բարիկամ ճընափահչըն նեւ նելիս. սրուց ըռաստա կալ մոյն օրջ. սրուց մոյնը շոտ վիրայ էլալ ծառի վարան, օր ունչայ իւրան խաթոյ չը գիւ. ան մոյնընալ մայտն այ բարալ օր, օրջը մառած ուխմանին դիպիլչի գեատնին վարան ձըգա հալայ, եանի թա՛ մառած այ: Օրջը մտըկահալ այ նրոյ դրուր տվել, բարանը դրել այ նրոյ բրանին և ընկըձնարին վարան. իբօր տահալ այ օր ըսկի նափաս չը դուս գելիս, թուղ այ արալ, հոահալ: Ատոնան ան մոյն հընգիրը օր ծառիցը վերայ ակալ, սրոհանից հրցահալ այ թա՛ օրջը ան ունչայ ահալ սրոյ ընկձին. սոեալ ջըղոբ այ տվել թա՛ օրջը անձ հրօտ տվել թա՛ ան ուխմանին անձ դոստ չի յիմանամ: իբօր փերզած չիմ ամ քեամբախտըթիւնիս մաջը:

6. Չոկի կամ Աղուլեցույ լեղուսալ առակ

Աշխարհումըս նելայ մոյն աղքատ քեասիբ մորդ և նրոյ օնինեւ մոյն կնայի: Ան մորդ իրայ քեասիբութիւնի ու գեօրայ ամման օր նելիսանեւ սորերիցը կամ չոլերիցը մոյն շալակ ցոքանեւ քանդամ: շլակամ, բերամ բզարամը ծահամ, արկու շոհաւ տալիս, հոց նառամ տանամ տօն, ինքնալ կընայինալ նօտամնեւ ան արկու շոհու հոցը, նրոնավ կառ ավարվամնեւ: Աս մորդը սոպէս շոտ նելաւ գելաւ մոյն օր մայտկա արալ տահալ, թա բողարը ունչ էիման կամ թէ

յ
ն
լ
ն
ս
ս
ի
լ
յն
ա
ն
այ
այ
սա
ի
ալ

ունչ ուտելեղէնա գելիս, աման մորդ նառամա, ինքը գեա-
րամ չի օր առի, պատճառ որ իրան իւրի փուղ չի օնինել օր
առի, սո ըսկալայ մայտկ արալ ինքը ինքը նղաչալ, թա իս
մինչի ունչքան ժամանակըմ աղկատ մնալաց, իս նիօլում
աստրծու մօտ գինգեատ նարիլ, տեսնիք թա՝ նուրուց ունչու
ա շոտ փուղ տվեծ, էնձ աղկատ պաչած: Աս մորդը էքսի
օրը արկու անգամա նաչալ, ցոք բարալ, ծաչալ, արկու
օրվան չոց առալ, տարալ տուել կնդուն, աչալ թա՝ հոկ արկու
օրվան քու չոցդ, իս նելիսըմ Աստրծուն կեօշտը գինգեատ:
Աս կնայկ մորդին չըցաչալա, թա աստծուն դու ըշտեղս
տիսնամ, օր դիւ քիւ խօսկըգ աչիս: Մորդը աչալա, թա դիւ
թալակը բիւր, իս տանիլըմ նոկ բեօձը սորին գիլչին սարքիլ-
անտեղ Աստուած գելացայ, շօռ գիւ, ուտը ընկեանիլա թա-
լակը, բռնիլըմ, նաչալըմ իմ խօսկըս: Անայկը վերկաչալ,
թալակը բերալ, տվել մորդին, մորդնալ վերկալալ, նաչալ:
Նաչալա աս մորդը, վերելալ նոկ բեօձը սորը, աստեղ թալակը
սարքալա, ինքը նաչալ մոյն քորի տակին գեաղվալ: Սրոյ
միամտութիւնը Աստուած տաչալայ, չրեշտակին ըղա-
րկալա, թա նեօ տիս ադ մորդը ունչա նարամ: Ակալա
չրեշտակը, ուտը դրել թալակամը կայնալ: Աս աղկատը
ըրխալալ ակալա սրոյ բռնել չըցաչալա թա՝ դիւ ու՛վ ըս:
Աչալա, իս աստուածըմ: Աչալա թա դու սարուն աստուածըս,
ունչու ուրիշնարին նոկքան փուղըս տուեծ, էնձ քեասիբըս
պաչամ, իս քիզ տանիլըմ միւր քաղաքապետին մօտ, քիզ թամ-
բաչչա նարիլ: Աս թալակը ընկեծ չրեշտակը խնդրուելա, թա
էնձ տանի մն, ունչքան փուղըս նիզամ իս տօլում քիզ: Աս
աղքատ մորդը աչալա, չէ, էնձ խաբամըս: Սո էօրդումա կա-
րալ չըւրտցաչալ: Սո բեօցա թուղարալ: Աս չրեշտակը նա-
չալա արկու շոչի սեփուղ դրելու մոյն ալ մոյն թորբա փուղալ
լցել վիկալալ ակալ աս մորդի կոշտը, աչալ՝ այ մորդ, տիս հոկ
արկու շոչին չալալ փուղա, հոկ թորբան չարամ փուղա,
ուրնօր նիզամըս՝ վիկալ: Աս ակալատ մորդը մայտկարալ

ահալ, աս հարամ փուղը ունչիսս հարկաւոր, աս հալալնըմ վիկալիլ: Ա իրակալալ աս հալալ արկու շոհին, թուղարալ ակալ: Նահալա բողարը, շոռ ակալ տահալ մոյն հովըն ծահամ, հրցահալա, թա քանիրս ծահամ դոկհովը: Հովատայրը ահալա, մոյն աբասի: Սո ահալա արկու շոհի տոմ, տօ՛ էնձ: Ա հալա տող չիմ: Նահալա պտըտել, ակալը ըղահալը ալ տուել չի: Քանի անգամ նահալա պտըտել, ակալը ըղահալը տուել չի արկու շոհավ: Ա երջըր ահալա, սյ մորդ, իմ փուղս հալալ փուղա, աստուծանիցըմ հինք առած: Հովատայրն հրցահալա, աստուծ քիզը՝ շտեղա փուղ տվել, օր դու նահամըս թա աստուծանիցըմ հինք առած: Ա ստեղ ըսկսելա աս ախկատ մորդը պատմել իրան գիլհի իւնց կահածը: Ա մորդը տուելա արկու շոհավ հովը, հինք առալ փուղը: Ա ս ախկատը վիրակալալ աս հովը տարալա իրանց տոն, փրահին բեօց թուղ արալ: Կնայկը հրցահալա թա սյ մորդ, ադ ունչ հովա օր բարածըս: Մորդը կընգուն պատմալա իրան գիլհի ակածը. կնայկնալ հովանութիւն ա տվել մորդին, ահալա՝ շոտ սալ ըունա, օրանը մոյն ձուա գիձիլ միզատի թացանա դաունիլ: Ա հովըս սկսելա օրանը մոյն ձու ձգիլ, բայց ունչ ձուանել գձում: անգին քորարանել գըձում, բայց ձուի տեսականել գըձում: Իրաք ճըննչելիշ չննել, հայնգ օրին, հայնգ ձուա գիձիլ: Ա մորդը վիրակահալ, ձուանքը գրել մոյն երլախի մաչի վիկալալ նահալ բողարը: Բղարամը շոռակալ շոտըմն չահալա օր ձուը նշունց տոյ մարդկաց, նահալա մոյն միծ շոտ փուղատայր վաճառականի դուքանի առաջին կայնալ: Ա վաճառական մորդը հրցահալա՝ սյ մորդ, ունչըս նիզամ: Պալ տասխանա տուել, թա ոչինչ չիմ նիզամ, բայց ամօթալըմ քաշամ օր ահիմ, մոյն հայնգ հատ ձուըմ բարած ծահիմ: Ա վաճառականը ահալա, բիր առիմ, տարալա երլախը գրել վաճառականի կշտին: Բեօցա արալ տահալա աս վաճառականը, օրառի՛ տահալա անգին քարարա, իսկոյն ճննչահալա. ահալա՝ քանի՛ ըս նահամ:

Չուատայրն ասալա՛ դո մոյն շոտ էխման չի. ունչուս տալի՛ սո՛. վաճառականը ասալա՛ տոսը թման տոմ: Ախկատը երլա-
խին կըճըպիցը բունեւ քաշալ. բայց վաճառականը թուղ
չարաւ: Արկին ալ վաճառականը հրցասալայ, բետս սնչ տոմ
ասալ: Ախկատն ասալա, թա դու ձու առուղ ուհման չիս
մասխարարս նարամ մորդի: Աս տեղ վաճառ ականը ասալա,
թա չունքի նրղանամրս, հետրըր թման տոլրմ: Աս ախկատն
կզնվեւ, թէ մասխարա մի նարիլ, ձուվըս սո՛ տանիմ:
Ասալա տոլ չիմ. բայց ախկատըն գիտամ չինեյ անգին քոր
էլիլըն, մա գիտամա՛ աղուրղանա հովի ձուա: Ա երջապէս
վաճառականը հետրըր թման տվեւ, առալ պրծել: Ատաու
հրցասալա, թա սց մորդ, դիւ մոյն աղքատ մորղըս, քիզ
ը՛ շտեղիցա ասպէս ձուանք: Ասկսեւա աղքատն իրան անցաւ
որու թիւնը պատմալ վաճառականին: Ա վաճառականը սրոյ հետ
խօսկա տրվել թա ունչքան քու հովղ ձուա նածիլ բիր. հայնգ
ձուին իրիք հետրըր թման փուղըմ տոլ: Աղկատն հա-
մաձայնվալա, թուղարալ, նահալ: Ասկսեւա աս աղկատն
կամաց կամաց հարստանալ. աման հայնգ օրից հայնգ ձու
տարալա աս վաճառակա նին վարան ծահալ: Աս վաճառականը
ունչ կարողութիւն օնին ել, դիւ բոլորն փուղ ա շինալ
տվել աս մորդին: Աս վաճառականը իրիք հատ արկու գետղի
սանդուղ օնինել, սուրուք դիւ լցեւ: Ատաւ ինքնալ մոյն
օր վերարնգել, մառալ: Մոյն քանի իշխան ական, սրոյ
վիկալալ տարալ թաղալ: Ատաու ական սրոյ դուքանը սիայի
արին. բայց փուղ ոչինչ չի կոյ. ունչուն մատիլ սիայի նարիլ.
բետոյն արալ սանդուղները տահալ իրիքն ալ անգին քորալ լի.
սուրուք սանդուղներն փեչատալն, մոյն գիրն գիրիլ իրան
հայրենիքն, օր նրոյ ազգը բարեկամը գիւ տէրութիւն արի, և
աս միջոցամրս մոյն մորղալ դրեն աստեղ, օր աս սանդուղնարս
պահպանի: Աս ձու ծահուղ մորղը ձուվը վիրակալալ
ակալ տահալ հրդօ օրիշ մորղա ստեղ. իրան տահած մորղը
չի: Աս փահուած վաճառականը կամ թա իշխանը կանչամաց

աղկատին թա՛նճնչրս նիզամ: Ա՛հալա ուչինչ չիմ՝ նիզամ:
բայց աստեղ մոյն մորդայ նել, նօ նսրա: Ա՛հալա մառածա:
Ու՛նչրս նահամ կամ ունչրս ծահամ: Ա՛ղկատն ահալա, թա
խ ամման վախտ ձուվրմ՝ բերամ: ծահամնելդրոյ, հրդօ ալ բե-
րածրմ ծահիմ: Ա՛ս միւս մորդրս ահալայ՝ տիսնիմ. նո շուն-
ցա տուել ուահալա թա՛ մի.ք ասպէսը.ք բըրշեծ, որ հայնգին
իրիգ հորըր թման տոյ: Ա՛ս միւս վաճառականը աս մորդին ու-
սս ձուվս վիրակալալ տարալ շոտ խալխի, շոտ բազմութե-
ան մաչին յայտնալ՝ թա՛ աս ձուան.ք կամ թա աս քարեղէնս սո-
էլած բիրամ: Ս՛ինչու անգամնալ աս խըբերս ալ քաղաքա-
պետին ա հսանամ: Ա՛ս մորդին կանչամըն, տանամ հարցմու-
ն.ք նարամ: թա՛ աս քարեղէնս քիզը՝ շտեղիցա, սկսամայ
սո իրան անցաւորութիւնը պատմամ: Հրամայամա քաղա-
քապետը թա՛ նոյեա ան հովը բիր տեսնիմ: Սո ալ ձորը
ու՛նչ, գելիս ա տանամ: Բոնամըն սրո ձառքիցն աս հովը
հինք նառամ: Թուղանարամ նելիս աս աղկատը. բայց ո՛ւնչ
աղկատ, ուվ գիտի, թա հըզօր միլլիոնի տայրա դեառած:
Վ՛երջապէս աս քաղաքապետը աս հովը պահամա, քանի
օր տեսնամա, աս հովը օրէցօր խարօբայ նելա, ձու ալ չի
զցամ: կանչամա աս մորդին հետ նահամ: թա բաս ու՛նչու
աս հովը էնձմոտ ալ ձու չի գցամ. պատասխանա տալիս աղկատը,
թա՛ Ա՛ստուած էնձալա տիսնամ, քիզալա տիսնամ՝ ինձ ա տուեծ,
որ է նձ հատի գիձի, ոչ թէ քիզ հատի գիձի: Ա՛ս քաղաքապե-
տը նահամա՛ դէ՛ տոր քո տօնըդ, տեսնի.ք ալ գիձամա ձուը:
Տանամա իրան տոնը: Ս՛աի հըսանիլը բաստ ան սհաթը մոյն
ձու ա գձում: Ա՛տավ աս քաղաքապետը իրան մեծութիւն
ալ տալիս ա սրոյ, թա՛ չու ն.քի Ա՛ստուած քեզա տուեծ, էմ
քաղաքապետութիւնս քիզընայ, ալ էնձ սազամ չի: Վ՛երջը
աս վիճակիս ա հսանամ աս աղկատ մորդը.

7. Պիտեատ

Աստուած թակի հոկ զոկերին աղաթը. նահամըն թա փլանքասին տըղան նիզամայ օր իրան հըրսանիքը ոուսի սազաւ արի. տիսնամն հալա: Մոյն քանիսնալ կոն, որ նի զամըն օր իրաց գիւլիւհնէրը քեանտին, քաղքի դաստուրաւ, որ ուէիը բարանը բոյց անչարսալ անբաշմաղ, քայնթները դուս քձեծ, շօռ գուհ: Ախիր տիսնուղնարը ունչըն նահիլ միզալ ախիր հօրսնար օնիք. նրուք ալ տըսնելաւ հոկպէս բանար, իրաց աբուռն ալըն կըրցանիլ: Պիտամըմ ունչըն նարամ հոկպէս հայասըզ մարդիկը. մոյն քանի շաբաթից առաջ փլանքասի հըրսնքին իսալ ընդեղըմնել. ունչվախտ որ մակարնարը հըվաքվալըն ակալըն, մոյնալ տիսնիմ թոյխ բաշին վիրակահալ իրան տեղիցը, և նաղրաչուն նահամայ թա՛պուզուհը կըտրէ թաչէ, համանալ մընդրարիլըմ: իս ալ զըրմահած վերըմ թուալ տեղիցս, տիսնիմ օր մակարնարը, շամարը ձառքըններին բոնեծ, գիւլուհնարը բոց, սուս հօրսի եատքիցը կիլիսըն. ամա հօրսն ալ նամուսը եիտ դրեծ, ուէիը բոց, փասին հետ կոռնը կոնի տվեծ, անսընամայր, մոյն մոյնի հետ խսելավ, գիլիսըն. խո՛ աստուքալ դին. ամա միր տէրտէրնալ հա շոջուը քըձեծ, աւետարանը ձառքին, տիրացուներնալ շափիկնարը ըսկահած, տէրտէրի եատկիցը շրակահ ըհելավ, հօրսին տօնըն բերամ: Տիսնամըս ախիր հոկ մոյն արկու իրիք տարամը ու՛նչ աղաթնարին դուսբերամ. ուլ այնել տահած հոկպէս թազա թազա բանար. ահիս թա՛ մառալըն տանամ. ունչքան տեղ խոնչայ ըն դուս բարալ. ոչ մոյնին ալ թուղչին արալ օր չըհանդամը մոյն թագավորի մակարնարը բա՛լի բա՛լի. ահին կանչին: Այարաբ միր տէրտէրնարն ալ ախմ ախըն ունչա, օր նրուք ալ թուղըն նարամթարգ տօլմիր պապերից մընահած աղաթը: Ա երչապէս հօրսը հալա չհսահած մորդին տոն դուրքը, ըրեսին քօղը եիտա գիցել, ակնարը պըլըստրեծ, աստեղ անտեղ մըրդկերաց վարան մըտակայ

նել նարամ. աները ունչպէս դուս այ ակալ հօրսի առաջը, հօրսը ձառքը պըջելին տեղ, պոստի արալ աներին հիտ, և անիրին հիտ խսելաւ նահալայ մինչու դարվաղին դուրքը. ունչերիմ ախիր նահամըսթան անդիսա արուրնարը կըրցահած հայասըղի պէս խըսելիս ալ ըն իրաց անիրին հետ հալա տօն չհասահած. փառք քեզ Աստուած, ունչըք տիսնամ միք. իս մինչու հրդօ տուր տօրի այ օր մորդու ըմ նահած, ըրխա քալ օնիմ, իս խսիլիս չըմ էմ զանքուչիս հիտ, երրկէ ըն անջախ անտի օր զօռալ խըսըցահալըն էնձ էմ տագրիս հետ: Աստուգալ դէն մընոյ. համան ըգըլացիք նաղրուամ դրեծ, զըռնում փուչումըն, աղաբներից բռնեծ մինչու հըլալուրնարը թան հալա փասկից առաջ փասան տէրի հետ նահածանելամ հօրսին մօտ, անդեղ հըլաքվամըն հօրսին և փասին բարեկամնարը. փասան նստամայ մոյն զըրդարած աթոռի վարայ, հօրսնալ մոյն օրիշ աթոռի վարա փասին զարշուն. փասան հըրցանամա հօրսին՝ նիզամըս էնձ մորդու նոս թանչէ. հօրսնալ պատասխան այ տալիս թան՝ նիզամըմ. անսըհաթին փասան վիրակալիս տեղիցը, մըտկանամայ, հօրսին մըտանի այ տալիս. տէրտէրն ալ սկսումայ պահպանիչը ու ետալ վերակալամ հօրսին ձառքիցը, բերամայ փասին հետ պոստի ա նարամ տալիս. բարեկամներնալ արկու թարափիցալ սաս սասիրն տալիս՝ Աստված շնհաւուր արի, Աստված շնհաւուր արի: Իլլաքի թան միր տէրտէրը. թէօր կաթուղիկուսը աս բանարս երմանիլայ, մոյն հատ մօզ չի թուղնարիլ նրոյ մայրուքիցը. հուղըն էլի էմ գլհիս, էմ աղբար ալ այ նիզամ աս դաստուր հըրսանիք արի. իս ունչըմ մատամ նարիլ հրդօ իս ըմ խսելիս օրիշի վարայ, ան վախտալ օրիշնարնըն խսելաց միգ վարայ:

Միր ըգըլացիք, գիտամ չըմ, ունչըն նարամ. միգ աղաթ օնիք, թուղ ան աղաթաւ ալ բուն բունին. հօրսին պօրգ քոսաքայլի ըն շինամ: Աստըծով օրթում ըմ կարած թան մոյն տեսնիլըմ փլանքասին, իսըմ գիլիլ ունչպէս ըմ բիարուռ

րելաց, օր նո թա մորդ այ, ան վախտը դատինընայ մտնիլ իրան արած բընիրաւը. առաջ բնէլաց ըմ՝ ան ունչ քեօրդի դաստուր այ, օր դու արալ ըս. այբ չի քիզ. կարծամբս թա տիսնուղնարը հովանըն ատ բունին, թա նիզամբս զարմացանիս խալխին: Աստվածս վկայեա, օր համան ալ ծրծրղելիս ըն քիզ հու քու ուխը բոց լպստվեծ հորսիդ վարան. ատպէս հընարնիրալ խալխին զարմացանիլ չըս: Թան նիզամբս օր հովան կօն, մատամայ նել արկու դաստ սոզ ածին հըրսնիդ, ունչպէս միր աղաթն այ. մոյն դաստ ալ դուռնաչի ըզարկիս խնամաց տօն. մոյն ալ լրթի ուլին աղիկ անել նիլել՝ խընամիքն ալ օրախըն նել անցկըցանել իրաց օրը: Աս աս բունարս նահիլ ըմ. թա օր նո սկսել այ դըվելի իրան արած հըրսան իքը, ան վախտը էմ ափի արիւր վըկօեա, բաշմաղըս վիրըմ քշելաց, թ.քելաց ըմ նոյ անաբուռ ըրսին, և բնէլաց թա՛ նո ձիր տոն, ահա թա ըզըլացիք էմ հըրսանքիս անքան հովանըն օր թուքամ ըն էմ երըրիս. և ըրեստ տօ՛ր ուխը բոց հօրստ սրփի. դէ տեսնիլըք. իս աս խօսկըս նահամըմ, թա նարիլ չըմ, ալ ֆլան քասին կնայկ մա՛ք նահիլ էնձ, քեօրդի ըհայիք. ահ իլլաքի ըրըցկուգուն մոյն տեսնիլ ըմ խըմ՝ դիտիլ:

Сообщено г. Сименьяномъ, бывшимъ студентомъ с.-петербургскаго университета.

Вотъ нѣкоторыя особенности, на которыя слѣдуетъ обратить вниманіе при изученіи Агулискаго діалекта. Эти особенности заключаются частью въ звуковыхъ измѣненіяхъ, частью въ грамматическихъ формахъ. О грамматическихъ формахъ поговоримъ послѣ. Сперва займемся тѣми звуковыми особенностями, которыми Агулисскаго діалектъ отличается отъ всѣхъ другихъ. Эти звуковыя различія заключаются въ томъ, что въ извѣстныхъ словахъ вмѣсто гласныхъ и согласныхъ буквъ, встрѣчающихся во всѣхъ другихъ

нарѣчіяхъ, у Агулишцевъ стоятъ совершенно другія гласныя и согласныя. Обратимся сперва къ согласнымъ. Для того, чтобы яснѣе выказать особенности этого говора, мы сравниваемъ его съ новоармянскимъ литературнымъ языкомъ восточной группы.

1. ζ встрѣчается вмѣсто g , преимущественно въ причастіяхъ прошлаго времени. Такъ,

կըրցըհած. զիրացկահալ. զըրմահած. ըսկահած.

вм. *կորցուցած. զերէկացել. զարմացած. զգեցած (հաղած)*

հըսահած. մըսկահալ. յըտահալ.

вм. *հասած. մոսկացել. յետացել.* и пр.

2. Въ нѣкоторыхъ словахъ ζ стоитъ вмѣсто кореннаго u .

ըհէլ или *ահալ. տեհած*

вм. *ատել. տեսած.* Послѣдній глаголъ въ этомъ же видѣ встрѣчается также въ Тифлисскомъ діалектѣ, *տեհնիլ.*

3. ζ вм. *խ.*

հրօտ. գիւլիւհ. փահուած. ծահալ

вм. *խրատ. գլուխ. փոխուած. ծախել* и пр.

4. *խ* вм. *բ.*

կխման. ուխման

вм. *խքմին. ոքմին*

О другихъ измѣненіяхъ согласныхъ я не говорю во первыхъ вслѣдствіе недостатка въ матеріалахъ, чтобъ не впасть въ ошибку, принимая единичные, случайные примѣры за обыкновенное явленіе въ діалектѣ; во вторыхъ, потому что при неустановившемся произношеніи и правописаніи словъ въ разныхъ діалектахъ, мы съ трудомъ отличаемъ въ нѣкоторыхъ изъ нихъ q отъ h и p , ch отъ r и ch и пр. Чтобъ опредѣлить значеніе каждой буквы во всякомъ нарѣчій, слѣдуетъ быть на мѣстѣ, и съ большимъ вниманіемъ слѣдить за

произношеніемъ народа. Такъ слово գլուխ — *голова*, иные произносятъ հըլըխ, а другіе քըլխ, а пишутъ безразлично գ, հ и ք, и т. п. Здѣсь кстаті замѣтимъ что перебой звуковъ (Lautverschiebung) не вовсѣхъ армянскихъ нарѣчіяхъ совершился одновременно и во всѣхъ случаяхъ. Западная группа довольно опредѣленно отличается отъ Восточной и буквамъ, изобрѣтеннымъ въ восточной Арменіи, придаетъ большею частью иное значеніе. Въ діалектахъ восточной группы звуки еще не установились окончательно. Во многихъ изъ нихъ не существуетъ напримѣръ звуковъ б, в, д, хотя буквы բ, վ, դ употребляются. Они произносятся то ближе къ ս, հ, ո, ն, կ, տ, то къ փ, ք, թ — ph, kh, th. Пишутъ բերան (беранъ) ротъ, а читаютъ перанъ или pheran. Только въ одномъ Тифлисѣ отгѣненіе однородныхъ звуковъ опредѣленно и ясно.

Относительно измѣненія гласныхъ буквъ замѣтимъ:

1. ш встрѣчается часто тамъ, гдѣ въ другихъ діалектахъ и въ гайканскомъ стоитъ Է:

աղալ. աղկու. գատիւ. ձառք. մառալ. կարած.

ВМ. եկել. երկու. գետիւ. ձեռք. մեռել. կերած.

բարան. քառի

ВМ. բերան. քեռի. и пр.

2. Въ двухъ случаяхъ ш стоитъ вмѣсто ու литературнаго языка:

а) Въ Мѣстномъ падежѣ:

տարամ. բանամ. մորդամ.

ВМ. տարում. բանում. մորդում. и пр.

б) Въ причастіяхъ Настоящаго времени, которыя, какъ извѣстно, образуются изъ Мѣстнаго падежа глагольнаго корня:

торыя перешли на послѣдній слогъ, влѣдствіе чего всѣ передовые слоги стали терять часть своей полноты. Объ этомъ мы подробнѣе говорили въ «Изслѣд. о составѣ Арм. языка» стр. V и VI. Примѣровъ много:

- ըհել. ըղկանամ. ըրախահալ. հըրսընիք*
BM. *ասել. աղեկանում. ուրախացել. հարսանիք.*
Ճընըպար, սընամար
BM. *Ճանապար. սանամար* и др.

8. *н*, иногда *ко*, стоитъ тамъ, гдѣ въ другихъ діалектахъ и въ гайканскомъ встрѣчается *ш*:

- շոտ. մորդ. մոզ. հորս. տոսը. կոլ. տոլ. նո. վկոյ.*
BM. *շատ. մարդ. մազ. հարս. տասն. կալ. տալ. նա. վկոյ.*
օ'ն. մոհ. ցով. բեոց. ձեոզ. բեօձր.
BM. *առ. մահ. ցաւ. բաց. ձագ. բարձր* и др.

9. *ռ* BM. *ш*.

- բուն. գուլ. բոյց. գուլ. թունդ. նմուն. նշունց.*
BM. *բան. գայլ. բաց. գալ. թանդ. նման. նշանց, (ցոյց).*
չունք.
չանք (չաի) и пр.

10. *ռ* BM. *ի*.

- մոյն. ունչ*
BM. *մին. ինչ.*

11. *օ* BM. *ռ*.

- կօշտ. օնիլ. օտիլ. տօն. շօն. շօռ. կօւնը*
BM. *կուշտ. ունել. ուտել. տուն. շուն. շուռ. կոււն* и пр.
ср. діалект. караб.

12. Въ Творительномъ падежѣ *ш* стоитъ вмѣсто *н*:

- քշարաւ. սազաւ. գոռաւ*
BM. *գիշերով. սազով. գոռով* и др.

13. Въ Именительномъ Множественнаго числа въ окончаніяхъ на *ր*, *ш* стоитъ вмѣсто *к*:

ճորդար. *բուճար. աղգար.*
 ВМ *ճարդեր (ճարդիկ).* *բաներ. աղգեր.* и пр.

14. *ի* ВМ. *ա.*

իւիլ. յինց կոլ
 ВМ. *աւել. անցկենալ.*

Независимо отъ этихъ особенностей, отличающихъ Агу-
 лисскій діалектъ отъ всѣхъ прочихъ, въ немъ встрѣчаются
 искаженія и своеобразныя измѣненія, которыя по недостатку
 другихъ примѣровъ, мы не можемъ подвести подъ общія
 начала. Приводимъ тѣ изъ нихъ, которыя болѣе другихъ
 бросаются въ глаза:

աար }
աարի } *այսօր — сегодня.*
արէց }

եօնս — *ու.* Ср. *ոնս* «въ Изслѣд. о сост.» стр. 5

բոսհիլ — *ու. չիլ* (отъ *ու. նիլ*).

հիւգիր — *ընկեր.* Это прибавочное придыханіе
 встрѣчается въ діалектахъ Карабахскомъ и Джульфинскомъ
 весьма часто.

ըշտեղ — *ինչտեղ*

օշնեւ — *օրհնեւ.*

կեահիլ — *կարենալ*

նել — *գնալ*

իղիլ — *ուղել.* Переходъ *ու* (*ոյ*) въ *ի*
 объясняется изъ свойства Эриванскаго діалекта, гдѣ *ոյ* по-
 стоянно обращается въ *ի*, *լոս* - *լիս*. *փոյր* - *փիր* и. д. т. Ко-
 рень *ուղիլ* есть *ոյլ*.

ճատիլ — *պէտք լինել (ճարթիլ)*

փերղիլ — *փորձել.* Переходъ *ղ* въ *ձ* въ армян-
 скомъ языкѣ довольно часто встрѣчается. Ср. *ինձ* отъ *ինղ*.
 Въ Мушскомъ діалектѣ *ձիկ* ВМ. *ղիս*. То же слѣдуетъ за-

мѣтитъ о *բանն* отъ *բանդ*, а не *բանց*, какъ обыкновенно пишутъ. См. Изслѣд. стр. 16. 20.

գեաննուկ—*գորա*. Ср. Хойское *գիօրդնուկ*.
հէրբար — *հօրեղբայր*,

Есть извѣстное количество словъ, свойственныхъ только этому нарѣчію:

հոկ, *դոկ*, *նոկ* — *այս*, *այդ*. *այն* — этотъ, тотъ.

հրդոյ — *այժմ* — теперь

ափի — *հայր* — отецъ

կրհաւ — *աղբիւր* — источникъ

կզնվել — *բարկանալ* — сердиться

դուզնը — *բաղցած* — голодный

՞ղի — *մայր* — мать

սուսօղի — *հօրեղբօրկին* — жена дяди (тетка)

խոյլա — *մօրաքոյր* — сестра матери (тетка)

Грамматическія формы весьма просты. Существуетъ собственно одно склоненіе, которое въ Род. Дат. имѣетъ *ի*, въ Тв. *աւ*, въ Мѣст. *ամ*, въ Отл. *ան*, (изъ *այ*). Множественное число образуется изъ Единственнаго съ прибавленіемъ слога *ար*, *նար*, къ которому, для образованія другихъ падежей, приставляются тѣже окончанія, что въ Единственномъ. Ср. турецк. склоненія.

Единств. число:

Множ. число:

Именит.	<i>մորդ. բարան.</i>	<i>մորդար. քորար</i>
Род. Дат.	<i>ի. մորդի. բրանի</i>	<i>մորդարի. քորարի</i>
Твор.	<i>աւ. մորդաւ. բրանաւ.</i>	<i>մորդարաւ. բընիրաւ</i>
Мѣст.	<i>ամ. մորդամ. բրանամ.</i>	<i>մորդարամ. բընիրամ</i>
Отлож.	<i>ան. մորդան. տեսական.</i>	<i>մորդարան. քորարան.</i>

Прим. 1. Слова, оканчивающіяся на *ի*, имѣютъ Род. Дат. *ու*, какъ въ діалектахъ Карабахскомъ и Джульфинскомъ.

Прим. 2. Такъ какъ Агулисскій языкъ не остался безъ вліянія на него другихъ нарѣчій, то въ немъ нерѣдко встрѣчаемъ Род. Дат. на *nl*, Отлож. на *hy*. *աստուծու, մարդու, մարդից* и пр.

Прим. 3. Во Множественномъ числѣ вмѣсто обыкновенныхъ *ար, նար*, встрѣчаются иногда также *ներ, կարասներ*; древнее *ք, տրնկաք*; даже *արիք—տնարիք, ջրարիք*. Род. Дат. на *աց* — *կնանաց, մլրդկաց* и пр.

МѢСТОИМѢНІЯ.

Личныя: *իս, դիւ, իւրան, միք, դիւք, իրաք*

Указательныя: *չոկ, դոկ, նոկ; աս, ադ, ան; սո, դո, նո.*

Притяжательныя: *էմ* или *ամ, քիւ, իրան.*

Воспросительныя: *ու՛ղ, ուն՛չ, ու՛ր.*

Относительныя: *ուր, ունչոր.*

Неопредѣленное: *մոյն.*

Мѣстоименія въ склоненіяхъ мало уклоняются отъ общаго правила, свойственнаго всѣмъ діалектамъ восточной группы, сохраняя нѣкоторыя фонетическія особенности:

Единственное число:

И.	<i>իս.</i>	<i>դիւ.</i>		<i>սո</i>	<i>ան. աս</i>
Р.	<i>ամ. էմ.</i>	<i>քիւ.</i>	<i>իւրան.</i>	<i>սրոյ, սրու</i>	<i>անդուր. աստուր</i>
Д.	<i>անձ. էնձ.</i>	<i>քիզ.</i>			
Т.	<i>անձանաւ.</i>	<i>քիզանաւ</i>		<i>սրոնաւ.</i>	<i>անդուրաւ. աստուրաւ.</i>
Отл.	<i>ինձանից.</i>	<i>քիզանից.</i>	<i>իւրանից.</i>	<i>սրո՛չանից.</i>	<i>անդուրից. աստուրանից</i>
М.	<i>անձանամ.</i>	<i>քիզանամ.</i>		<i>սրոնամ.</i>	<i>անդուրանամ. աստամ.</i>

Множительное число:

И.	Վիք.	դիւք.	իրաք.	սրուք.	աստուք.
Р.	Վիր.	ձիր.	իրաց.	սրուց.	աստուց.
Д.	Վիզ.	ձիզ.			
Тв.	Վիզանաւ.	ձիզանաւ.		սրուցանաւ.	աստուցանաւ.
Отл.	Վիզանից.	ձիզանից.		նրուցանի.	աստուցանից.
М.	Վիզանամ:	ձիզանամ:		սրուցանամ:	աստուցանամ:

ГЛАГОЛЫ.

Глаголь существительный въ армянскомъ языкѣ сохранилъ только одну коренную гласную *ե*, къ которой прибавляются окончанія лицъ и временъ. См. «Ислѣд. о Сост.» стр. 87. Это коренное *ե* въ Агулисскомъ діалектѣ ослабло, и обратилось въ *ը*. Прибавивъ къ нему личныя окончанія: *մ*, *ս*, *յ*, *ք*, *ն*, получимъ форму Настоящаго времени. Только въ 3-мъ лицѣ Единств. числа *ը* замѣняется буквою *ա*, заимствованнаго изъ другаго говора, *ամ*, *աս*, *այ* и пр. Слѣдовательно мы получимъ слѣдующую форму Настоящ. времени:

իս ըմ	Վիք ըք
դիւ ըս	դիւք ըք
նո այ	նրուք ըն

Во Множественномъ числѣ личный знакъ перваго лица (*մ* въ новыхъ нарѣчіяхъ *ն*) утрачивается иногда, какъ въ нѣкоторыхъ временахъ гайканскаго, гдѣ вмѣсто *բերէիմք*, *բերիմք* встрѣчается *բերէաք*, *բերաք*.

Причастіе этого глагола будетъ *նել*. Приставивъ это причастіе къ формѣ Настоящаго времени получимъ Прошед. Несоверш.

իս ըմ նեւլ.	մի.ք ը.ք նեւլ
դիւ ըս նեւլ.	դիւ.ք ը.ք նեւլ.
նո սյ նեւլ.	նրու.ք ըն նեւլ.

Такъ какъ въ языкѣ несохранилось многихъ формъ первоначальнаго существительнаго глагола *եւլ* и такъ какъ присутствіе его необходимо для образованія многихъ глагольных формъ, утратившихъ древнюю флексію, то языкъ создалъ другой вспомогательный глаголь, обративъ глаголь *եւլ* въ корень и прибавивъ къ нему другое *եւլ*, знакъ неокончательнаго наклоненія. Такимъ образомъ составился глаголь *եւեւլ*, первообразъ формъ *ըլաւլ*, *ըլիւլ* въ Агулисскомъ *ըլեւլ*. Изъ этого же *եւեւլ* произошли другіе, такъ называемые въ гайканскомъ языкѣ, вспомогательные глаголы: *եղանիւլ* и *լիհիւլ*. Переходъ *լ* въ *ղ* и употребленіе вставокъ *ն*, *ան*, весьма обыкновенныхъ въ армянскихъ глаголахъ, объясняютъ происхожденіе въ народныхъ нарѣчіяхъ формъ *եղնիւլ*, *եղնաւլ*, въ гайканскомъ *եղանիւլ*; *ըլնիւլ*, *ըլիւլ*, *ընիւլ* въ гайканскомъ *լիհիւլ* и пр. См. Исслѣд. о Состав. стр. 77.

Этотъ новый глаголь *ըլեւլ* имѣетъ уже гораздо болѣе формъ съ помощью первоначальнаго существительнаго глагола.

Неоконч. *ըլեւլ* (Тв. *ըլիւլաւ*)

Причаст.	}	Наст. <i>նեւլամ</i>
		Прош. <i>եւլած</i>
		Будущ. <i>նեւլիւ</i>

Наст.	<i>նեւլամ ըմ. ըս. սյ. ը.ք. ըն.</i>
Прош. Несов.	<i>նեւլամ ըմ նեւլ ըս նեւլ</i> и т. д.
Прош. Сов.	<i>եւլած ըմ. ըս. սյ.</i> и пр.
Давнопрош.	<i>եւլած ըմ նեւլ ըս նեւլ</i> и т. д.
Будущее	<i>նեւլիւ ըմ ըս սյ</i> и т. д.

Повелит. *էլի. նելի մ*
 ըլաչիբ. նելի մբ.

Въ формѣ будущаго причастія *նելիլ* и въ другихъ глаголахъ начинающихся гласною буквою, буква *ն* постоянно ставится впереди — *նածիլ, նապրիլ* и пр. Хотя въ настоящее время трудно объяснить сущность этой буквы, это явление не слѣдуетъ смѣшивать съ случайнымъ (для произношенія?) появленіемъ *ն*, въ словѣ *նելնիլ* въ эриванскомъ и *նընկնիլ* (*ընկնիլ*), *նընկիր* (*ընկեր*) въ тифлискомъ діалектѣ.

Что касается вообще до формы будущ. Причастія на *իլ* — *տեսիլը նառիլը մաննիլը*, то она утратилась во всѣхъ другихъ діалектахъ. Только въ нѣкоторыхъ случаяхъ она встрѣчается и въ Астрахано-Эриванскомъ и въ литературномъ нарѣчіяхъ, но такъ неясно, что ее принимаютъ обыкновенно за неокончательное наклоненіе, отъ котораго она однако отличается окончаніемъ и значеніемъ. Въ Агулисскомъ нарѣчій Буд. сложное будетъ *մաննիլըմ. ըս. այ*, а въ отрицательной формѣ *մաննիլչըմ. չըս. չի* и пр. Кавказскія нарѣчія также имѣютъ *չիմ մեռնիլը չես մեռնիլը չի մեռնիլը*. Это *մեռնիլ* и есть причастіе Будущее. Это не есть Неоконч., которое будетъ *մեռնելը* и не Причастіе Прошл. *մեռելը*. Такимъ образомъ *կապիլը բերիլը խմիլ* и пр. суть Причастія Будущ. Только въ глаголахъ на *ալ* Неокончательное и Причастіе Прошедш. сходны между собою — *չեմ գնալը չեմ գարը չեմ իմանալը*; но и здѣсь встрѣчается *չեմ բացիլը* и пр.

При спряженіяхъ глаголовъ вообще слѣдуетъ, главнымъ образомъ, обращать вниманіе на причастія, которыя, въ соединеніи съ вспомогательнымъ глаголомъ, образуютъ всѣ времена. Только Настоящее и Прошедшее Несовершенное Со-

слагательнаго склоненія образуются по древнему образцу безъ помощи причастія. Всѣ остальные времена сложны. Въ образчикахъ, которые находятся у насъ подъ рукою, мы не встрѣтили ни одной формы Аориста, хотя мы убѣждены, что эта форма существуетъ въ Агулисскомъ діалектѣ.

Какъ въ дѣйствительныхъ, такъ и въ страдательныхъ формахъ глаголовъ встрѣчаются три причастія — для временъ *Настоящаго*, *Прошедшаго* и *Будущаго*.

Для образованія страдательной формы къ началу окончаній прибавляется буква *վ* (*ու*).

Такимъ образомъ мы имѣемъ:

Для Дѣйствительныхъ глаголовъ:

Причастіе

Настоящ. *ամ* — *նահամ. տիսնամ. նիզամ. նարամ. մատամ. խըսամ.*

Прошедш. *ալ. հալ—ահալ. նահալ. խըսալ. զըրմահալ. կըրցահալ.*

եծ. ած — դրեծ. տվեծ. բռնեծ. զըրմահած. կըրցահած.

Будущее *իլ — տեսնիլ. բերիլ. կըրցանիլ. նածիլ. նարիլ. նապրիլ. նիզիլ. նահիլ. նեիլ.*

Для Страдательныхъ глаголовъ:

Причастіе

Настоящ. *վամ—բռնվամ. համարվամ*

Прошедш. *վալ—բռնվալ. համարվալ. դիտանվալ. վեծ — բռնվեծ. համարվեծ*

ПРИМЕРЫ СПРЯЖЕНИЙ.

I. տիսնալ — видѣть.

Причастіе

Наст. տիսնամ.

Прош. տաջալ, տաջած.

Будущ. տեսնիլ.

Изъявит.

Сослагат.

Наст. տիսնամ ըմ, ըս, սյ, ըք, ըք, ըն, տիսնիմ, տիսնիս, տիսնի, տեսնիք, տեսնիք, տեսնին.

Несов. տիսնամըմնել, ըս նեւ և քր.

Пр. Сов. տաջալ ըմ } ըս, սյ, և քր. տաջածըմնելամ, ըսնելամ
տաջած ըմ } և քր.

Давнопр. տաջածըմնել, ըսնել և քր.

(Аор. տաջամ, տաջար, տաջաւ, տաջաք, տաջաք, տաջան.)

Будущ. տեսնիլըմ, ըս, սյ, և т. д.

Неокончателное

տիսնալ

Будущ. տիսնիլաց

Повелительное

տիս' մն. տաջիք.

տիսնիմն, մն. տիսնիմնք.

II. նեւ և յէօլ (ՅՄ. գնալ); ԴՅ. նեւաւ, ՕՏԼ. նեւից — տտա.

Причастіе

Настоящее նեւիս

Прошедш. նաճալ. նաճած
Будущее նաճիլ

Изъявительное

Сослагательное

Наст. նելիսլմ. ըս. այ. и пр. նոմ. նոս или նոճս, նոյ
Несов. նելիս ըմնել. ըսնել и пр. նոմ.ք. նոք. նոն.
Соверш. նաճալ } ըմ, ըս, այ и пр.
 նաճած }
Давнопр. նաճած ըմնել. ըսնել и пр.
Будущ. նաճիլլմ. ըս. այ. и пр.

Повелительное

նէօ'. նոյս. նոճ.

Также спрягаются глаголы սօլ (տալ), Сослаг. սոմ, սոս или սում, սում. Повел. սօ'; — կօլ (կալ), Сосл. կոմ, կոս, կոյ и пр. Прич. կաճալ, կաճած; ըրվալ. Причаст. նրվալիս, նրվաճալ.

III. ըճել (սսել), Тв. ըճելալ — сказать.

Причастіе

Наст. նաճամ
Проц. աճալ. աճած
Будущ. նաճիլ

Изъявительное

Сослагательное

Наст. նաճամլմ. ըս. այ и пр. աճիմ. աճիս. աճի. աճիք.
 աճիք. աճին.

Несов. նահամբանել րսնել и пр.
 Совер. ահալ } րմ. րս. այ и пр.
 ահած }
 Прош. ահածբանել. րսնել и пр
 Будущ. նահիլրմ. րս. այ и пр.

Повелительное

ահահ, мн. րհայիք

IV. արել (անել անել), кор. ар. — *дѣлать.*

Причастіе

Настоящ. նարամ.
 Прошедш. արալ. արած.
 Будущее նարիլ.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящ. նարամբ րս, այ и пр. արիմ, արիս, արի,
 Несоверш. նարամբանել րսնել и др. արիք, արիք, արին;
 Соверш. արալ } րմ. րս, այ.
 արած }
 Давнопр. արածբանել րսնել . . . *Неокончат.*
 Будущее նարիլրմ. րս, այ и пр. արել
 Повелит. ահահ, мн. արիք' Буд. րելաց

Также спрягается глаголь *առել* (անել, անուլ); Причастіе նառամ, առար նառիլ. Повел. օռ. Въ этихъ двухъ глаголахъ чистые корни ар, առ. Встрѣчающаяся, въ другихъ діалектахъ въ этихъ глаголахъ, буква ն есть вставка. Ср. Изслѣд. о составѣ и пр. стр. 94.

V. գեւ (գաւ), Կ. գեւաւ, Օղ. գեւից — *приходитъ*.

Будущее գեւաց.

Причастіе

Настоящ. գեւիս

Прошедш. ակալ
ակած

Изъявительное

Сослагательное

Настоящ. գեւիսըմ. ըս. այ և քր.

գիւմ. գիւա, գիւ,
գիւնք, գիւք, գիւն:

Несоверш. գեւիսըմներ ըսներ և քր.

Совер. ակալ }
ակած } ըմ. ըս. այ.

ակածըմներամ և քր.

Давнопр. ակածըմներ ըսներ և քր.

Будущее գեւացըմ. ըս. այ և քր.

Неокончателное наклонение

VI. ըրիսալ, ապրիլ, իզիլ, յիմընիլ, օտիլ

Будущ. հանելաց, խսելաց, մնալաց

Причастіе

Настоящ. կեարամ, նիզամ, նօտամ, բերամ, խըսամ.

Прошедш. խըսահալ, ըզահալ, հսահալ, բարալ, գրեծ, ընկեց,
փըխոհալ (փախել)

Будущее կեահիլիմ կեարիլ, նածիլ, նապրիլ, նելիլ երմանիլ.

Изъявительное.

Сослагательное.

Настоящ. կեարամբմ. նիզամբմ. ծաշիմ. փրխոնիս. իզի
Несов. նօտամբմեել. նիզամբմեել. օտինք. մառնիք. դրին.
Соверш. հոահալբմ. ըզահալբմ.
Давнопр. հոահալբմեել. ըզահածբմեել.
Будущ. կեահիլբմ. մառնիլբմ...
(Аор. բարամ, բարար, բարաւ и пр.)

Повелительное.

հըսահի. տոր. վիկօ'լ. երմայի. բիր. Gerund. ըզըջեելիս.

Причастіе Страдательное

Наст. գեաղվամ.
Прощ. բռնվեծ. լըպըստվեծ.

VII. Глаголь *օնիմ* (*ռւնեմ*) — имѣть, спрягается по старой формѣ, не прибѣгая къ помощи Причастія.

Наст. օնիմ. օնիս. օնի.
օնիք. օնիք. օնին.
Несов. օնիմեել. օնիսեել. и пр.

ПРЕДЛОГИ

Предлоги ставятся обыкновенно послѣ словъ, кромѣ *ըռենց*, который ставится прежде слова, къ которому относится:

անձ հարկ — для меня
անդուր աշխ или *ուջի* — для того
քօլի ճաչ — съ кустарникѣ
իրան վարտ — на себѣ

նրոյ ասիլն — подъ нимъ
աղվիսի եասիլն — за лищей
Այ հոշար, հոշ — у Бога, къ Богу
անձանից ելն — послъ меня
չեիլն նրոյ — безъ него.

Нарѣчія

իբոր (երբոր) — когда
քնն վախտայ (քանի ժամանակէ) — сколько времени
ու՛նչ քան (ինչքան) — сколько
ը՛շտեղ. ու՛նչ տեղ (ինչտեղ) — гдѣ
նսր (ու՛ր, յս) — куда, гдѣ.
աստեղ — здѣсь
անտեղ — тамъ
վի՛ր — навѣрхъ
եատնան — сзади
ասմաս }
հոկպէս } такъ
աստի }
անտի }
ու՛նչպէս — какъ

չ. ունչ. մա. մաք — отрицательныя нарѣчія. Эти отрицанія ставятся послѣ глаголовъ, кромѣ չ, который стоитъ передъ глаголомъ — չըմ. չրս. չի. չըմք. չիք. չըն. напр. ուր տեսնի ունչ — որչտեսնի; նոչս ունչ — չգնաս; հանալ չի՛ մոանիլ չիք. մոանիք ունչ. յտանամն — մի ուշանար. յտանա մաք — մի ուշանայք:

Считаемъ нелишнимъ помѣстить здѣсь нѣсколько фразъ на агулисскомъ діалектѣ. Эти фразы сохранились въ упомянутой нами грамматикѣ Шредера, и могутъ служить образчикомъ агулисской рѣчи въ началѣ XVIII вѣка.

Հերբար շօտ գովըս տալիս՝ աղիկն ան այ օր զքի մոյն
փուքր քօշ պահիս՝ զարա հրամանքդ տուն տայրս ըխտիար
ովնիս: Ուղուրդ այ նասում Նարաղամն քու հրամանքդ միւ-
սասիրի տայր ըս՝ շն պարուններս քու սովնդ ըս կանչած՝
օր զովզ անիք՝ օվրախ պահս՝ շօտ քամի նարիլն աղիկ չի:

Պարուն՝ դառ դիւք ըշխարքիս բանին խբէր չիք թզօ-
թին արիք՝ դառ դիւք զովզ նիդիլ չիք թա անչ այ. իս անդ
ադար միծ միծ մարդու հիտ նստօծ զովզ ըմ արած՝ օր դիւք
անդադար լսօծ չիք. նղանիք ունչ աղպարք:

Եւ ջօն փեսայ՝ քո տաղդ ասս

«Աոնես կոսես» մուանիլ մն:

Խայի լիզուն մոյն լիզու այ.

ծովու մօռ խուսուղ ջուղէցին այ՝

որ նասիլըն «գուլն գովմանս»:

Լիզվի քանդուղ զափանցինս:

Միր վիլեաթի լիզիւն պօրզա.

Եման լիզու պօրզ խուսիլա.

քեօրդի՝ ֆարսի թա՝ ֆրանգի ա.

Հէնց նիդիս թա՝ իւր լիզուն ա.

Называя этотъ діалектъ Агулискимъ мы вовсе недоу-
маемъ этимъ ограничить употребленіе его только этимъ го-
родомъ. Намъ не извѣстно, какое армянское племя говорило
имъ и въ какой области, и какъ обширна была это область.
Въ началѣ прошлаго столѣтія, конечно, этотъ діалектъ зани-
малъ большую область, чѣмъ въ наше время; но въ настоя-
щее время мы не могли прибрать для него другаго имени,
кромѣ агулисскаго, пока новыя изысканія не укажутъ намъ
основанія назвать этотъ діалектъ другимъ именемъ. Что же
касается до названія *Зокъ*, даннаго этому діалекту въ на-
смѣшку сосѣдями, то оно происходитъ, по нашему, мнѣнію,
отъ частаго употребленія мѣстоименія *հոկ, ոկ*, совершенно

неизвѣстнаго другимъ нарѣчіямъ, съ предлогомъ *q, qz nq, qnq*, бывшемъ въ употребленіи въ прошломъ столѣтіи. Дагадка наша подтверждается еще тѣмъ, что одинъ изъ участвующихъ въ разговорѣ, отрывокъ котораго мы привели выше, будучи незнакомъ съ этимъ діалектомъ, говоритъ: «я понимаю діалекты джюльфинскій, капанскій, румскій, но вашего *Зокъ-мокъ* немогу понять — *Տա ձեր «զոկ մոկն» խարար չեմ թէ — ինչայ*: Schroeder, стр. 355. Второе слово *Мокъ* есть особенность новыхъ армянскихъ языковъ. Снявъ съ слова первую букву, и замѣнивъ ее буквою *м*, Армянинъ придаетъ этому слову значеніе болѣе общее, чѣмъ то что выражено словомъ. *Тунъ-мунъ* значитъ «домъ и принадлежности его»; *Гиръ-миръ* — книги и подобныя имъ вещи. *Зокъ-мокъ* — не одно *Зокъ*, но и всѣ странности, встрѣчаемыя въ этомъ нарѣчіи.

Въ заключеніи прибавлю, что небольшая статья моя объ этомъ діалектѣ, благодаря обязательности Берлинскаго Профессора Петерманна, была имъ пересмотрѣна и помѣщена въ «*Monatsbericht*» Берлинской Академіи за 1866 г. стр. 727—741.

Карабахскій діалектъ.

1.

Մին դարվիշ մին չօլում նստած ար. բիրդան թագաւորը որս քնում տեղը ընդրան կոսկովը անց կացաւ. դարվիշը իւրան կլօխը ըսկի պըցըրցըրաւ ոչ, հանցու թագաւորին կլոխ տայ: Թագաւորն ինքն—ինքը կըզնըվեց. ասեց թա՛ կս

էրգեան շորիւր գեներները լափ հիւսկանըն, ըսկի մարդ-
ավորութիւն չօնին: Եւ սհաթը վագիւրը քնաց դարվիշին
կոշտը, ասից. «՛ն դարվիշ, ախրը թագաւորը քրզ երայ
կզնվեց, դու խէ՛՛ ընտրա մըհալ չի դրիր:» «Վարվիշը վագի-
ւրին ասից թա՛՛ թագաւորին էն մարդը մհալդնի, որը որ թագաւ-
որան մին պէն ա ըչկըգրալ: Բ՛ստեղ դարվիշը մին առակ այ
ասուամ, թա՛՛ հոււնց որ չորանը ոխճարէն մըհար այ, ոչ թա
ոխճարը չորանին. ընդիէլ թագաւորը ըռըհատներին հետէ
ա: Եւ ըհա որ էս խօսկս թագաւորին հըսաւ, թագաւորը շատ
հաւան կացաւ հու կանչից, ասից թա՛՛ սը դարվիշ, ինձանայ
մին զատ օզի: Վարվիշը ասից թագաւորին թա՛՛ քեզանից մին
զատ չըմօզում, թաք լըհա ինձ նըղըցնիս ոչ: Ետով թագաւ-
որն ասից թա՛՛ զէ որ հանց ա, ինձ մին խրատ ասի: Վարվիշը
ասից, գիտա՛, որ էդ դովլաթը քու օնիս, դա կըքընայ ձե-
ռքա ձեռք. լաւն էն ա, որ լոխին լըթիւն անիս:

2.

Մին վախտ մին դարվիշ քընաց կողերի դաստաբաշուն
կոշտը, որ ընդրանայ տօրք օզի: Տէ որ դաստաբաշուն
կըզնըված սհաթն ար, հրամայեց ընդրան ընդեղան նըհետ
տան, լըհա որ էն դարվիշին շորերը հընեցէն, տըկլօրցըրէն,
նըհետ տամվախտն ամեն տեղայ շներն տեսեն, որ տըկլոր մար-
թայ փախչողը, երա դեռեն թա՛՛ կծեն էն դարվիշին. դարվիշն
էլ կըռացաւ հանցու որ տափան միքար երօնի, որ էն շներին
նըհետ տայ: Եւն օրնէլ քըռօնկատ շատ ցորտ ինիլան տափը
սառալ ար, քարն էլ կպալ սր տափան. էլ կարից ոչ դարվ-
իշը քարը եր օնէ. ընտա ետը տեսաւ որ ամեն տեղաւ
իւրան պէնըխարաբ այ, ասից՝ պա. պա. պա, էս հի՛նչ թարս
մարթիք ըն, որ քարերը կըպոտալ ըն, շըները պեց
թողալ:

3.

Վլըլըցի մի մարդ այ ընում, անամը Աիւքի: Լչր այ կենում քնում Ռոուսեթ. հինչու շհարներ կայ, լոխ շօռ այ գամ: էլ մին երկիր չմնում, ասմայ՝ քնիմ կընգանս խաբար տանիմ: Քնեն քնելով գամ այ զըլիցը մօտիկ տեղ, տեսնում այ, որ Բաղդադը մրննան ընգալ այ. ընդեղան ետ այ դառնում, քնում, տակինէլ մին խոյսըզ ճորի, մին դուզ յղի ըղնում: Աիւգին եշում այ, տեսնում, որ զուրուլթու այ ըրվամ: մէ հենամ քնենք այ ընում, թա էս այ եա շառ մարդ այ, եա խէր մարթ: Լչդ մըտկումը ճորին տական խըրտնում այ. ըտա վեր այ ըղնում. կոռնը կոտրվում այ, կըլթն էլ ճըղվում այ: Հուսց որ վեր այ ըղնում, էլ կարամ չի տեղան տիւրիւր կեայ: Լշում այ, տեսնում որ զուրուլթուն մօտանում այ: Աեամըն, եշում, տեսնում, որ ուրանց հրէվան Աիւքին այ: Հըրցընումըն թա Աիւքի՝ պարով, էտ հինջ՝ տեղան, հինջ՝ տեղ. դու էս եաբանի չօլումը հինջ՝ ըս անում: Աիւգին կարում չի թա խօսէ: Բնդրան կուռնան փըռնումըն: Թա իմ հար քըմտաղ. կուռնս տուրուր մի տալ: Լշ մինն էլ ուզում այ թա կլխիցը փըռնի: Թա է իմ հար քը մատաղ, կլոխս դուրուր մի՝ տալ: Լշ՝ մին հընգերը ընդղան թա՝ շան տղա՝ դուն չըխարակ ըս, որ դուրուր չտանք. բա թո՞ր ըս քընում Աիւքի՝ քը մատաղ ինձ ասէ: Թա ջանս քըմտաղ, դարդս ձեզ ասեմ էն ջըմբաբէն թոռնը (իրա կնիկը) եախէս կըտը ալ այ թա՝ քընի ինձ համար երգիրներէն խըբար պէր. լոխ՝ շոռ ըմ եկալ. դալան մօտիկացի. ասեցի՝ քնիմ Բաղդադ էլ տեսնամ, պըրծնիմ, լոխ կնգանս ասիմ. եկէ մին խոյսըզ ճորին տակիս, որ ձեր զուրուլթուն տեսէ. ըսեցի՝ եարաբ էսոնք դոստ մարթըն եա դուշման. էս մըտկու մն ճորին խըրտնեց, ինձ էս օրը քցից: Լշն հընգէրունքը ամանը մին տեղան ըսեցին. տըղա՝ տընաքանդ, դու դուռնա ըս, հաջի լագլանգըս թա

ցիցեռնակա՛ թա դու հինջ՛րա՛ որ քնիս Բաղդադ էս վախտը՝
Պիրումըն սրան ճօրուն երան պինդ կըպօտում։ Կեամ այ
դըլան մօտիկանում։ Քօլին տական մին ըլպաստրակ այ
դիւս կեամ։ էլ հա՛ ճօրին խըրտնում այ՛ քցում ցքոտէ մաչը։
Պրա երան հինջ շօրերայ ըլում ցաքերը պուկ այ տամ։
Հորերը ճըղոտած տանամըն տոն։ Աւալ հըրցընումըն՝ թնրը
քեցիր, թնրը եկիր։ Ասմայ էն ջըբաբի թոունը սըպըն եցէք՛,
ետոյ ընձանէ հըրցըրէցէք։

4. Անպէն մարթիք

Մեր աւատըրնըցեցիք շատ օրախ մարթիքըն. նրանք
լաւ քէփանելից հու կինի խմելից գուման մին օրիշ զատի
մըհար մէտքը չընանիլ։ Աստոծու շափաղաթան տարին
էրկու եայ իրեք ամսից իւիլ պեն չըն անիլ. հինջ կայ՝ լաւ
լաւ տափէր, մարթիքը զոռբայ զոռբայ, էգնէրը բուլ իւրան
վախտին տափէրը կը վարեն, արտէրը քըղըհան կանեն,
էտաւ որ մասիւը հըսնըմայ՛ հնձըմըն հու հորէրը լըցնըմ։
Հիբ որ հունձը պըծնըմըն, խոտը թաեայըն կապըմ, իւր
անց կալերըմը հուտներին առաջին մարաքնին դերմանաւ
լըցնըմըն, բաղայ վախդնայ կիալիս։ Առաջ իւրանց շէնին
թըթան արաղըն քաշըմ, կարասնին ածըմ սաղ տարվան մը
հար. ետաւ քընըմ՝ Սարասին բաղերը. ստեղան նրանք կինի
ըն պերըմ, իւրանց կարասնին լըցնըմ. սըկեւուլ նօունը,
հաղուղըն պերըմբանդաղնէ շինըմ. մինքանինը օթաղներին
օռջօնքան կախ տամ. տանձի, խնձորի ծառերը թափըն
տալիս հու սանդուղնին, դոլաբնին, պըտըրհանքն լըցնըմ
ձմեռնան մըհար. էլ ինջ կլոխ ցաւացնեմ, հինջ որ օղես
նրանց տներըմը կը քըթնես։ Իս լոխ որ պըրծնմըն էն ա
որ դնջանըմն հու դնջանըմ։ Մնելըս տեսնըմ մին քանի
մարթ հըվաքվեցին մին տեղ, մին ծառ ի տակ, հենց դիտաս
թա մին մնու խօսքընեն տված։ Մինը ասըմա ատայ, քնա

Վ նէսին աղջկան ասի՝ մին կոլայ կինի տայ, պե՛ր. մինը՝ ալա կուտ, քնա բղղասարէն թողանը ասի՝ մին քանէ ճօտ խաշէ քէ տայ, պեր. մին էլ ասըմայ՝ քնա մեր հարթնեն ասի՝ հաց հու էն լաւ ախարմայ մօթալեն պանրան նըհէ մի ըղրկէ ստեղ:

Մին սըհաթվայ մէջ լաւ սուփրայըն պենըմ, հու նստըմ քէփ անըմ:

Ոչ ըղրանց ձեռքը տարվան էս վախտերքը մին օրիշ մարթ ընգնի. հինչ կայ. իւրանց պեն չ'օնեն, կօրծ չօնեն. էնքան կըպահեն իւրանց քշտին, որ զահլատ կը տանի, հու պիտմայ թաքուն փախչես, որ պեց ընգնես նրանց ձեռքան, թա չէ օրիշ մին չարայ չ'կայ:

Հերու միտըս չի որ տեղանի ես ձիաւ կիալիս, աւատաւ ընոցին քշտաւը անց կենալիս, Գլաւատ բէկը մէտս ընգաւ, ասեցի. հալայ օր շատ կայ. մըտնեմ մին Գլաւատ բէկին նի կիամ, հու ետաւ քնամ տօն:

Քնամ տեսնամ մին քանի մարթ հըվաքած կլխին զրուցա անըմ նրանց նըհետ: Ինձ տեսաւ, էն սըհաթը տեղան երկացաւ, հու կոլավըս ընգաւ. էն մեկալնեն էլ երկացին, հու հենց գիտաս թա օրախացին, որ ինձ տեսին: Պարաւ տեսենք քըմմատաղ, պարաւ, պարաւ, նրանքին ասըմ:

Տղա՛ էդ հունց ըլաւ, որ մեզ մէտըտ պերիւր ախեր, Գլաւատ բէկն էր ասըմ, էտ որ՝ տեղան որ տեղ. ա՛ խալիս ստի էլ մարթ կընի. մին սաղ տարի կ'նի, հըվատաս, որ սարա տեսալ չըմ:

Դէ ես հո՛ւնց անեմ Գ. Ռ., որ ըսկի ղալան չըս կիալիս. դու գիտըմըս, որ ես պենատէր մարթըմ, համեշայ կարըմ չըմ տանան տուս կիամ:

Հունց չըմ, տղայ, ղալան կիայիս. հենց երրկէ հու մը կալ օրէն չի՛ ղըլըմը. ես հի՛նչ անեմ, որ հենց ես կիայիսըմ ղալան, դու ընտեղան փըխչեսըս. երրկէ մտէ ձեր տօն, հու մըղակըմը ճըհեցէ քու պուճուր ախպօրըդ, հըցրէ, թա

դու ո՞ր տեղըս. ասմայ քնացալայ չոլորը. հիբայ կիրլական.
Թա՛ գըտաս չըմ. թողեցէ հու գուսեկէ. երտնաս կնչեսայ, Թա՛
Զա՛վատ ապեր, քնալ մի՛, քնալ մի. ես անգուջ չի դրէ՛,
դուսեկէ. գիտասըս որես խոխայ ռախէ նըհետ արայ չ'օնիմ:

Կիաս ոչ, Զ. բ. ըսօր քնենք մին տեղ ղալան:

Ա՛յ շատ ապրիս. եանի հենց դու քեցիր, որ ինձ էլըս
տընես. եսքըզ նըհետ շատ պեն օնիմ: հալայ. մի՛ն քանի օր
պիտմայ քըզ ըստեղ պահիմ հու...

Չէ. կարալ չըմ, քու արեւըդ, ըսօր ըիւգունը տանը
պիտմայ ընեմ:

Հը՛, հինչ՛ կայ, մեր տղայ, բալբայ ընըմաւորը մէտըդ ա
ընգալը

Չէ՛, ա. անըմաւորի պեն չի, օրիշ կօրծ օնեմ:

Ղե է կորէյա, հինչ՛ կիործ պիտ մայ ընի, տղայ, ստի էլ
կրակ կընի, սր ես ընգալըմ մաչը. ա՛ մարթիք, դէ դուք
ըսեցեք. ա՛ բալամ, տարեն տասներկու ամէս քու տանըդըս
ընիս, միկայէլ մեր տանը կենաս, հինչ՛ կընի: Չէ՛, ըրխէտըս
տայիս. թողըլական չըմ. ա՛յ ատայ, էս բլամեն ձիայն նըհէ
երհարըր ե՛րկալաք, ապուռ քեցեցէք առաջը, օտէ:

Չէ. չէ՛, Զ. բ., որ սպանես էլ կարալ չըմ կենալ, հունց որ
ընի պիտմայ քնամ, ասըմըմ որ հարկաւոր պեն օնեմ:

Ղրդասըմ, գըտասըմ հինչ պեն օնիս. ա՛յ ատայ, դու քու
պենըդ տե՛ս, ձին կապի, ետաւ մին զակուսկի շինի՛, պե՛ր:

Ա՛անի նըհախ չարի, որ եկէ. Զ. բ., քեզ մատաղ, թող
քընեմ:

Թողըլական չըմ, թողըլական չըմ, թողըլական չըմ.
հինչ որ օգեսըս, արա՛:

Հու՛նց թա եանի թողելու չըմ, օթի պեն չի հո՛ւ:

Ը՛մբօ, տղայ, բայ օթի պեն չի, հի՛նչայ. դէ քնա տեսնամ,
հո՛ւնցըս քիս:

Շատ լաւ ըս ընըմ, դէ էլ մըհեկանց դենը ասես ոչ, Թա՛
խէ՛ չըս կիալիս մեր շէնը:

Լ'աւ ա' լաւ ա' ըսըլական չըմ: Տիբ որ ետնադ կիարմիւր խնձոր ըղրկիմ եր չօնիս. ամմա' որ մին տեղէլ ճանգրս ընգնիս' էլլըհայ ստիւրմ ընըլական. ըգել միտքիտ պահէ:

Ստրանից ետ ես էլ կարացի ոչ խօսեմ ճշտապատ բէկին նըհետ. ախեր էլ հին'չ խօսեմ. տեսի որ մարթը ասըմայ թողելու չըմ' հու իւրան խօսքին երրան քարի նըման կաղնածայ: Աս նըրան երրան շատ կղնվիլ չի' որ նրան նըհետ զրուց անողնին միջ չի ընգնին. նրանց մինը մին տեղան այ ասում կաց. մինը մին տեղան. «քնալ մի' հայ ին'չ կայ. եանի ստեղ քու տօնըդ չի' հին'չ այ.» դէս, դէն. էս խօսկերքը էլ իւիլին ինձ էրըմ. մին ասող չընի' ձեզ հին'չ, ես ես կացած, ես կացած ոչ: Ստրանց լոխին ես ճընանչըմի հու գիտըմի' որ շատ նազ անես, շատ կըլոխ կը ցաւըցնեն:

Վ'էրջը ասեցի քարը կըլոխը, «էս քշէր կըմնամ» Հէնց որ էս ասեցի ճ. բէկը երթըռաւ, կաղնեց, մընէլ կոլաւըս ընգաւ, հու ասեց.

«Արսէլ հէնց էտի օղես հու. ես գըտասի' որ քու լիւզիւգ քոր ա կիայիս» օղեսիը մի կայ խօսիս. դէ լաւ, հին'չ որ ըլաւ ըլաւ, ոննէրըդ հանի. անկուտ, կանչեց էն ըախօրցը մինին, որունց հըվաքվալին մէր կոշտը հու ինձ թըմաշային անըմ: Եկ աղէն ոննէրը հանի, տնքաց չքորանը զակուսկան պելիւր: Չաքմէքս հանեցի հու դըրանը փըռած խալըջին երրան թէնգընը տվի: ճ. Ռ. տ'է ասի' տէսնամ, հարցրի ես, զալըմը հին'չ կայ նոր խաբար, հին'չ չըկայ. մին շափաթայ որ տուըմ եկալ տանան, գիտըմ չըմ թա ինձանայ ետ' հին'չ ըլաւ հին'չ չըլաւ:

Հին'չ կայ տղայ, որ հին'չ ընի' էլլըհայ քու տեսած զալանայ' քու տեսած զալան:

Բայ էն ընչ երիը միզ ըսես, աղա' խառնվեց ճաւատ, բէկի նըհետ զրուց անողնեբրան մինը:

Սա ղըլըցէյա. ամման օր ստի զատեր շատ կընի լոխ:

Էտ հին՝ չ զատէրա, Գ. Ռ., հարցրի ես, ասի՝ տեսնամ,
բալբայ Լըսաւ Էրմ:

Սկի, հինչ, տղայ, էն օրը Ղըլըմը խալխը քնիսին ու
սուճնարանը, ըսեցէ երս էլ քնամ: Մին տեսնամ, էտ հինչ
զատ այ, որ էն Ղըտար Թարիփըն ընէս, մտէ, տեսնամ, էն
միծ օթաղը մարթաւ Լիքը, զօռաւ անց կացէ առաջ,
հու տեսամ մաչ տեղը մին մեծ ստօլ դրած, սրփա-
զանը, էն պետերպօլքայ եկած վերատեսուչ ըն ըսես
հինչայ նա, վրժարետնեն, հու մին քանէ մարթէքմեր Ղը-
լըցուց անայ, նստած, ըռաջնրէն էրկու ըսխայ կաղնած,
մինը մնին նըհետ խօսեսըն, մենը ակուաւ տեռալ մեկը
աղվէս. ասըմայ ակուաւ ակպեր, դու ստխըս, ընդխըս. շատ
շատ ծրծաղ զատերին, ... Լիս միտըս չի: Արս էլ կըրցէ հուչ
ինձ պահիմ, մին պինդ փրոթըցրէ. Թարսէ նման սրփազանէն
քմակէնի կաղնած. նա ետ մտիկ ըրաւ, հու որ ինձ տեսաւ
ինքնէլ ծրծաղեց. պարով ասըմայ, պարով Գ. Բ. քէփըդ
հալըդ, հի՛ բեյըս եկալ. ծառայըմ քեզ, ըսեցէ, հայր սրփա-
զան. աջը առէ, հու մին քիւրսի պերիլ տվաւ երրան նստեցէ:

Ատաւ, արզ անիմ՝ ձեր հրամանոց ղուլուղին, շարունա-
կեց Գ. Բ. մին խրէկ տինճանալեց ետ, էն խըխոցը դուսին
կընչիս, հու հըցընիս, հուա գիտաս հինչ հըքաթնէ:

Աղայ, ասեց Գ. Բ. բէկին տղան, որը կաղնածէր էն ըա-
խորցը մէջին. էտ հաքաթ չի, որ դու ըսեսըս. մեր վարժա-
պետը ասալայ, Թա էն որ ակուաւնեն, աղվեսնեն, շները
մարթու նման խօսեսըն, ըռասպելայ:

Գ. Բ. բէկը մին կընված մտիկ արաւ իւրան տղին, հու ասեց՝
սասըդ կտրի, կոտէկ, հու՞նց Թա ըռասպելայ:

Աանի, էն որ դու ըսեսըս հաքաթ, հաքաթ չի, էն ըռո,
պելայ:

Էս դու ո՞ր տղանըս գիտաս:

Մեր վրժապետնայ ասալ:

Ղէ լաւ, կորի, քաշվի ստեղան:

Ե՛ք իմ գիւրգըս, ե՛ք քըմնատազ, կանչեց քոխան.
տղայ, խէյս ըախէն սրտեն նիկաս, խոխայա գիտաս չի. Թուղ
կենայ ստեղ, դու կզնվելու տեղ մեզ ասա՛, տենանք, էտ հի՛նչ
զատերըն:

Քոխայ ես գիտասըմ. Թո՛ղ ես ասեմ, ասեց մին օրիշ
տրխաւոր ըախայ:

Խո՛ղ ասէ, Թո՛ղ քոխայ, տենանք էտ զօտըզը, հինչա
ըսիս, սասարաւ ջ. բէկը:

Տրխաւոր ըախան, Թեքը կոլտալաւ, սկսեց.» էն... էն...
ըմ մեր վրժաբետը ասալայ, Թա էն որ ըռասպելըմը կիրա-
ծայ Թա որ աղուէս խափեց ակուաին, հու ակուաւը պրան-
ան պանրէն կտորը եր քցեց, ծառին տակը. վրժապետը ըսա-
լայ Թա, նրանց մնան ստանա մարթեք կան, համէլ ասալայ, Թա
ռաչվայ վախտերը խողէ մնան, առչէ մնան մարթկոնցաւ
աշխարհքս լիքնա ըլալ, համէլ վրժապետը ասալայ Թա հայ-
ոց Թագաւորը խողա ըլալ... և քր.

Отрывокъ изъ разсказа, сообщеннаго г. Калантарьянцомъ, бывшимъ
студентомъ с.-петербургскаго университета.

Для опредѣленія точнаго значенія буквъ этого діалек-
та, какъ гласныхъ, такъ и согласныхъ, не имѣемъ
подъ рукою достаточнаго количества матеріаловъ, весь за-
пасъ которыхъ состоитъ изъ четырехъ небольшихъ разска-
зовъ, доставленныхъ намъ гг. Калантарьянцомъ и Кочарьян-
цомъ, изъ Закаталъ. Впрочемъ одно обиліе матеріаловъ мало
помогло бы въ настоящемъ случаѣ. Необходимо быть на
мѣстѣ и съ большимъ вниманіемъ прислушиваться къ про-
изношенію народа. Тоже самое слѣдуетъ замѣтить относи-
тельно произношенія буквъ въ другихъ діалектахъ.

Въ Карабахскомъ діалектѣ гласныя буквы произносятся
часто мягче, чѣмъ въ другихъ діалектахъ, и буквы армян-

ской азбуки не всегда достаточны для опредѣленія его звуковъ; напр. *զամ* произносится не такъ, какъ произнесъ бы его всякій умѣющій читать по армянски, а гораздо мягче— *зѣам* или *кѣам*; также *կիարմիւր*. *ւ* произносится часто не какъ лат. *a*, а какъ *a* англійское въ словѣ *bad*; а во многихъ случаяхъ переходитъ *é*, или въ англ. *a* въ словѣ *fate*.

իւ произносится не какъ русское *ю*, (какое значеніе имѣетъ оно въ другихъ діалектахъ) а какъ *и* фр., и слово *իւրան* произносится не *юранъ*, а *игане* и т. д.

„независимо отъ своего произношенія, имѣетъ также значеніе lat. *ie*, часто *ѣо*, напр. *գործ* — *кѣорѣдъ*, *որ* — *нѣръ*;

Относительно согласныхъ слѣдуетъ замѣтить, что перебой звуковъ совершился не одинаково во всѣхъ словахъ, а въ однихъ степенью раньше, чѣмъ въ другихъ, напр. *ք* вм. *զ*. *թաքաւոր* вм. *թազաւոր*, *քշէր* вм. *զիշէր*, *քնալ* вм. *զնալ* и пр. *կ* вм. *զ*. *կլոխ* вм. *զլոխ*, *կող* вм. *զող* и пр. *զ* вм. *կ*. *կրգեան* вм. *երկայն* и др. *ւ* вм. *բ*. *ւկն*, *ւկց*, *ւցրցրաւ* вм. *բան*. *բաց*. *բարցրացրաւ*. *փ* вм. *բ*. *փոնել* вм. *բոնել* и т. д.

Обратимся къ характеристическимъ особенностямъ этого діалекта.

1. Къ гласнымъ въ началѣ словъ, преимущественно односложныхъ, прибавляется придыханіе *հ*:

հինչ. *հու*. *հիբ*. *հոր*. *հուչ*. *հով*. *հու*
вм. *ինչ*. *ну*. *бирб*. *нор*. *нч*. *нл* и пр.

2. Часто *ե* или *է* стоитъ вмѣсто *ա*:

ւկն. *ւկնալ*. *ւեց*. *դէրման*. *դէնտակ*. *զեզան*. *ւետմել*.
բան. *բանալ*. *բաց*. *դարման*. *դատարկ*. *զազан*. *ւատմել*.
ւկշար. *տէնալ*
ւաշар. *դанел* и т. д.

3. *օ* стоитъ вм. *ու* какъ въ агулисскомъ діалектѣ:

օրախ. *օրիշ*. *օզիլ*. *օնիլ*. *կօշտ*. *տօրբ*. *ցօրտ*
ուրախ. *нрлш*. *нлел*. *ннел*. *кнлш*. *тнлрб*. *гнлрт* и т. д.

4. ի վմ. ա՛, какъ въ джyльфинскомъ:

իւիլ. ինիլ.

վմ. աւել. անել.

5. ա վմ. է.

մաչր. թա.

վմ. մէջր. թէ.

6. ը վմ. ա

ըչքըղրալ. հըրեւան. ըսէցէք. կըպոտալ

վմ. աչքըղրել. հարեւան. ասացէք. կապոտել և քր.

7. իւ վմ. ու ո.

սիւրիւն. պիւլիւր. ջիւր. դիւս. լիւզիւ շիւտ. թիւլացին

վմ. սիրուն. բոլոր. ջուր. դուրս. լեզու. շուտ. թուլացան
և քր.

Въ началѣ нѣкоторыхъ словъ отбрасываются гласныя:

րիւզիւն. րխայ. րախայ. ոււուտ. ուջվայ. րէս

վմ. երեկոյ (իրիգուն). երեխայ. առաւոտ. առաջվայ. երէս
և քր.

9. Перестановка буквъ и слоговъ:

ոխճար. անգուջ. մնան. մըհար. մըհիկ

ոչխար. ականջ. նման. համար. հիմիկ և քր.

10. ղ վմ. նգ. նկ.

կաղնել. ըղնել

վմ. կանգնել. ընկնել.

11. նն վմ. տն. ոնն. ոններ. մննան.

ոտն. ոտներ. մտնէն (միտքէն)

12. հ վմ. խ. հաղ или հըղ. հաղուղ.

խաղ խաղող և т. д.

Приведемъ нѣсколько словъ, свойственныхъ этому діалекту. Нѣкоторыя изъ нихъ не вошли въ составъ древняго литературнаго языка; другія, хотя и встрѣчаются въ гайканскомъ, но подверглись значительнымъ измѣненіямъ.

չքորանը } մինչեւ
չուրանը }
նի կեալ — մօտ գալ. դիպչել
նի ելել — հեծնուլ
կուլ — վիզ
հէտի — համար
լափ. լոխ — բոլոր
նըհէ. }
անայ. } ՕՄԵ, Դ
մի կայ. } մի փոքր
մի հէնամ. }
եշէլ — մտիկտալ
կզնվիլ — բարկանալ
քոռնկատ — տարաբաղտաբար
խօխայ — երեխայ
կիօրդնուկ — գորտ
թո՛րը — ո՛ւր
ըլապաստրակ — նապաստակ
հարթ — հարս
եր — վէր
երայ — վերայ
հանցու — որ, ЧТОБЫ
հունց — ինչպէս
հանց — այդպէս
ստի — այսպէս
ընտի — այնպէս
անամ }
անում } անուն
անըմ }
յղի — ուղի, ճանապարհ.
ճնապայ — ճանապարհ
լըթիւն — լաւութիւն

ընտա ետը — նորանից ետ
հինչու — ինչոր
պիտմայ — պէտքէ (օտը պիտումայ)
խէ՛ — է՛ր (օտը հէ՛ր)
ապէր — եղբայր
նախշուն — գեղեցիկ
կօտիկ — լակոտ
գենող — հագնող
օնիլ Ե՞՛ Դրեւնեմ՞ նշանի ՅՄ. կալնուլ.
երօնիլ — վերկալնուլ
մենմնու — մեկմեկու
որս քնում տեղը — որս գնալու ժամանակը
նհետ տամ վախտը — դուրս ձգելու ժամանակը
քնենք քնելով — գնալով գնալով
քնենքայ անում — մտածումէ (քննութիւն?)
միս մինակ — միայնակ ¹⁾).

¹⁾ Подобное усиление значения прилагательного, удвоениемъ перваго слога, встрѣчается часто въ западныхъ діалектахъ, особенно для выраженія цвѣтовъ. Для того чтобъ сказать совершенно красный, говорятъ:

կաս կարմիր՝ также

կաս կապուտ совершенно синий.

կապ կանաչ » зеленый.

ճիպ ճերմակ » бѣлый.

սիպ սեւ » черный.

դիպ դեղին » желтый.

շիպ շիտակ. Также поступаютъ съ заимствованными изъ другихъ языковъ словами:

դիւպ դիւզ совершенно прямой.

չիւպ չրպլախ » голый.

СКЛОНЕНИЯ ИМЕНЬ.

Единственное число

И.	ի.	—	ճորի.	քամի.	ոխճար.	դարվիշ.	զատ.
							թութ
Р. Д. В.	ու. ի. է.	ճորու.	քամու.	ոխճարէ.	տարվիշի.	զատին.	
							թըթան
Т.	աւ.	քշարաւ.	ձիաւ.	կոլաւ.	մարթաւ.	զօռաւ	
М.	ըմբ.	ղալըմբ.	մարդըմբ				
Отл.	ան. ից.	թաքաւորան.	տական.	ամսից.	կլխից.		

Множественное число

И.	եր. է.	(ք բճճո).	շորեր.	ձիեր.	կարասնէ.	ըսասպելնէ.	
						հընգերունք.	խօխէք
Р. Д. В.	ի. ց.		կողերի.	տների.	աղջկորց.	բախորց.	
						խըխոց.	
Т.	աւ		աթուռներաւ.	տներաւ.	մարտկոցաւ		
М.	ըմբ.		կալերըմբ.	աթոռներըմբ.			
Отл.	ան.		կողերան.	տներան.	բախորցանայ		
			Слова տարի. ձմեռն. բիւզիւն	имѣють въ Р. Д. В.			
			տարվան. ձմեռնան. բիւզիւնան.				

МѢСТОИМѢНІЯ.

Единственное число

И.	ես.	դիւ.	նա.	սա.	ըդա. էս.	
					էտ. էն.	
Р.	իմ.	քիւ.	ընտրան.	ստրա.		
Д.	ինձ.	քը. քե. քիզ.				
Т.	ինձանաւ.	քեզանաւ.	ընտրանաւ.			

М.	ինձանըմ.	քեզանըմ.	ընտրանըմ.
	ընձանըմ.		
Отл.	ինձանայ.	քեզանայ.	ընտրանայ. ստրանից
	ինձանէ.		
	ընձանէ		

Множественное число

И.	մուք.	դիւք	ընդրանք.	կսոնք.	դոնք	կամ
						դուք
Р.	մեր.	ձեր.	ընդրանց			
Д.	մրդ.	ձեզ				
Т.	մրզանաւ.	ձեզանաւ.	ընտրանաւ			
М.	մրզանըմ.	ձեզանըմ.	ընտրանցըմ			
Отл.	մրզանայ.	ձեզանայ.	ընդրանցանայ			

Прим. Между *ն* и *ր*, *ս* и *ր* употребление для облегчения (?) произношения вставляет зубныя *տ*, *զ* — *ընտրա*, *ստրա*. вм. *նրա*. *սրա*. Въ другихъ діалектахъ встрѣчаются *մանոր*, *ծանոր*, *ծուտոր* вм. *մանր*, *ծանր*, *ծուր*. Это явление встрѣчается и въ русскомъ простонародномъ языкѣ — *страмъ*, *страженіе*, *ндравъ* вм. *срамъ*, *сраженіе*, *нравъ* и т. д.

ГЛАГОЛЫ.

Вспомогательный глаголь:

ել.

Настоящ.	ըմ.	ըս.	այ.	ընք.	ըք.	ըն.	չըմ.	չըս.	չի.	չենք.
										չէք. չեն.
Прошедш.	ի.	իր.	էր.	ինք.	իք.	ին.	չի.	չիր.	չէր.	չինք.
										չիք. չին.

ընիլ (լինիլ).

Настоящ.	ընիմ.	ընիս.	ընի.	կ'ընի.	չ'ընի.
	ընինք.	ընիք.	ընին.	կ'ընին.	չ'ընին.

Прошед. ընի. ընիր. ընէր. կընէր. չընէր
ընինք. ընիք. ընին. կ'ընին.
Аор. ըլայ, ըլար, ըլաւ,
ըլանք, ըլաք, ըլան,
Причаст. ընում. ըլալ.

ПРИМѢРЫ СПРЯЖЕНІЙ.

1. կիալ или կեալ (գալ).

Изъявительное.

Настоящ. կեամբ. ըս. այ. ընք. ըք. ըն
Прошед. կեամի. իր. էր. ինք. իք. ին
Аор. եկէ. եկեր. եկաւ. եկինք. եկիք. եկին.
Будущ. կըկեամ. կըկեսս. կըկեսայ. կըկեանք. կըկէք. կըկեան.

Сослагательное

Настоящ. կիամ. կեսս. կեսայ. կեանք. կէք. կեան.
Прошед. կի. կիր. կէր. կինք. կիք. կին.

Причастія

Настоящ. կեամ. կեալիս или կեսայիս.
Прошед. եկալ.
Будущ. կիալու.

2. քնալ (գնալ).

Настоящ. քնըմբ. ըս. այ. ընք. ըք. ըն.
Прошед. քնըմի. իր. էր. ինք. իք. ին.
Аор. քնացի. քնացիր. քնաց. քնացինք. քնացիք. քնացին.

ИЛИ

քեցի. քեցիր. քեցինք. քեցիք. քեցին.

Будущ. *կըքնամ. կըքնաս. կըքնայ. կըքնանք. կըքնէք. կըքնան.*

Сослагательное

Настоящ. } *քնամ. քնաս. քնայ. քնանք. քնաք. քնան.*
 } *քնիմ. քնիս.*
Прошед. *քնի. քնիր. քնէր. քնինք. քնիք. քնին.*

Причастіе

Настоящ. *քնում.*
Прошед. *քնացալ. քեցալ.*
Будущ. *քնալու.*

Повелительное

քընի или *քնա.* *քնացէք.*
քնալ յի. քնալ մէք՝.

3. տալ.

Настоящ. *տամում. ըս. այ. ընք. ըք. ըն*
Сосл. Наст. *տամ. տաս. տայ. տանք. տէք. տան.*
Прошед. *տամի. իր. էր. ինք. իք. ին*
Аор. *տվի. տվիր. տվաւ. տվինք. տվիք. տվան.*
Будущ. *կըտամ. կըտաս. կըտայ. կըտանք. կըտէք. կըտան.*

Причастіе

Настоящ. *տամ. տալիս* или *տայիս.*
Прошед. *տուալ.*
Будущ. *տալու.*

Повелительное

տուր. յի տալ:

4.

Настоящ.	կապրմըմ.	կապրմըս.	այ.
	պէնըմընք.	ըք.	ըն.
Прошед.	գիտըմի.	իք.	էք.
	կապըմինք.	իք.	ին.
Будущ.	կըկապամ.	աս.	այ.
	կըպերինք.	էք.	են.
Аор.	տեսէ.	պերիր.	հըսաւ.
	տեսէնք.	կոացիք.	դեռեն.

Сослагательное.

Настоящ.	ասիմ.	անիս.	օղէ.	տանենք.	պրծնէք.	կըծեն.
Прошед.	կապի.	գիտիր.	տեսնար.	շինինք.	պէրիք.	օնին.

Причастіе.

Настоящ.	ըրվամ.	հընծըմ.
Прошед.	կապալ.	կացած.
Будущ.	թողելու.	կապելու.

Повелительное.

օղի՛, ասէ՛ք,
կապալ մի՛, վախալ մէ՛ք.

Отрицательныя ոչ մի՛ մէ՛ք ставятся послѣ глаголовъ, а չ передъ глаголомъ. կարամչի՛, նըղըցնիս ոչ, կարից ոչ, չօնին, կեամչըմ, չի մեռնում, որ չընկնին или չըղնին, ասիլ մի՛, պերիլ մէ՛ք:

За исключеніемъ статьи г. Варданьянца, *Լսրիրեզ եւ Պիզի*, помѣщенной въ журналѣ *Կոռնկ* за декабрь 1862 г. стр. 900 и далѣе, мы не встрѣчали въ печати ни одного образ-

чика этаго нарѣчія. Но и въ этой статьѣ авторъ, желая гладко и литературно написать свою драму, выпустилъ существенныя и характеристическія черты діалекта, выставилъ только навидъ тѣ особенности, которыя и такъ были извѣстны. Произношеніе буквъ, статья важная для изучающаго этотъ говоръ, весьма мало обратило на себя его вниманіе. Разбирая этотъ діалектъ мы болѣе придерживались рукописнаго разсказа написаннаго и доставленнаго намъ г. Калантарьянцомъ. Этотъ разсказъ наполовину написанъ діалектомъ Хойскихъ Армянъ, отличающимся отъ Карабахскаго нѣкоторыми особенностями. См. ниже. Г. Галустъ Варданьянцъ, помѣстившій въ журналъ *Циւան* нѣсколько статей на разныхъ діалектахъ, слишкомъ гнался за литературной обработкой своихъ произведеній, и тѣмъ лишилъ ихъ той цѣны, которую они могли бы имѣть для изслѣдователя народныхъ діалектовъ, еслибъ авторъ дѣйствующихъ лицъ своихъ разсказовъ заставилъ говорить свойственнымъ имъ языкомъ и нестарался бы исправлять кажущіеся ему недостатки того или другаго говора. Мы особенно сожалѣемъ объ этомъ обстоятельстве потому, что г. Варданьянцъ при своемъ знакомствѣ со многими діалектами, соединялъ въ себѣ очень многія условія для оказанія услугъ наукѣ языкознанія вообще и изученію армянскихъ нарѣчій въ особенности. Знаніе гайканскаго языка, долговременное пребываніе въ разныхъ мѣстностяхъ Арменіи, неоднократныя путешествія, богатое собраніе рукописей (къ несчастію истребленныхъ чернью), умѣніе ясно и литературно излагать свои мысли, — дѣлали его, какъ никого, способнымъ помочь дѣлу разработки армянскихъ діалектовъ.

VII. Хойскій діалектъ.

Մէ մարդ քասիպէ՛, ամէն օր եթաս էր ցախի՛, բերելիս էր՛, ծախելիս էր՛, լաճեր պախես էր. մէ վայխտ ելաւ էթալիս էր ցախի՛ զնդաւ մեկ բաղօղ. փողը տարաւ թանդեց գետինը. օնուճայ կնիկը զարդի ասէր՛, մէ քանի ուշիկը բաղօղից խանեցը տարաւ լաճերուն շոր արեց իմակ առեց. կնիկը շուֆալամիշ լաւ նեղիս էր մարդինը թէ՛ վալի տվէ դանք քեզի. մարդէլը կնկան քաշում տաս էր՛, թէ՛ ին՛չ ես յուզելի՛, վով տայ՛ տայ: կնիկը նեղես էր մարդին թէ՛ չեմ նալի ասի. մարդը խարք արեց թէ՛ զքամ այրթուն պախելիս այ պլկներ մարդի չի ասելի թէ՛ չի պախելի՛, եսը չեմ նալի՛, ասի մնաց իրկուն կրնկան քեաշում կեասէր՛, թէ՛ եաման ես պտուվայ՛ սանգլա միշ ըլայ՛ մեռնեսիմ՛ կնկանը ասեսէր. եարի նի տար դուսը՛, քեօ բաբանը մեռնի. կնիկը ձեռը բռնեց՛, քնացին դուսը. մարդը պպզաւ խէլաք էլաւ՛, կայնեց. բաս՛ կնիկ՛, տսօր ինչ՛ ըլաւ. ես դինջանամ մեկ կառկառը իւվայ էր դրեց փորս թիռավը՛, ես դինջացամ: կնիկը քինաց ըէվունի տները թէ՛ իմ մարդի փորինը քեառսուն զառզառ թիռաւ իրիկ. մեկ ասես էր զինք քեառասուն ասելի ծէն ծէնը քինաց շահինը խասաւ. շահն ասիլ էր՛ ինչ խօ մարդի քեառսուն զառ զառ փորից ըլի՛ իւր կեանչէք՛ կեայ. կան չեցին եկաւ. շահն ասեսէր՛ ինչ՛ խօ մարդ ես՛, ասես են քեառասուն զառզառ քեօ փորից ըլաւ քլոխ եկած. ասեց շահէն՛ թէ՛ ես մէ ասեցիմ՛ իմ կնիկս քեառսուն ասեց: Շահն մուրախաս արեց՛, քնաց:

Хойскій, употребляемый Армянами Хоя, Салмаста, также въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ Карабага, въ окрестностяхъ Шуши (въ Аветараноцѣ и др.), во многомъ сходенъ съ Карабагскимъ, но имѣетъ слѣдующія особенности.

1. Склонность обращать *ի* въ *է*, какъ въ словахъ, такъ, и въ грамматическихъ формахъ:

մէտ. ամէս. տարէ. յղէ. քամէ. Род. *պանրէ. սրտէ.*
ВМ. *միտ. ամիս. տարի. ուղի. քամի. պանրի. սրտի.*
Аор. *հրցրէ. թողեցէ. մտէ. ասէ. եկէ*
հարցրի. թողեցի. մտի. ասի. եկի и т. д.

Это *է* въ аор. *եկէ, առէ* и т. д. служить объясненіемъ единственной въ гайканскомъ языкѣ формѣ Аор. на *է* — *եղէ* —, ВМ. *եղայ* или *եղի*.

Глагольный *мѣстный* падежъ, изъ котораго образуются сложныя времена Praes. и Imperf. Indic. на *ս* вмѣсто *ում* *ում* *ման*, какъ въ другихъ діалектахъ восточной группы. Это *ս* до сихъ поръ необъяснимо:

փխչեսում. կնչեսում. տընեսայ.
ВМ. *փախչումում. կանչումում. տանումում.*
ընիսընք. ըրվիսըք. քնիս или *քիյիսըն.*
ВМ. *անումումք. երևումք. գնումումն.*
գըտասի. օգեսիր. էթասէր.
ВМ. *գիտումէի. ուղումէիր. երթումէր* и т. д.

3. Причастіе будущее на *ական* ВМ. *ու.*

Թողլական չում. ըսըլականում. կիւլական. ընըլական
Թողելու չեմ. ասելուեմ. գալու. անելու.

Въ нашихъ рукахъ мало матеріаловъ для опредѣленія тѣхъ особенностей, которыя отличаютъ этотъ діалектъ отъ другихъ при образованіи словъ. Приведемъ безъ объясненія нѣкоторыя слова, обращающія на себя вниманіе своеобразностью отступленій.

երրկէ — երեկ.
ընըմաւոր — անուանի, (կնիկ)
տկողին — կաղին,
խոխուրտ — խորհուրդ.

տնատար — տանուտէր.

խրաւել — խորովել.

մունք — մենք

ճնապա. Род. ճնապու — ճանապար.

պրանան — բերանից и ир.

VIII. ДЖУЛЬФИНСКІЙ ДІАЛЕКТЪ.

Օգոստոսի ԻՄ. ումն թիֆլիզեցի Խայ բարիքալայ Յարութիւնի որդի Բէջանն թարվիզու եկալ՝ ասաց՝ թէ թիլֆիզու շաթիր արեկ, որ գրէլին՝ թէ Օսմանլուն որ գը կոյ՝ թիֆլիզու կը մօտկանայ, Մամադ զուլի խանն բերթի քուրթերոջն կը գընայ Փիշվազ Օսմանլուն կը բերեն թիլֆիզ. Օսմանլուն թիլֆիզն զափտել է. Գ. օրէն յետ Մամադ զուլի խանին զութսազ կառի Վանդակին որդի Շանավազխանին էլ բռնել գընեն՝ օր թիֆլիզու խանութիւնն տվել ան Շանավասխանին: Իս Շանավասխանն Մամադ զուլի խանին կը փախցանի. էսպէս որ մին ղայելի կը բերի՝ Քուռումն կը կանկնացանի, Մամադ զուլի խանն չվանօվ վերեւիցն ներքև կը կախեն՝ կը դնեն ղայելի միջումն կը փախցանեն և Օսմանլուն Շանավազխանին կասի՝ թէ պիտի որ ղայվուխ դնես գլխիտ և Օսմանցու շոր խականես. սայ կասի՝ թէ շահն ինձ թաջթօմար այ աղարկում, զու ղավուխ աս թաքլիֆ առում: Իս Շանավազխանն գիշերօվ կը փախի՝ կը գընայ Օսէթ: Օսմանլվի Գ. փաշայ ուր ասկարօջն կը գընան՝ որ Շանավազխանին բռնեն: Շանավազխանն Օսէթու ասկարոջն զուս գըկոյ՝ Օսմանցին փիս տեղ գնի. կը տան շատ ասկար կը ջաութեն և Գ. փաշէն կը սպանեն. Լ. փաշէն սաղ կը բռնեն և Վախտանկ

խանն էլ () սէթումն գնի՝ որ կը տայ Գօրկի էրէսթաւին կը խեխտի և Վլախտանկ խանն նիաթ այ ունեցէլ՝ որ էլ ասկար բոլորեն, գնան թիֆլիզու վերայ, որ () սմանցուն թիֆլիզու դուս առեն: Վլերոյ Բէջանն ասաց՝ թէ ես թարւ վիզ էի, որ Գանջու չափար արեկ՝ խաբար իբեր, որ լեկուին եկէլ այ, Գանջու գովրն բրունել այ:

Հայր սուրբ՝ մեր խեղճ ողորմելի հայոց ազկըն տիր շատ նեղութիւնումն այ, Գոխտան գաւառ՝ որ Ղզլբաշն այ թալանում և կերպ կերպ փսլինքանի ան բերում գլուխներանին, որ նման չէ ամենան խօսկն գրել, քաշկայ թէ ես էլ մեռած լինի՝ որ չի լսէի: Ղափան էլ բի դաստուր որ նեղութիւնումն ան՝ որպէս թխտիս էն յիրէսումն նմարայումն գրած այ՝ թէ ինչպէս այ Յարևանայ Խայէրին և վանքէրին էլ շատ նեղութիւն ան ելէլ տալման՝ սր մին գիր ան գրել Փարսադան բէգին՝ թէ էսպէս նեղութեան միջումն անք՝ մեր ֆիքրն արա՛: Փարսադան բէկն շահին արդ այ արարէլ շահիցն ըռաղամ այ խանել աղարկել Յարևան՝ որ էլ Խայէրոյ խետ բան չի ունենան և մեր հայոց ասկարն որ բոլորվել ան՝ ասում ան՝ թէ ԿՌԿ, մարդ այ, Գ, բօլկ ան, որ Գ, տեղ նստած ան՝ նոցա մին աչկն Մստուծոյ լուսինայ, մին աչքն մեծ թագավորին ճանայպարին այ՝ որ տիր շատ այ նոցա գիլնաման պիտի՝ որ հըրամանքըտ նոցա Ֆիքրն քաշես՝ որ թամամ Ղզլբաշն և () սմանլուն նոցա արընին յետնէն ան և նոցա պատջառիվ ամենայն տեղի Խայէրն նեղութիւն ան քաշում: Հավատա՛, որ Հայքն վարթարաֆ ելավ քանի պատջառիվ, Մ, ասում ան՝ թէ հայքն թամամ ջառթել պիտի՝ որ էս երկիրն վարթարաֆ արարին, էսպէս որ Ղուստն բերին կոխեցին Ղզլբաշի երկիրն, Աղվանն տարան Ղսպահան և ԿՌԿ, Խայ էլ բոլորվել այ՝ որ Ղուստտին խետ միայլորվեն՝ որ մեզ վարթարաֆ առեն: Հայր սուրբ, էն խեղճ խայէրն՝ որ բոլորվել ան՝ մեծ Լփրատօր թագաւորին անման ան բոլորվել: Վլասն Քրիստոսի սէրն

էստոնց ֆիքրն արա որ գառան պէս բոլորվել ան. չնի թէ
գայլն յափըշտակի. զրայ նոցա Ղ. կողմն թշնամին բռնել
այ: Լա փոքր գրեցի մեր ասկին խամար. հրամանքըտ շատ
իմացիր: Լն գրերն՝ որ ինձ աս տվել՝ մին գիրն չեմ աղար-
կէլ: Թամամին էլ ինձ խետ այ: մնացելամ ֆքրում՝ թէ
աղարկեմ: Ճանապարհերն կապ այ և խայի թշնամին շատ այ
թէ չաղարկեմ՝ դոր բիդի լինի: Հրամանքըտ խոյ գրերն
մհրած աս տվել: քանի խետ գրել ամ՝ թէ գրիր որ բա-
նամ: սավազն աղարկեմ. ասլն պախեմ. որ Մստուած մի ար-
ասցէ՝ թէ մինն կորի, միուսն մեր ձեռնումն լինի: Հրաման-
քըտ խոյ էտ գրերին խմար մին բան չես գրում և () գոստո-
սի ժ.Օ. ումն ժ.Մ. նալ արեկ Մշտարխանայ: հրամանոցէտ
գիր չկէր. մեզ աղարկէլ աս տեղս՝ մին գիր չես գրում՝ որ
յիմանանք՝ թէ մեր ախիրըն դսր այ ին՝ չ անք դառնալէց:
Մենք խոյ եկել անք տեղս. մինչի էս օր սոքայ մին յարա-
քաթ չեն արարէլ: էսպէս նստած անք: աշխարիս խարջն
ուռնէնք: Լա խարջն որ առում անք՝ հրամանոցըտ գլուխն
ոխջ կայ. ամայ պիտի որ մեզ մին գիր գրես. մեր սրտինմին
մխիթարութիւն լինի. վասն Քրիստոսի սէրն և հոգուդ
խմար մեզ մոռանալ մի և մեր ֆիքրն արա: Մենք խեղջ
անք: մենք հրամանոցըտ ապավինեցանք՝ թէ մեզ տէր աս և
տիրութիւն կառես: Լա օր թէ խայ՝ թէ թաթար որ գոլ-
ման այ՝ ոխչին էլ ի. Լ. թուման ան տալման աղարկում:
որ ուզեն լեզվով մեր կարգացնողներն ըսկի մին ըստակի
արարմունք չուռնեն: Մենք. ժ. անք ջաֆայ քաշում: նո-
քայ մին էլ չեն քաշում: Լա օր մեր տէրն հրամանքտ աս
պիտի որ մէծին յիմաց անես՝ մեր ֆիքրն առես: մենք խա-
զինի վերայ չենք: մին քանի թուման փող ունինք որ կե-
րանք գնաց: յախիրն ինչպէս պիտի լինի: Յուս Մստուած՝
որ հրամանոցըտ սրտօվն լինենք՝ որ մեր ֆիքրն քաշես:
Պարոն Լյվազին փողն՝ որ ուր տղէն գողացել էր փախելը
տղէն էլ բռնվեց և թամամ փողն էլ դուս արեկ. և Պարոն

ԼՅՎԱԳՆ ԹԱՐԵՂՈՒՄՆ ՂՍԱԿՕՍԻՆ ԲՐՂԱՅՂԵՐԷՆ և ՂՍԱԿՕՍԻՆ
ԱՕԼԿՕՉՆԻԿԷՆ ԸՌՈՒՍԽԱԹ յԻՆՔԱՌԷՅ՝ ԹԷ ԻՄ ԵՂԷՆ ԼՆՇՏԱՐ-
ԽԱՆ ԱՅ՝ ԱԱՐԱՆՔԱ ՔՉՏԻՆ ԱՅ՝ ՔԱՆԻ ՂՐՈՒՄՈՒՄ՝ ԹԷ ԱԱՐԱՆ-
ՔԱ ՎԵ՛ՈՒ ԵԿ՝ ՈՃ ՂՈՒՄԱՆ ԱՅ՝ ՈՃ ԱԱՐԱՆՔԱ ԱՂԱՐԿՈՒՄՈՒՄ՝ ՊԱ-
ՐՈՆ ԼՅՎԱՎԻՆ ԸՌՈՒՍԽԱԹ ԵՂՎԻՆ՝ ՈՐ ԵՂԷՍ ԲՕԹՈՎ ԿՐՆԱՅ
ԲԱՔՐՈՒ ԵՂԷՆ ԳԱՅ ՂՂԱՂԱՏՈՒ ՊՈՒՄԱՆՔ ԿՈՂ՝ ԹԷ ՄԵՐ ՄԵ-
ԾԱՅՈՐԷՐՆ ՏՐԱՄԱՆՈՅՄ ԷԼ և ՂՍԱԿՕՍԻՆ ԳՈՒՔԷՈՆՆԱԹ ԼՂՐԹԵՄ
ՊԵՏՐՕՎԻՇԻՆ ԷԼ ԱՆ ՂՐԵԼ՝ ՈՐ ՇՈՒՏՈՎ ԼՅՎԱԳԻՆ յԵՄ ԱՂԱՐ-
ԿԷՍ՝ ՀԱՅՐ ՍՈՒՐԲ՝ ՆԱՏԱԽ ԵՂԷՆ Է ԷՍ ՄԱՐԴԻՆ ԱԱՐԱՆՔՆ
ՍՈՐԱ ԵՂԷՆ ԱՂԱՐԿԷԼ ԶԷ՝ ԹԱՐԵՂՈՒՄՆ ԲԷՂՈՒՍՏ ԶՈՒԽԷՆ
ՓԻ ԳԱՂՆ ԼՆՈՒՍ ԴԻԱՆ ԱՅ՝ ՈՐ յԱՄԻՇԱՅ ԷՄ ԶՈՒԽԻՆ ԳԱՂՆ
ԲՆՈՒՍ՝ ՊՈՒՍ ԴԻԱՆ ԳՆԷՐ՝ ԹԷ ԷՍ ՄԱՐԴԻՆ ԶՈՒԽԷՆ ԵՂԷՄ
ՄՆԱՅ ԷՍ ձՄԵՈՆՆ՝ ՀԼՅ՝ ԹՈՒՄԱՆ ՂՂԸՔԱՇԻ ՓՈՂ ՂԱՐԱՐ ԿԱՌԻ-
ՍԱՅ ԷԼ ԽԵՂԶԱՅ՝ ԹԱՂԱՆԱԾ ՄԱՐԴ ԱՅ և ՊՈՒՍ ԱԽԱԿԷՐ ԱՆ՝ ՄԻՆ
ՄԵԾ ՔՈՒՎՓԱԹԻ ԵՂԷՐ ԱՆ՝ ԷԼ ՄՈՆՇԻՆՇ ԶՈՒՆԵՆ՝ ՂԷՅՐԻ ԷՄ
ԱԱՐԱՆՔՆ ՈՐ ՇՂԱՄԱԽՈՒ ԱԽԱԿԵՐՔՆ ԳԻՐ ԷՆ ԳՐԵԼ՝ ԹԷ ՄԵՆՔ
ԵՂԷՄ ԴԱՌՆ ԱԽԿԱՏ ՄՆԱԳԷԼ ԱՆՔ՝ ՈՐ ԶՈՒԽԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՆՔ
ԱՌՈՒՄ յԱՆՅ ԿԱՂՄԱՆ՝ ՀԱՅՐ ՍՈՒՐԲ ԿՐԻՆԴՐԵՄ ՈՐ ՇԱՂԱՎԱԹ
ԱՌԵՍ՝ ԼՅՎԱԳԻՆ ՓԻՔՐՆ ՇՈՒՏՈՎ ԱՌԵՍ ԱՂԱՐԿԵՍ՝ ՈՐ ԶՆԻ՝
ԹԷ ԵՂԷՄ ՄԵԾԱՅՎՈՐԱԳ ԿՉՏԻՆ ՍՈՒՄ ԴՈՒՍ ԳՈՂ՝ ՈՐ ՄՈՃ ՈՒՐ
ԽՐՄԱՐ ԱՅ ԼԵՎ՝ ՄՈՃ ՄԵՂ ԽՄԱՐ՝ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԼՍՏՈՒԾՈՂ՝
ՈՐ ՊԱՐՈՆ ԼՅՎԱԳՆ ԳՈՂՄԱՆ ԼԻՆԻ՝ ԽՏՈՒՐՆ ՔԱՆԻ ԼԷՎ ԲԻՂԱՆ
ԵՂԷՔ ԱՂԱՐԿԵՍ՝ ՈՐ ԵՂԷՄ ԵՂԱՅ ՇԱՏ ԿԱՆ՝ ԱՄԱՅ ԲԱՆԻ ԱԿԵՏԿ
ԶԵՆ. և ԷՆ ԵՂԷՔՆ ՈՐ ՊԱՐՈՆ ԼՅՎԱԳԻՆ ԽՕՍԿ ԻՆ ԵՂԵԼ՝ ՄՈՃ
ՄԵԿՆ ՄԵՐ ՓԱՆԴՆ ԶԵՆ՝ ՈՐ յԻՆՔՐՆ ՏՐԱՄԱՆՈՅՐՄ ԿԱՍԻ և
ՐԱՏԵՂԻՍ ԽԱՅԷՐՆ ՈՐ ԿԱՆ՝ ՄՈՃ ՄԵԿՆ ՄԵՂ ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ ԱԿԵՏԿ
ԶԵԿԻՆ. ՈՐ ՈՒՍՇՆ ԷԼ ԼԱՂՄԱՆ ԱՆ՝ ԹԷ ԹԱՂԱՆԱԾ ԱՆՔ՝ ԽԵՂԶ
ԵԼԱԾ՝ ԻՆՇ ՈՒՆԵՆՔ՝ ՈՐ ձԵՂ ԻՆՇ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌԵՆՔ և ՈՒՐԻՇ
ԵՂԷՄ ԽՈՅ ԽԱԿԻ ՈՒՄԻԳ ԶԿԱՅ՝ ՂՐԱՅ ՈՒՍՇՆ ԷԼ ԹԱՂԱՆՎԵԼ ԱՆ և
ՃԱՆԱՅԱԿԱՐՆԵՐՆ ԿԱՅ ԱՅ՝ ՈՐ ՆՄԱՆ ԶԷ ԳԻՐ ԱՂԱՐԿԵԼՆ՝ և
ՄԵՆՔ ԷԼ ՄԻՆ ԾԱԽ ԵՂԷՄ ԱՆՔ ԸՆԿԷԼ. ՈՐ ՄՈՆՇԻՇ ԿՈՂՄԷ ՄԵՂ Լ՝
ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌՈՂ ԶԿԱՅ՝ և ՄԵՐ ԵՐՏՈՒՄՍԻՐՏՆ ՈՒՐԱԽԱԳԱՆՈՂ

չկայ իշալայ հոգի Սուրբըն մեր տրտում սիրտն ուրախացանի և այլ: Լյա էլ արզ առեմ՝ որ թարեղումըս մեր Հայոց ազգէն օվ փողայտէր այ՝ փախէլ այ՝ եկէլ էտ երկիրտ և որն գնացէլ այ Ռաղդատ: Հայր սուրբ՝ Ճշմարիտն գրեմ՝ որ տեղէքիս մարդկոցէն ումիտ չկայ: Տեղիտ վաճառականն ձեռաց տաս ոչ ինչ յինք առելեց աս դոցանէ յինք առուս, որ Հայոց ասկումն քան ըզդոքայ փողայտէր մարդ չկայ: Հայր սուրբ՝ ինձանէ բեղամաղ չնես՝ թէ էսչանք վախտ այ գրնացէլ այ իքմին չե աղարկում: մինչի թարեղս խոյ քաղաքըս կապ էր. յալդայ որ բացվել այ՝ Աստուծով ինչ որ լազում այ՝ կառում նավէրումն կաղարկեմ: Պարոն Լյվազին խետ էնտուր զատ չը աղարկեցի, որ փօստի բօթայ վեռման չեն: Աստուծով նավէրն շուտ վեր կը կոյ, էնտոցում ինչ որ լազում այ՝ կաղարկեմ և խնդրեմ հրամանոցըտ ողորմութենէն՝ որ Պ. Աւետին. Պ. Սիմոնին խետ լեվ սէր առես, ողորմութիւնտ ռիչիս վերայ պախես: Աստուած վրկայ լինի, որ մեզ պէս որդի և ծառայ չես կարել գտանել: հրամանոցտ զահիր այ որ սուտ չեմ գրել: Աղորթ այ՝ բազի վախտ մեր անգիտութենէն հրամանոցտ բիղամաղ անք արարել: ամայ պիտիլ չե՝ որ սիրտըտ գձես, զրայ մենք սովգազար անք ելէլ, ալիշ վերիշի տէր: Լյա օր Ժ.Օ. ամիս այ, որ մեր սովգազարութենէն ձեռն անք վեռել: Ա. ստակ գէլուր չունենք. դէյրի խարջելն: Գեռ խաբար չենք՝ թէ ինչ անք կամ թէ ինչ դառնալէց անք: Ափսուս որ մեր ձենըն թամամ Ղլլբաշի երկիրն և Օսմանցու երկիրն յըռչակվեց՝ թէ ֆլան ֆլան Խայէրն Ր. ոռուստի թագավորին զուլ ան դառցէլ՝ որ արունանիս ծրծում ան: Լթէ Աստուած մի արասցէ՝ մեզ մին բանի վերայ չը գրիր, որ մեզ ըրուսխաթ ելավ՝ էլ կարել չենք էս երկրումն ման գոլ, որ թէ ձեռն ընկանք՝ մարդի պէս չեն ըսպանում: շան պէս կը ըսպանեն, որ պիտի Ր. ոռուստի երկրումն դար բէ դար մնանք, ում ունի՝ ուտի, ում չունի՝ ողորմութիւն բոլորի յանցկայ: Լյլ յուսացէլ անք

Լստուած և ապավինէլ անք հրամանոցտ՝ որ մեզ կորցանէք ոչ և էլ ինչ հրամանոցտ կամքն այ՝ բարի այ. և քանի անգամ խնդրէլ ամ հրամանոցտ՝ որ Պարոն Լլէտին էլ ամ գրել՝ որ բանդիս խսէքն գրի՝ որ մախ՝ մեռնել կայ՝ և բարութ կայ կշտին՝ իմ սամն մին բոչկայ եայ՝ ումիդ որ աղարկել լինէք. եթէ աղարկել չնէք՝ շաղավաթ առէք՝ աղարկէք՝ որ ըսկի բարութ չունենք՝ յալբաթէ բարութըն՝ առ ճիճըն տէք Պարոն Լլլազին որ բերի՝ և մին էլ խնդրէլ ամ որ մին գիր յինք առուս աղարկէս զօսպօտին բրղայդէրին վերայ՝ որ մեզ թէ բարութ պէտկ լինի՝ տայ։ Եւ այս է մեր տղէքն. Ղ ումպրէ որդի Լըբմիայ. Սուրատի որդի Խալաֆ. Տէր Վասպարի որդի Պետրոս. Գրիգորի որդի կարապետ, Լէցի Բստեփան Եակօվել. Մնայցականի որդի Յարութիւն Վանջեցի. Բստեփանի որդի Բէջան. Վզարի որդի Միրզայ, Միրզէ որդի Յակոբ. Վասպարի որդի Բստեփան, Լլապերդէ որդի Բստեփան. Շվէտ Սաքսիմ Լլէքսանդրօվ՝ որ էս ժի. տղէն հրամանոցտ աչն կը համբուրեն։ Լստուր ժ. ըն տղէն ինձ խետ ի բերել. Բ. տղէն Պարոն Լլլազին քշտին էր որ Պարոն Լլլազն արեկ՝ Ղալաղադ։ Լըբմիէն և Յակօբն էլ իմ կշտին այ և Լըբմիէ տունն ականես և որդին կշտիտ պախէս՝ որ շատ ողորմման այ և աչրդ կը համբուրի. զօսբօղին բրղայդէրն և զօսբօղին պօլկօֆնիկն հրամանոցտ շատ բարև կառեն։ Պարոն Վինոսին եխպայր Վէվորքին շատ բարև առես։ Լմենայն բանն Պարոն Լլլազիցըն յիմանաս. Լստուած հրամանոցտ հերգար ումպր տայ և մեզ յաջալէ աման որ բարօվ ուրախութեամբ ոտդ համբուրեմք։

На этомъ діалектѣ говорятъ жители Джульфы, близъ Испагани, и нѣкоторыхъ большихъ городовъ Индіи. Образчикомъ чистой джюльфинской рѣчи можетъ служить Дневникъ, веденный Петромъ Гиланенцъ въ 1722—23 го-

дахъ и рассказывающій о взятіи Афганами Испагани. Онъ помѣщенъ въ журналъ *կռուկ* (журавль), за мѣсяцы Февраль и Мартъ 1863 г. Къ крайнему нашему сожалѣнію этотъ журналъ въ настоящее время прекратился. Въ первые годы своего существованія онъ былъ веденъ съ большимъ умѣніемъ въ выборѣ статей, и первый, (даже единственный) изъ журналовъ обратилъ должное вниманіе на изданіе памятниковъ и образцовъ новыхъ армянскихъ діалектовъ. Другія армянскія періодическія изданія, (за исключеніемъ *Մեղու*) рѣшительно выпускаютъ изъ виду народныя діалекты, имѣющіе своего рода интересъ для читателей.

Приступимъ къ разсмотрѣнію нѣкоторыхъ особенностей этого діалекта въ фонетическомъ отношеніи.

1. *խ* стоитъ въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ въ гайканскомъ и въ другихъ діалектахъ, встрѣчается *չ*.

խայ. խաց. խէր. խաշտել. ախ. խետ. խին. շնախաւոր.
ВМ. *չայ. չաց. չայր. չաշտիլ. աչ. չետ. չին. շնորչաւոր*
и пр.

также ВМ. *յ. խալայորել* ВМ. *յալեւորիլ*

2. Слова, начинающіяся гласною буквою, принимаютъ придыханіе *յ* (*չ*?)

յիփ. յիգուց. յէժան. յարակնադէմ. յառէջ. յէրկար
ВМ. *երբ. էգուց. էժան. երեկնադէմ. առաջ, երկար*
и пр.

3. Въ окончаніяхъ прилагательныхъ *յոր* вмѣсто *ւոր*:

մեծայոր. գլխայոր. ձիայորվիլ. մարդայորութիւն
ВМ. *մեծաւոր. գլխաւոր. ձիաւորվիլ. մարդավարութիւն*
(*ւորութիւն*) и пр.

4. *ա* ВМ. *ե*.

յարակնադէմ. դառ. արախայ.
ВМ. *երեկնադէմ. դեն. երեխայ* и пр.

5. *ե* ВМ. *ա*.

լեւ. մինեկ.

ВМ. *լաւ. մէնակ.*

6. *ա* ВМ. *ու*.

աղորդ. աղարկել.

ВМ. *ուղորդ. ուղարկել.*

7. *ու* ВМ. *իւ*.

ուղ. ուր

ВМ. *իւղ. иւր.*

8. *ի* ВМ. *ա*. *իւիլ* ВМ. *աւել.*

9. Глаголы образуются часто по древнему обыкновению, безъ вставокъ *ւ*, *չ*. Въ этомъ отношеніи даже гайканскій языкъ часто уступаетъ джультинскому діалекту.

փախել. թռել. թողել. մտել

ВМ. *փախչել. թռչել. թողնել. մտնել (մտանել)* и пр.

10. Въ 3 лицѣ Ед. числ. Аорист. сохраняется аугментъ, какъ въ гайканскомъ. См. «Издѣд. о состав.» стр. 94.

իբեր (երեր). եկաց. ետես

ВМ. *բերեց. կացաւ. տեսաւ* и пр. Также *եկի, արեկ, արես*, по древнему обыкновению вмѣсто новыхъ *եկայ. եկաւ, տուաւ* или *տուեց*. Ср. Тифлис. *էրիա* изъ *երես* ВМ. *եյես*:

Кромѣ вышесказаннаго встрѣчаются еще особенности, которыхъ нельзя подводить подъ общія правила, и которыя по недостатку матеріаловъ, представляются въ видѣ одиночныхъ случаевъ въ языкѣ:

օֆտից — օգտից.

ամբրել — ամրացնել. (*р* для облегченія произношенія между *մ* и *ր*, какъ *դ* между *ւ* и *ր*, см. стр. 69.)

խտուր (չետիւր) — иւր չետ.

ն'ուստայ — որտեղից, ուստի.

դէս ԻՅՅ ընդայս, դ'այս. դ'էս, сюда, здѣсь.
դէն ԻՅՅ ընդայն, դ'այն, դ'էն. туда, тамъ.

մոչ, մոնչ — ոչ

մոչինչ } — ոչինչ
մոնչինչ }

մոչով — ոչով

մոչում — ոչութի՝ Дат. пад.

ինչուր խամար — ինչու համար; ր въ концѣ *ինչուր*, остатокъ окончанія древняго Род. падежа. См. «Издѣд. о Сост.» стр. 38.

դապի — դէպի՝

բոլորել — ժողովել.

որդում — երդում.

շնախաւոր — շնորհաւոր

հտեղերքրդ — հրտեղերքրդ

բացր — բարձր.

կրկաննի — կրկանդնի. Ср. караб. կրկաղնի и запад. կրկայնի՝

վերոյ — վերոյ յիշեալ

կուտառիլ — հավաքել

ականել — նայել

չուր — մինչեւ (մինչուր՝)

էնչաղ — էնժամանակ

էնչանք — այնչափ, այնքան. չանъ весьма древнее въ языкѣ слово, и встрѣчается въ формѣ *որչան* — сколько.

դոր — ինչպէս.

վեռել — վերառնել и пр.

СКЛОНЕНІЯ.

Единственное число

	I	II
Им.		ի
Р. Д.	ի. է	ու. այ.

Твор.	իւ. ուլ	ուլ
Мѣст.	ոււմ	ոււմ
Отл.	է	ից. ուց. ու. այ

Множественное число

Им.	եր. ներ	էք. արէնք
Р. Д.	երի. ների. երոց	էքոց. ուց. արէնց. անց
Твор.	երով	էքով. անցմով
М.	երում	ում
Отл.	երէ. երոցէ	էքէ. иց. է съ Род.

Всѣ слова склоняются по окончаніямъ, помѣщеннымъ въ пунктѣ I, какъ въ Ед. такъ и въ Множ. числѣ, съ отступленіями въ нѣкоторыхъ случаяхъ, о которыхъ говорится ниже.

1. Неокончателное наклоненіе на *լ* склоняется, какъ имя, только въ Род. имѣеть *է* вмѣстѣ *ի* напр. կալ Род. կալէ. քնեւ Род. քնեւէ и т. д. Также սահար имѣеть սահարէ. Ср. карабахскій діалектъ.

2. Слова, оканчивающіяся на *ի*, имѣють въ Род. на *ու*, въ Отл. *ուց*. խորի Род. խորու Отл. խորուց. Также էլջի, էլջու, էլջուց. ջուրու, ջուրուց. Ср. діалекты карабахскій и агулисскій.

3. Нѣкоторыя слова вмѣсто *ուլ* въ Творительномъ принимаютъ *իւ*, պատճառիւ, կերպիւ, հրամանիւ, ինարիւ и пр.

4. Собственныя имена городовъ и странъ очень часто въ Род. и Отл. имѣють *այ* — ըսպահանայ, բաղդադայ, համադանայ и пр. Встрѣчается также *ու* въ обоихъ падежахъ, ստամբուլու, Թարվիդու и пр.

5. Для образованія Множ. числа, кромѣ *եր*, *ներ*, употребляются въ иныхъ случаяхъ слѣдующія окончанія:

- a) *էք—տեղէք. ծառէք. աղչկէք* съ Род. на *ոց*
d) *անի—աղվանանի. անմանի. վորսողանի. արունանի.*
ուրիշանի.
վերողանի, ըռուտանի, շինողանի Род. *շինողանոց*
e) *ներանի, երանի* — соединеніе двойнаго окончанія
Множественнаго числа *եր* и *անի*, *գլուխներանի, ձէնե-*
րանի, արուններանի, վերերանի.
d) *արէնք — գեղարէնք, տեղարէնք:*

Послѣднія три окончанія придають словамъ смыслъ собирательности, и потому въ косвенныхъ падежахъ принимаютъ окончанія Ед. числа; между тѣмъ какъ *էք* древнее окончаніе, образующее Множ. число.

6. Родит. Множ. числа образуется иногда черезъ прибавленіе *ոց* и *ոնց* къ Именительному на *ք*, напр. *կրնանիք, քաղաքըցիք, վրացիք, ջուղուցիք, օմարէք* въ род. *կնանքոց, քաղաքըցիքոց. վրացիքոց, ջուղուցիքոց,* также *ջուղեցոց, օմարէքոց, տաշտցէքոնց, Թարվիղեցիքոնց.* Творительн. образуется черезъ прибавленіе къ этому Род. окончанія *ով—մաղկանցով, Թափինանցով, օմարէքոցով* и пр.

7. Слово *անու՛մ* или *անու՛մն* съ Род. *անման* гораздо древнѣе и правильнѣе гайканскаго *անու՛ն* съ Род. *անուան*, См. Исслѣд. стр. 44.

ПРИМѢРЫ СКЛОНЕНІЙ.

Единственное число

I

Им. *հրաման, առու, քնել*
զրոյց. տուն. կռիւ կալ
օմանլու դառնալ

- Р.Д. հրամանի, առվի, քնելէ
զրցի, տան, կռվի, կալէ
օսմանլվի, դառնալէ
- ТВ. հրամանիւ, առվով,
զրցով, տնով, կռվով.
- ОТЛ. հրամանէ, առվից.
զրցէ, տնէ, կռվից. օսմանլվից.
- М. հրամանում, առվում.
տնում, արեւում, կռվում.

Множественное число

- И. տներ.
խայեր,
տեղեր
ուխտեր
- Р. Д. տների, խայերոց.
տեղերի ուխտերոց
- ТВ. տներով
վատերով
- ОТЛ. տներէ, խայերոցէ
տեղերէ
- М. տներում

II

Единственное число

- ИМ. խոզի, համատան
էլէի,
վրացի, ստամբուլ.

Р. Д. խոգու, համատանայ.
էլչու, ստամբուլու.
վրացու.

МѢСТ. խոգում. համատանում.
ստամբուլում.

ОТЛ. խոգուց. համատանայ.
էլչուց. ստամբուլու.
վրացուց.

ТВ. խոգով, համատանով.

Множественное число

ИМ. շինողանի կնանիք. տեղարէնք. ծառէք
ջուղուցիք. գեղարէնք.
Р. Д. միաբանոց. կնանիքոց. տեղարէնքի. ծառէքոց
մարդկոց. ջուղուցէքոց.
շինողանոց.
ТВ. միաբանոցով. կնանիքոցով. տեղարէնքով. ծառէքոցով.
ОТЛ. մարդկոցէ. կնանիքոցէ. տեղարէնքից. ծառէքոցէ.
М. տեղարէնքում. ծառէքոցում.

МѢСТОИМВІЯ.

Единственное число

ИМ. ես. դու.
Р. իմ. քո. ուր
Д. ինձ. քեզ.
ТВ. ինձանով. քեզանով.
ОТЛ. ինձնէ. քեզնէ.
ինձանից. քեզանից. ուրնէն.
МѢСТ. ինձանում. քեզանում.

Множественное число

Им.	մենք.	դուք	ուրէնք.
Р.	մեր	ձեր	ուրէնց. ուրցէնց. (Винит.?)
Д.	մեզ.	ձեզ	
Тв.	մեզնով.	ձեզնով	
Отл.	մեզնէ.	ձեզնէ մեզանէ. ձեզանէ.	
М'бст.	մեզնում.	ձեզնում.	

Единственное число

Им.	էս.	էդ.	էն
Р.	էստուր.	էտուր.	էնտուր
Тв.	էստով		
Отл.	էստի		
М'бст.	էստում		

Множественное число

Им.	էստոնք.	էտոնք
Р.	էստոնց.	էտոնց
Тв.	էստոնցով	
Отл.	էստոնցմէ	
М'бст.	էստոնցում	

Единственное число

Им.	սա.	դա.	նա.
Р.	սորա.	դրա.	նրա.

Тв. *սրանով*
Отл. *սրանէ. դրանէ.*
Мѣст. *սրանում. դրանում.*

Множественное число

Им. *սոքա. դոքա.*
Р. *սոցա. դոցа.*
սանքան. դանցան.
Тв. *սոցանով*
Отл. *սոցանէ. դոցանէ.*
Мѣст. *սոցանում*

ինչ

Им. *ինչ*
Р. Д. *ընչի*
Тв. *ընչով*
Отл. *ընչէ*
Мѣст. *ընչում.*

ГЛАГОЛЫ.

Въ спряженіяхъ джюльфинскихъ глаголовъ встрѣчаемъ любопытное явленіе: совмѣстное употребленіе двухъ формъ, отличающихъ два армянскихъ нарѣчія — Западное и Восточное, другъ отъ друга; употребленіе временъ Настоящаго и Прощ. Несоверш. въ двухъ формахъ: одна, образовавшаяся изъ Мѣстнаго падежа глагольнаго корня на *ճան*; другая посредствомъ частички *իը*. Но самое употребленіе ихъ показываетъ, что языкъ смотритъ на вторую форму не какъ на Настоящее, а скорѣе, какъ на Прошедшее, и потому пользуется ею только въ разсказѣ, желая прошлое со-

бытіе оживить для втораго лица, перенося въ настоящій моментъ то, что происходило прежде. Такъ, говоря *կըզնայ, կրբրի* идетъ, несетъ, собственно подразумѣвается — *пошелъ, принесъ* и пр. По этому мы придали этимъ, повидимому чуждымъ для діалекта, формамъ временъ названіе *историческихъ*.

Вспомогательный глаголь *ըիլ* спрягается, какъ въ карабахскомъ діалектѣ. Причастіе Наст. *նման* (изъ *ընման*), напр. *զնացել չեն նման* вм. *զնացած չեն լինում. ձիայելել նման — ձիայ չեծնում եղել*:

Причастіе Наст. на *ման*, *мѣстный* падежъ отъ глагольнаго корня (см. стр. 19), образуетъ съ помощью вспомогательнаго глагола *ել* времена Наст. и Прош. Изъявит. Въ нарѣчіяхъ турецкихъ армянъ встрѣчается также это *ման* въ смыслѣ дѣепричастія: *կայնման — стоя; պակըման — лежа; չըման — на комънахъ; կարգման* и т. д.

1. *զնալ — идти.*

Причастіе

Наст. *զնաման*

Прош. *զնացել*

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

զնաման ամ — иду.
զնաման աս
զնաման այ
զնաման անք
զնաման աք
զնաման ան

(որ) *զնամ — чтобъ я пошелъ.*
զնաս
զնայ
զնանք
զնէք
զնան.

Наст. Истор. и Будущее

Կը գնամ — *иду* (въ рассказѣ)

Կը գնաս

Կը գնայ

Կը գնանք

Կը գնէք

Կը գնան.

Прошедшее Несовершенное

գնաման ի — *я шёл.*

գնաման իր

գնաման էր

գնաման ինք

գնաման իք

գնաման ին.

գնի — *чтобъ я пошёл.*

գնիր

գնէր

գնինք

գնիք

գնին.

Прошед. Истор. и Условн.

գը կնի — *я шёл, я бы пошёл*

Կը գնիր

Կը գնէր

Կը գնինք

Կը գնիք

Կը գնին

Аористъ

գնացի — *я пошёл*

գնացիր

գնաց

գնացինք

գնացիք

գնացին.

Повелительное

զնա՛. զնէ՛ք. զնացէ՛ք.

2. տեսնել — *видѣть*.

Причастіе

Настоящ. տեսման.

Прошедш. տեսել.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

տեսման ամ

” աս

” այ

” անք

” աք

” ան.

տեսնիմ

տեսնիս

տեսնէ

տեսնենք

տեսնէք

տեսնեն.

Настоящ. Истор. и Будущ.

կրտեսնիմ

կրտեսնիս

կրտեսնէ

կրտեսնենք

կրտեսնէք

կրտեսնեն.

Прошедш. Несовер.

տեսման ի

” իր

տեսնի

տեսնիր

տեսման էր	տեսնէր
” ինք	տեսնինք
” իք	տեսնիք
” ին	տեսնին.

Прошедш. Истор. и Условн.

կրտեսն ի
” իր
” էր
” ինք
” իք
” ին

Аористъ

տեսի
տեսիր
եսես
տեսինք
տեսիք
տեսին.

Повелительное

տես՛, տեսէք.

также спрягается

բերել:

3. փախել — бѣжать.

Причастіе

Настоящ. փախման
Прошедш. փախել

Изъявит.

Сослагат.

Настоящее

<i>փախման ամ</i>	<i>փախիմ</i>
” <i>աս</i>	<i>փախիս</i>
” <i>այ</i>	<i>փախէ</i>
” <i>անք</i>	<i>փախենք</i>
” <i>աք</i>	<i>փախէք</i>
” <i>ան</i>	<i>քախեն:</i>

Настоящ. Истор. и Будущ.

կը փախիմ
կը փախիս
կը փախէ
կը փախենք
կը փախէք
կը փախեն:

Прошедш. Несоверш.

<i>փախման ի</i>	<i>փախի</i>
” <i>իր</i>	<i>փախիր</i>
” <i>էր</i>	<i>փախէր</i>
” <i>ինք</i>	<i>փախինք</i>
” <i>իք</i>	<i>փախիք</i>
” <i>ին</i>	<i>փախին:</i>

Прошедш. Истор. и Условн.

կը փախ ի
” *իր*
” *էր*

կը փախ ինք
” էք
” ին

Аористъ

փախայ
փախար
փախաւ
փախանք
փախէք
փախան

Повелительное

փախէ. փախէք.

4. լալ — плакать; յիմանալ — знать;
խաւանիլ — достать; ուզել — хотеть.

Причастіе

Настоящ. լալման.
Прошедш. յիմացել. խաւել.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

լալման ամ. աս. այ.
” անք. աք. ան.

յիմանամ. աս. այ.
” անք. էք. ան:

—
ուզեմ. ուզես. ուզէ
ուզենք. ուզէք. ուզեն:

Настоящ. Истор. и Будущ.

կը յիմանամ. աս. այ.
„ ան. ք. է. ք. ան.

կըլամ. կըլաս. կըլայ.
կըլան. ք. կըլէ. ք. կըլան.

կըխասանեմ. ես. է.
„ են. ք. է. ք. են.

Прошедш. Несоверш.

լալման ի	յիմանի
„ իր	յիմանիր
„ էր	յիմանէր
„ ին. ք	յիմանին. ք
„ ի. ք	յիմանի. ք
„ ին	յիմանին

Прошедш. Историч. и Условн.

կլլիմանի. իր. էր
„ ին. ք. ի. ք. ին.

կլուզի. իր. էր
„ ին. ք. ի. ք. ին.

Аористъ

լացի. լացիր. ելաց
լացին. ք. լացի. ք. լացին. :

յիմացի՝ ջիւր՝ ցաւ
„ ջիւնք՝ ջիք՝ ջիւն

խասայ՝ ար՝ աւ
„ անք՝ աք՝ ան:

Повелительное

յիմացիր. յիմացէք:

5. կալ — *быть, находится.* Будущ. կալեց.

Причастіе

Настоящ. կալման

Прошедш. կացել

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

կալման ամ. աս. այ.
անք. աք. ան

կամ. կաս. կայ.
կանք. կէք. կան.

Настоящ. Историч. и Будущ.

կրկամ. կրկաս. կրկայ
կրկանք. կրկէք. կրկան

Прошедш. Несоверш.

կալման ի. իր. էր կի. կիր. կէր
իւք. իք. ին. կիւք. կիք. կին.

Прошедш. Историч. и Условн.

կրկի. կրկիր. կրկէր

կըկինք. կըկիք. կըկին

Аористъ

կացի. կացիր. եկաց
կացինք. կացիք. կացին

Повелительное

կաց. կացէք:

Также спрягается:

վերկալ.

6. կըլ или գըլ (գալ) — *имти. տալ — дать.*

Будущ. կըլեց . տալեց.

Причастіе

Настоящ. կըլման. տալման.
Прошедш. եկել. եկած. տվել. տված.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

կըլման ամ. առ. այ.
„ անք. աք. ան.

գով. գոս. գոյ.
գոնք. գոք. գոն:

տալման ամ. առ. այ.
„ անք. աք. ան:

տամ. տաս. տայ.
տանք. տէք. տան:

Настоящ. Историч. и Будущ.

կը գով. կը գոս. կը գոյ.

կը գոն.ք. կը գո.ք. կը գոն:

—

կը տամ. կը տաս. կը տայ.
կը տան.ք. կը տէ.ք. կը տան.

Прошедш. Несоверш.

կոլման ի իր. էր. գի. գիր. գէր.
” ին.ք. ի.ք. ին: գին.ք. գի.ք. գին:

—

տալման ի. իր. էր. տի. տիր. տէր.
” ին.ք. ի.ք. ին: տին.ք. տի.ք. տին:

Прошедш. Историч. и Условн.

կը գի կը գիր. կը գէր
կը գին.ք. կը գի.ք. կը գին

—

կը տի կը տիր. կը տէր
կը տին.ք. կը տի.ք. կը տին

Аористъ

եկի. եկիր. արեկ.
եկին.ք. եկի.ք. եկին.

—

տվի. տվիր. արետ.
տվին.ք. տվի.ք. տվին:

Повелительное

եկ. եկէ.ք. գոլի. գոլէ.ք:

—

տոր. տվէք. տալմի. տալմէք:

7. առուլ (առնուլ) — братъ; առել (առնել) — дѣлать.

Причастіе

Настоящ. առման.

Прошедш. առել; արարել.

Намъ неизвѣстно Причастіе Наст. отъ Глагола առել и потому въ нижеслѣдующемъ изложеніи недостають формы Наст. и Прошедш. Изъявит. этаго глагола.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

առման ամ. աս. այ.
„ անք. արք. ան.

առում առու. առու
առունք. առուք. առուն.

(առում ամ. աս. այ
անք. արք. ան)

առեմ. առես. առի
առենք. առէք. առեն

Настоящ. Историч. и Будущ.

կ'առում. կ'առու. կ'առու
կ'առունք. կ'առուք. կ'առուն:

կ'առեմ. կ'առես. կ'առի.
կ'առենք. կ'առէք. կ'առեն:

Прошедш. Несоверш.

առման ի. իր. էր
„ ինք. իք. ին

?

? առի. առիր. առէր
 առինք. առիք. առին:

Несоверш. Историч. и Условн.

 ?
 —
կ'առի. կ'առիր. կ'առէր
կ'առինք. կ'առիք. կ'առին

Аористъ

առի. առիր. առեց
առինք. առիք. առին:

—
արարի. арарիր. арар
арарինք. арарիք. арарին:

Повелительное

առ.

Также спрягается: յինքառուլ վեռուլ.

Отъ глагола առել Повелительное будетъ:

արա՛, առե՛նք, арарէք կամ арրէք.
առելին, առելիք:

Глаголь առելъ въ гайканскомъ առնելъ гдѣ вставка ն обратила предъидущую букву *լ* въ *ռ*. Корень *ար*. Бъ аористѣ слѣдовало бы ожидать *արի* какъ въ другихъ діалектахъ; но въ джюльфинскомъ и гайканскомъ нарѣчіяхъ, въ этомъ случаѣ, сохранилась древняя редупликація корня, и потому мы имѣемъ: *ар ар и*. См. «Изслѣд. о сост.» стр. 94. Глаголь *առնել* собственно *արնել* въ разныхъ діалектахъ те-

рѣетъ то вставку *н*, то коренное *р*. Такъ, за исключеніемъ джюльфинскаго *анк*, онъ въ агулисскомъ имѣетъ форму *арк*, въ астрахано-эриванскомъ *анк*, въ карабахскомъ иногда *ин* (*ин*), въ западныхъ діалектахъ *рк* и даже, обращая *р* въ *ј* — *анј*, *кнј* и пр.

ПРИЛОЖЕНІЕ

Мушскій діалектъ.

Этотъ діалектъ употребителенъ между Карсомъ и Западными берегами Ванскаго Озера, въ большей части Мушской провинціи.

Հնդու թարաֆնի մեկ քաղաք կեղնի անուննի մալբար. քաղքի մէջնի մեկ խօճայ կեղնի. զէտ խօճին մեկ տղայ կեղի, շատ խօրօտիկ. տխնէլէ իսկի յուղայ յունայ առուտուրի չի գացերէ. խօճէլէ զտխի բեռներնի կըբռնէ. զիրայ զրաղներնի կերթանի յնղայ քաղաք քոֆրօթի, քի առուտուրի. տխէլէ կ'դնէ զխղցայ, խետնի կ'երթանի հնդ. օրերուց օր մի կրխասնենի հօնայ, զիւրանց բեռ, բարձ կ'դնեն խանմի, զուրանք կ'երթան քոֆրօթի. տխի անունէ Ռադաստ կեղի. տխէլէ կերթայ խտտունց պտտեն. իշեց տխէն, տեսաւ օրթայ տխմլէ, զէն տխէն կըյիքայ, զիրար բարեւի տլին. զերկսի սիրտլէ կպաւ զիրար. էն տղէն խարցուց թէ, դու յուստիս. ըսեց էլէ մալբար քաղքիցիմ. զանունդի ինչէ, զիմ անուննի Ռադաստէ, յնդէ խտ քղի ախպէր կեղիմ. էն լէ ըսեց թէ՛ զիմ աղպերնիս, տարաւի տուն, զտուննի ցուցուց, յնդէ յեփ կըհիքաս զէս լէ քու տուննէ. զուր քո-

Ֆրոթնի հրեց, գնաց խասաւի զուր տուն. մամնու պապն
էկան խնդացինի զուրանց օրթին, մնաց զէն մկէլ տարին
էմլամ թրգարուկ էրէնի, տխէն գնաց, զախբօր տուն գրեց
բեռներնի, զուր քոֆրօթնի հրեց, ախբօրնի ըսեց՝. յելի
էրթանք դոր մի քաղաք պտըտենք խավէսնի խանենք, օր
լուսունի էրթամ. յէլան քաղաքնի պտըտին, բանձր քօշքի
սարաի տկով յնցանի, Ռադաստնի իշեց օր յառչեւնի խնձորմ
ընկաւ զէտ քօշքի սարայի փնձարից, իշեց զէտ խնձորնի,
օր չուտես, չխմես, զէտ խնձորնի թամաշայ էնես. տխէն
լէ վերցուցի գրեց ջէբ, մնաց օրթայ պտըտեցին, էկանի տուն,
իրկուն բերին զգինի, սողբաթ էրին, օրթայ լուսուն զաղ
բէր ճամբցու, Ռադաստ խանից զխնձորնի գրից աղբօր յառ
ջիվնի, ախբօր իշեց զխնձորնի, զարկեցի վր զոքերուն թէ, վայ
աղբէր, դուն գացիր մաճլիսնի բթլավ. յէլանի գացին. Ռա
դաստլէ թէ ինչ էր էղաւ խզմաթքեարին ասեց, թէ յէլի
դռներնի փակս, օր քնենք. յէլաւ խզմաթքարլէ, դռներնի
փակեց, տխէն լէ զշորնի խանեց. տխէն զէն իշեց յուրիշ
յօդէմի, օր պատույառիկ փառլամիշ կեզի, տխի խելքնի
գնաց, զէն իշեց, օրթա դռան ձէնի էկաւ, դռնեցնի մտաւ
աղջիկ մի խօրօտ, էկաւի ըսեց՝ բարով Ռադաստ, զխի քզի
խամարիմ պախի, արի քզի խազնա ցուցում. մալու դովլաթ
առաւ զտխէնի յնկաւ յօդէք. զխազնէք ցուցուց, թէ զիդայ
յմէն քզի փէշկեշ... Из рукописи, доставленной намъ отъ
неизвѣстнаго. Изъ очень длинной сказки мы помѣщаемъ
только начало.

Нарѣчіе польскихъ Армянъ.

Изъ судебныхъ актовъ 1751 г. см. Путешествіе Минаса Медичи по Польшѣ. Венец. 1830. (по арм.) стр. 171 и слѣд.

Մեսքի սլուկան պիտի վըթից բողովն տանէ բողվանին մօտ, որ ֆալան սահթենը կաննի 'ի դատաստանատանը ճու-
եապ տալու աքթօրին. և շարիաթին ատեն զսղրոնաներն
դատաստանի մօտ բերել. կամ նայ ուստոմբ դուրսհանել. կամ
տեքրէթին գօրայ զսունչլուն փակել, թակել, զճուրումներն
պահանջել, զդատաստանատունն շահել. և զամենայն խէս-
մէթն ուրէնտին անել վըթին հրամայելուն պէս:

Երբ սղրոնանուն պատճառուն շիտակ ճշմարտութիւն
չի իմանվալ անժում առաջ ինքվիզիցիա լիննի քննութե-
ամբ վկայութի կամ երգամբ. բայց երդումն չի հասնիլ ծուռ,
սուտ և ոչինչ բանի վերայ, կամ անպէտք տեղ. այլ մենակ
երգվենալ կուտան շիտակ ճշմարիտ և մեծ բանի վրայ. և
այնպէս 'ի հարկէ պէտք տեղ որ առանց երդումի հէջ չի
իմանվալ ուրիշ արդարեալ պատճառովն:

Աքթում շարիաթին գրել չէք, կամ էքսդրաքթում հա-
նըլ չէք մըմեկ շրտակ բիսարին հախնէ: Բողովտալ չէք ա
շրտակ. և տեքրեթից ք շրտակ դատաւորացնէ. և մեկ
փարայ խըսմամբ անուղին է. զայս խարճն սունչլուն տայ:

Չունքի որ մարդուն կամքն գալանկան է 'ի վերայ աշ-
խարհիս. ուր կամի բնակի և ուր կամի երթայ. ուրեմն թէ
հայազգ ուշքովցին չիհաւանի բնակիլ Ռաշքովումս վօլնի
պիլայ իրեն զամենայն իւր ստացուածն այլ մարդու ծախել
և ուր կամի երթալ և չիպի արգիլէ զնա վըթն կամ իմ

վեքիլն. բայց աղաթին գորայ պիտայ պաշխիշ Հայոց ուր-
էնտին:

Ռաշքովայ Հայերն ամենեքեան հէջ միթայ չիպի տան
այսքաղքի մէջ. և իմ այլ քաղքնուն կամ գեղրանքնուն, ուրև
իցէ ֆողի վրայ զնալէն ապրանքով:

Образчикъ простонародной рѣчи въ Нахичевани на Дону.

Описание Москвы и Петербурга.

Разсказъ Рафаэля Патканова.

Ինչ ասիմ ախպարս, Մօսքով շտէ պալապան քաղաքէ.
էրկու իրեք միլեօն, կասին, մարդ կայ մէջը. մուռչումի պէս
ժըվըռ ժըվըռ կըքալին. վորը հոս կըվազէ, վոր հոն կ'եր-
թայ. ծի, սուսպա, եէքիփաժ, քառէթ, թառանթաս, մաճառ
արապա, զվօշնիք, վոր մեկը ասիմ. հարուրէն աւելի փատ-
վոռ կայ. մենք շվալդըշի կըկենայինք. մահլաներու մէջը
լախու լախու շատրվանը կըղարնէ. տուն տունի վրայէ. վերը
կըկենան, վարը ծախս կանին. ըժեատերուն հեսապը չիկայ.
ուտեխ նայիս խանութներին. ամէն պարին հօնէն կ'ելլէ.
մէջի կեցողներն ալ մեկ խուջուռ մարդիքին, ախպարս. մարդ
կայ որ շէնքով հաքված, օսկի սահաթը ժիլեթին ճեպը,
ամա ճէպտ ամուր պոնէ, չէնէ քեսատ, սահաթգ եա փլա-
թոքդ ճըպըթ կ'անէ. մարդ կայ որ վրայէն նայիս յատուկ
փասլետնի մուժիքէ. ամմա աղտոտ քեսային կամ սմազնոյ
կօշիկին մէջը միլլիօններ պահած ունի: Հոն միլեօնչիք-
ները հազարներովին, չէքի մեզի պէս էրկու իրեք մարդ:
Օրվայ անսածդ, ախպար, ամիսներով պիտի պատմիս, մեկ
սահաթվայ ասելու լմնցնելու պան չէ:

Փեթերպուրքը խոմ խելք հասցնելու պան չէ. հոնի կազը ասիմ: չէնէ էրկթէ ճամփան, փառախոտները ասիմ չէնէ իզլերները. փառքեթէ մահլանները ասիմ չէնէ ամեն տունի պատէն քոանթով ջուր վազածը: Ղանըմ, ինչ խօսքըս էրկնցընում: հոն տեղի պանը թամամհէքեաթէ: | ման տասվերկուսին հօրցուկվայ ատեն կիւմի կ'անէ թոփը կըզարնէ. թաքավոր կայսերը յատուկ հրամայիլէ, որ մեծավորները իրենց սահաթները պար խուրմիշ անին ու սլուժպայէն չուշանան: մութը կոխած չիկոխած չաստին թէփէյէն ֆենեաններով կըհրամային մահլայի կազերը վառելու, մութ զընդան քիշերը պայծառ լուս օր կըտառցնուն: Չէ ազպար, կնա աշխարք քալէ, որինմէն կուզիս հարցուր — ֆոանցուզ, նեմցէ, անկլիջան, ամա փեթուպուրքի պէս քաղաք հիչ էղիլէ, հիչալ ըլլալուէ: Թաքավորներու սարայները մեմեկ պալապան քաղաքներին. ամեն մեկի մէջը, կասին, քառսուն հազար կեցող կան, պանվոր, խըզմեթքեար, նացա պացըրու թինը լուսաւորիչին խատար կայ ասիմը, սուտասած չիմ ըլլալ անալ մեռմեռ քարէ, մէքամ ժամ կայ, սաքի սապոռ կասին, (ուրիշ մեծ ժամեր շատ կայալ), կիւմպեթը ֆա՛ռ ֆա՛ռ կըցոլայ, խաս օսկիէ, վրայի խաչը, կասին, իրեք հազար խուլաջէ կետինէն. չորս հարուր վերստ հեռուէն կ'երևնայ, ատ հիչ. տուն մէմը մէջը մտիր. ինչ որ տեսած չիս հոն կըտեսնիս. փատի, քարի, էրկաթի տեղ՝ ալայը օսկի, արծաթ, մեռմէռ է. մէքամալ կանանչ անթիք քար կայ, անունը մոռցիլիմ. սունները ալայը անկիցէ ու փիւրիւզ քարէ է. իրեք հարուր տարի, կասին, կըխորթվի էղիլէ ատ սապօռ. չորս տապրա զըրջըվիլէ, կետինը անցիլէ. վորը կ'ասէ տակը անդուճէ, որ կ'ասէ պաթախէ. արխիտոքտոռը եանդլըշով ատ տեղը թեմէլ տրիլէ. ինչոր թեմելին վրայ ստակ կնացիլէ 'էրկու հատ ատպէս սապոռներ կըխորթըվէյին. կասին սաքի սապօռ էրկու միլեօն ստակ նստիլէ թաքավորին: Փեթուպուրքը Պետրոս կայսերը խորթիլէ.

իրէն պատկերն ալ ծովին քենարնէ: Ա՛մա մեկ պան չի
հաւնեցայ. ոտքը պօսիկ, կօլօխը պաց, առանց կկեռի ծիի
վրայ նստուցիլ ին, տակնալ մէքամ օց կըվազէ, ինչ ասելէ՝
չի յտիմ. ինքը, ծին, օցը ամուրցուցած ին մեքամ պալապան
խայա քարի վրայ. մեկ ուրուշ պան ալ չի հաւնեցայ. Պետ-
տրոս կայսերը էտւը դէպի սաքի սապօռ տառցուցիլէ: Մոս-
քով մէքամ հին հաւատի մարդ ատ պանի մեկնութիւնը
ասաց ինձի, խելքիս պառկեցաւ. կոյա Պետրօս կայսերը
ուրացիլէ իրենց հինուցվայ հաւատը, եկեղեցին ու պա-
տարաքը, ու հաւատացողներուն ջուհուտներէն պեթեր
տանձիլէ:

Киликійское нарѣчіе (въ XIII вѣкѣ.)

Изъ исторіи Смбата.

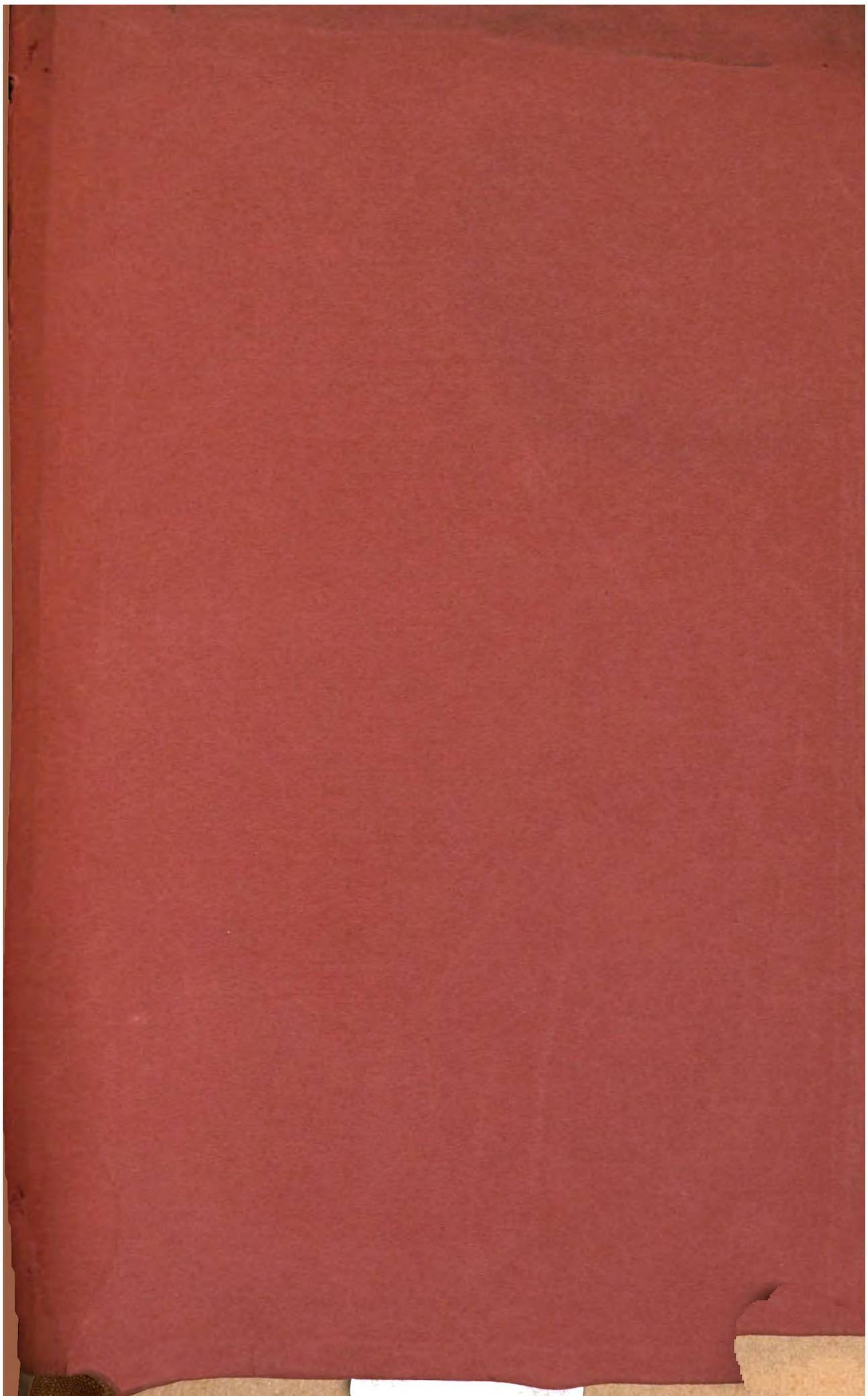
Ալ յաւուրքս մտաւ թաթարն ՚ի Հոռոմք. նա սուլտնին
մայրն էառ զիւր դուստրն, ու փախաւ ՚ի կիլիկայս: Ալ թա-
թարն յղարկեց ՚ի հետ ՚ի Հեթում թագաւոր, թէ տու՛ր
զփախստականդ. թէ չէ՛ քո ամէն սէրն որ հետ մեզ դրիր՝
՛նա սուտէ: Աս վախեցին, որ թաթարն չլցուեր յերկիրս՝
տուին: Աս ռխացաւ սուլտանն, Քայի Խոսրով Շահն և
ամէն տաճկունք, ժողովեաց հեծել և առաջնորդութեամբ
պարոն կոստանդնայ Ամբրոնի տիրոջն՝ մտաւ ընդ Պապա-
ռոնին լեառն ՚ի վայր, ու այրեց զամէնն: Ալ թագաւորահայրն
պարոն կոնստանդին ու Սմբատ Ղուկաստաբլն եկին մտան
՚ի Տարսուս. և թագաւորն իւր հեծելովն կայր Ղաթանա:
Թուրքն սղարեց զՏարսուս. իջան ՚իդարոտն հետ զետին,
զերեցին զամէն երկիրն, և կեցան վեց օր և ապա ել ածին

որ ելնէին ընդ կուկլկայ կապանն: Թագաւորն հեծելովն ՚ի հետ ելլ և Թագաւորահայրն և Սմբատ գունդուստաբլն և հասին ՚ի տեղ մի, որ Մայծառ ասեն: Նա դարձան անթիւ շատ ՚ի հետ. մեք դիպաք ու աստուծով խանգրեցաք և կոտորելով վարեցաք ինչպի Պուտանդէ:

Նա հետ մի ՚ի գալ տարւոյն արարին շատ ժողովք: ու եկին մտան ընդ կուկլկայ կապանն երկու հարիւր և վաթսուն հազար մարդ. և բոլոր պատեցին Տարսուս: Թագաւորահայրն և ես Սմբատ Վուենդուստաբլս մտաք ՚ի Տարսուս: Աւ եթէ զամէն նեղութիւն բաբնաց ու զկռիւ գրեալ էաք, նա կարի շատէր լեալ: Հենց որ ՚ի Ջրմտին դէհն ու ՚ի Ջրելին, աղէկ նետընկեց մի՝ փլուցին զպարիսպն, շատք մեռան յերկուց կողմանցն, բայց ՚ի դրացէ հարիւրապատիկ, զի ունէաք ընդ ներքս աղէկ ֆռանկի չարխուորք:

Աւ ապա եկին դեսպան ՚ի Թաթարէն՝ որ Թողէին ելանել նա չէաք ՚ի լեւլ վասն զի զքաղաքն առած ունէին. նա զայդ որ շատէ խնայել աստուած ՚ի քրիստոնեայքն՝ զնոյն և յայնժամն. որ նստեալ էր սուլտանն խիաթատինն յիւր բերդն, ու կու խմէր լօկ, ասաց «քովս, քովս» ու մեռաւ: Նա ամիրայք որ ՚ի վերայ Տարսուսու կային՝ երբ լեցին նա ՚ի զրոյց մտան ընդ Թագաւորն ու ուզեցին զՊրականա, որ սիրով ՚ի տուն երթային. նա Թագաւորն երեստ, որ ելան ու գնացին: Աւ չէաք յիմացեր զսուլտանին մահն, չիկաղեկներ լել. յետ երկու տարւոյ գողացաք զՊրականա: Աւ ընդ կամքն աստուծոյ մի ոք պարծիցի փախչել. զի որչափ ՚ի վերայմեզ կացին՝ կաթ մի անձրև չեկաւ, երբ որ սէրն եղաւ նա ՚ի քսան օր դիշեր և ցերեկ չկտրեցաւ, և եղև ամէն աշխարհ ծով:

1. Catalogue de la littérature arménienne depuis le commencement du IV siècle jusque vers le milieu du XVII. 1860. S. Petersbourg.
2. Исторія Агванъ (кавказскихъ Албанцевъ) Моисея Каганкатваци (X вѣка). Переводъ съ Армянскаго съ примѣчаніями и приложеніями. СПБ. 1861.
3. Исторія Императора Иракла. Соч. епископа Себеоса (VII вѣка). Переводъ съ Армянскаго съ примѣчаніями. СПБ. 1862.
4. Исторія Халифовъ Гевонда (VIII вѣка). Переводъ съ Армянскаго съ примѣчаніями. СПБ. 1862.
5. Опытъ Исторіи Династіи Сассанидовъ. СПБ. 1863.
6. Изслѣдованіе о составѣ Армянскаго языка. СПБ. 1864.
7. Ueber den Armenischen Dialect von Agulis. 1866. Отдѣльн. брошюр.
8. Միջնաբանական պատմութիւն ժամանակագրական. Ս. Պ. Բ. 1867.
9. Хронологическая Исторія Мехитара Айриванкескаго (XIII вѣка). Переводъ съ армянскаго съ примѣчаніями. СПБ. 1869.

